

Omvandling och obalans

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2015

National Library
of Sweden

Bilaga 3 till LU 94

Omvandling och obalans

Bilaga 3 till LU 94

Ref KB Occ SOU

KUNGL.
BIBLIOTEKET
STOCKHOLM

Occ

Finansdepartementet
Stockholm 1994

Omvandling och obalans

Mönster i svensk
ekonomisk utveckling

Lennart Schön

Bilaga 3 till Långtidsutredningen 1994

1995

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av
SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Rege-
ringskansliets förvaltningskontor

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Fax: 08-20 50 21
Telefon: 08-690 90 90

Omslag: K. G. Nilson

Norstedts Tryckeri AB
Stockholm 1994

ISBN 91-38-13659-7
ISSN 0375-250X

Förord

Långtidsutredningen 1994 utarbetas inom Finansdepartementets strukturpolitiska enhet som underlag för den ekonomiska politiken. I samband med utredningen har ett antal specialstudier genomförts. Huvuddelen av dessa publiceras som bilagor till utredningen.

Denna bilaga har utarbetats av professor Lennart Schön vid institutionen för ekonomisk historia vid Lunds universitet.

I bilagan redovisas forskningsresultat om den svenska industriella och ekonomiska utvecklingen under 150 år. Författaren behandlar frågan om det går att urskilja mönster i samspelet mellan ekonomins olika sektorer och de finansiella och politiska institutionerna.

Ansvar för långtidsutredningens bilagor och de bedömningar dessa innehåller vilar på respektive författare. Av huvudbetänkandet framgår hur bilagorna har använts i utredningens arbete.

Stockholm i april 1994

Gunnar Wetterberg
Departementsråd

Innehållsförteckning

Författarens förord	7
1. Inledning	9
2. Det långsiktiga strukturella mönstret	13
En kristypologi	13
Ett annat perspektiv på tillväxten	15
Effektivitetsökning och förnyelse	16
Komplementaritet och tröghet	17
Utvecklingsblock	18
Det strukturella perspektivet och ekonomisk politik	20
3. Vågrörelser bakom den industriella tillväxten	23
Industrins investeringar	24
Utvecklingsblocken	25
Investeringar i transportsektorn	26
Bostadsbyggandet och 20-årscykeln	27
Cykler och efterkrigstidens ekonomiska politik	30
4. Mönster i industrisektorns strukturcykler	31
Innovationsförloppen	31
Arbetsproduktiviteten	34
Omallokering koncentrerad i tiden	36
Från hemmamarknad till export	37
Inkomstfördelningen inom industrin	39
Utvecklingsmönster industri-tjänstesektor	41

5. Den institutionella ramen — politik och finanser	45
Politiken i ett långcykliskt mönster	45
Den finansiella sektorn och statsskuldspolitiken	47
Prisutvecklingen	49
Kapitalrörelser och utrikes skulder	51
Realräntan	54
 6. Cykler i den internationella ordningen	 59
Divergens och ny integration	60
En cykel för vidgad industrialisering	61
 7. Strukturcykeln i sammanfattning	 63
Strukturcykeln — en referenscykel	64
 8. 1970-tal till 1990-tal — en översikt	 67
En ny priscykel	67
Investeringar in i strukturkrisen	68
Oljeprischocken	69
Skuldskrisen	71
Omvandling och expansion till ny kris	72
 9. Den svenska ekonomin i kris och omvandling	 73
Omvandlingens nya förutsättningar	75
Tillväxtens stabilitet och destabilitet	76
Den svenska modellen	78
Intressegrupper och generella mål	80
Krisen	80
Omvandlingen	83
En investeringscykel	84
Omvandlingscykler och löneandelen	85
Ränta och handelsbalans i kris- och omvandlingsförlopp	88
Restriktioner för staten	91
Kreditexpansionen	93
Den industriella omvandlingen	95
 10. Perspektiv framåt	 99
Från omvandlingskris till stabilitet — historiska erfarenheter	99
Består det cykliska mönstret?	102
En cykel framåt	103
 Referenser	 107

Författarens förord

Den föreliggande bilagan grundar sig på forskning som jag utfört inom projekten "Kris och omvandling inom svensk ekonomi under 1800- och 1900-talen" samt "Sektoriellt samspel och regional förändring i Sverige under 1800- och 1900-talen", vilka bedrivits vid Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet. Båda projekten har finansierats av Riksbankens Jubileumsfond.

Uppläggningsen av studien har behandlats i seminarier vid Strukturenheten, Finansdepartementet och vid Ekonomisk-historiska institutionen i Lund. Värdefulla synpunkter på manuskriptet har därutöver lämnats av Jonas Ljungberg, Lars Svensson och Lennart Söderlund.

Lund i april 1994

Lennart Schön

1. Inledning

Denna skrift ger andra perspektiv på samhällsekonomins egenskaper och utveckling än de som idag präglar diskussionen. Skriften presenterar långa cykliska förlopp som kan iakttas från mitten av 1800-talet till början av 1990-talet. I dessa förlopp har kriser ingått och dagens kris är en av dem.

I svensk ekonomisk tillväxt sedan mitten av 1800-talet ryms strukturella cykler på cirka 40 år. De har i sin tur innehållit två cykler på cirka 20 år som haft olika karaktär – från en mera hemmamarknadsbetonad cykel med omfattande omvandling till en mera internationellt inriktad och stabilare cykel med tilltagande rationaliseringar. I detta perspektiv befinner vi oss idag i övergången till en andra sådan 20-årscykel efter 1970-talets kris.

Skriften har några olika syften. Ett syfte är att presentera resultat från forskning om strukturell förändring och långa cykler i svensk ekonomi. Det är samtidigt forskningsresultat på viktiga områden av svensk samhällsekonomisk utveckling. Ett annat syfte är att presentera ett sammanhang mellan olika faktorer i de långsiktiga förloppen och att diskutera egenskaper bakom cyklerna. Det är då en diskussion om andra utgångspunkter för att analysera dynamiska förlopp än de som idag är förhärskande inom ekonomisk teori. Den diskussionen är samtidigt ett försök att konstruera en modell som förenar mängden av empiriska resultat med logiska samband från analysens utgångspunkter. Ett tredje syfte är att från dessa utgångspunkter ge nya perspektiv på utvecklingen sedan industrialiseringen och framför allt på utvecklingen från 1970-talet till idag.

Rapportens bakgrund i tidigare forskning

Studien har sin bakgrund i strukturekonomisk forskning, som bedrivits vid Ekonomisk-historiska institutionen i Lund sedan senare delen av 1970-talet. I denna forskning har ett omfattande arbete lagts ned på att konstruera långa serier för olika delar av ekonomin. Serierna gör det möjligt att skapa strukturella variabler och belysa relationer och beteenden under olika skeden. I flertalet fall är det fråga om serier som ingår i historiska nationalräkenskaper från 1800-talets början till idag.

Samtidigt har analysen av det strukturella förloppet utvecklats. Sådan forskning anknyter till den ekonomiska historiens metodik och till dess frågor om de långsiktiga förloppens sammanhang. Vid Ekonomisk-histo-

riska institutionen i Lund har denna forskning också varit starkt påverkad av en svensk tradition i analysen av omvandling med företrädare som Erik Dahmén och Ingvar Svennilsson.

Forskningen gav tidigt underlag för generaliseringar av förloppet sedan mitten av 1800-talet i cirka 40-åriga strukturcykler, vilka gått genom faser präglade av omvandling, av rationalisering och av kris. Sådana perspektiv gavs i (Schön 1982) och i (Krantz/Schön 1983). I det senare arbetet presenterades bl a skilda trender för investeringskvot, investeringsinriktning och marknadsinriktning under omvandlings- respektive rationaliseringsfaser. Den strukturanalytiska tolkningsramen elaborerades också i (Krantz 1987b).

De tidiga analyserna var i hög grad inriktade på att förklara strukturkrisens karaktär och dess bakgrund i den föregående fasen av rationalisering. Jämförelser gjordes sålunda mellan 1970-talets kris och tidigare strukturkriser. Under senare delen av 1980-talet utvecklades forskningen på flera områden. De gällde bl. a. sammanhanget mellan cykler av olika längd såsom den vanliga konjunkturcykeln, byggcykeln på cirka 20 år och strukturcykeln. Vidare studerades samspelet mellan olika sektorer i ekonomin och de institutionella faktorernas roll – i synnerhet i samband med omvandlingsförloppen. Således utvecklades empiri och analys kring samspelet mellan investeringar, kreditmarknad, statsskuldspolitik och prisutveckling i (Schön 1989a, c), 20-årscyklar i kapitalrörelser (Schön 1989b) och i bostadsbyggandet (Pettersson 1990), trendperioder i relativa priser (Ljungberg 1990), innovationsspridning och produktivitet inom industrin och dess förhållande till relativ prisförändring (Schön 1990) samt förhållandet mellan strukturcykeln och de iakttagna 20-årscyklerna (Schön 1991, 1993a). Det föreliggande arbetet är ett led i denna forskning och ett försök att pröva och utveckla analysen av strukturella förlopp.

Rapportens uppläggning

I kapitel 2 diskuteras några huvudingredienser i strukturcykeln samt egenskaper i ekonomi och samhälle som kan ge upphov till strukturella cykler. Skillnader gentemot perspektiven bakom de tongivande ekonomisk-politiska riktningarna behandlas också.

I kapitel 3–5 presenteras och analyseras forskningsresultat kring de cykliska förloppen i svensk ekonomi från 1850. Tonvikten ligger på industrisektorns utveckling och dess samspel med andra sektorer samt på samspelet med institutionella, i synnerhet finansiella, faktorer. Sålunda diskuteras prisutveckling, kapitalrörelser och realräntans utveckling. I kapitel 6 vidgas ramen till en diskussion om mönster i internationell ekonomisk utveckling i relation till det svenska förloppet. Tesen är att det strukturella förloppet i Sverige nära återspeglar likartade förlopp i den internationella ekonomin.

I kapitel 7 sammanfattas resultaten i en referenscykel för strukturella förlopp. En sådan modell består av ett antal generaliseringar utifrån resultat av den empiriska analysen i kombination med hypoteser om sambanden mellan de olika variablerna. En sådan modell är en djärv förenkling. Den är dock väsentlig för att få lyfta fram och diskutera långsiktigt verkan-

de faktorer, deras inbördes samband och deras samband med kortsiktiga förlopp.

Därefter ges olika perspektiv på utvecklingen från 1970-talets kris till idag med utgångspunkt från denna modell. Likheter och olikheter i förhållande till tidigare omvandlingsförlopp behandlas. Analysen ger flera annorlunda perspektiv på de senaste decenniernas utveckling jämfört med dem som präglar dagens diskussion.

I det avslutande kapitlet behandlas perspektiv framåt från dagens situation. Detta görs dels med jämförelser utifrån förloppet efter strukturellt likartade situationer tidigare, dels i en diskussion kring frågan om det strukturella mönstret bevarat sin giltighet.

En kraftfulla

Under de senaste åren har det varit tydligt att den ekonomiska utvecklingen i de stora länderna har varit mycket likartad. Detta gäller både i fråga om den ekonomiska utvecklingen och i fråga om den politiska utvecklingen. Detta är en mycket intressant observation, eftersom den visar att de stora länderna har varit mycket likartade i sin utveckling under de senaste åren. Detta är en mycket intressant observation, eftersom den visar att de stora länderna har varit mycket likartade i sin utveckling under de senaste åren.

2. Det långsiktiga strukturella mönstret

Sedan mitten av 1800-talet har konjunkturella rörelser varit en del av tillväxten. Konjunkturen har legat som en kort fluktuation i kapacitetsutnyttjandet kring en trend av kapacitetsförändring, (se Jörberg 1961).

Under dessa 140 år har svensk ekonomi gått genom cirka 35 konjunktur-rörelser. Konjunkturen har kommit att betraktas som en naturlig del av den industriella kapitalismen internationellt liksom i Sverige.

Men då och då har konjunkturen vänt brant nedåt. I ungefär en fjärdedel av fallen har konjunkturedgången blivit så häftig att den kallats för kris. Dessa kriser har övervägande betraktats som enstaka företeelser orsakade av att speciella faktorer stört den "normala" konjunktur-rörelsen kring en långsiktig tillväxt.

De allra flesta av kriserna har föregåtts av några år med optimistisk kreditexpansion. De finansiella faktorerna bakom kriserna har också företrädesvis blivit uppmärksammade i historiska jämförelser av kriser, ofta med ett konjunkturrellt perspektiv på förloppet. Dagens kris visar i en sådan jämförelse många likheter med deflationskrisen från 1920, (se Lundberg 1983, Lybeck 1992).

Med historiskt perspektiv och med en omfattande dokumentation av de längre förloppen kan vi emellertid se att kriser inneburit bestående förändringar i beteenden. Andra beteenden än de som präglade utvecklingen under tiden före kriserna har blivit dominerande efter kriserna. Vi kan också se att dessa förändringar bildar mönster. Kriserna har inte berott på tillfälliga störningar utan de har haft samband med att nya förutsättningar för handlandet framträtt med en viss plötslighet. Kriserna har kommit med förändringar av strukturell och institutionell art.

Detta gäller också dagens kris.

En kristypologi

Ur strukturell synvinkel vill jag karaktärisera tre typer av kriser:

a) kriser som bildat upptakten till omfattande förnyelse inom både ekonomi och politik. De har följts av perioder på ett par decennier präglade av att nya tillväxtriktningar uppkommit, av att regelverk för marknader förändrats och av att organisationsväsendet ombildats, av att den ekonomiska politiken och de internationella relationerna förändrats. Dessa kri-

ser har bildat *upptakten* till relativt *instabila samhällsförhållanden* med strukturell och institutionell *omvandling*. Följaktligen har de föregåtts av en period av stabilitet i dessa avseenden. Eftersom kriserna inneburit det hastiga slutet för sådan strukturell stabilitet kallar jag dem *strukturkriser*. Det är således den mest omfattande krisen inom det bestående systemets ramar.

b) kriser som följts av omvandling med ökad stabilitet och med renodling av de tillväxtmönster som uppkommit efter strukturkrisen. I de fall krisen fått en lyckosam utgång (vilket alltså inte alltid varit fallet) har stabiliteten ökat i politiska förhållanden såväl inom nationerna som i internationella relationer. Kriserna har då bildat upptakten till förnyad expansion med en mera långtgående internationell integration och med snabbare tillväxt för världshandeln och för exportinriktad produktion. Denna expansion har varit förbunden med att infrastruktur och institutioner anpassats till de tillväxtriktningar som uppkommit. Dessa kriser kan således föra in den tidigare inledda omvandlingen i mera stabila banor. Jag kallar dem *omvandlingskriser*.

c) kriser som följt på den expansiva omvandlingen och utgjort upptakten till perioder som utmärkts av ökad inriktning mot konsolidering och förstärkt konkurrenskraft genom rationaliseringar, koncentration och tilltagande specialisering. Dessa kriser kallar jag *kulminationskriser*.

I uppställningen nedan har de olika kriserna placerats in i tidsordning. I ett par fall har konjunkturella nedgångar inneburit strukturella förändringar av något av de slag som angetts ovan (som omvandlings- respektive kulminationskriser) utan att de utvecklats till eller uppfattats som ekonomiska kriser. Dessa har i tabellen angivits inom parentes.

strukturkris	omvandlingskris	kulminationskris
1845/48	1866/69	1878/79
1890/94	1907/10	1920/22
1930/34	(1951/55)	(1961/63)
1975/80	1991/94	

De strukturella förändringarnas påverkan på den konjunkturella rörelsen — både med avseende på nedgångens omfattning och varaktighet — har varierat. Denna variation är dock inte omedelbart relaterad till krisernas strukturella bakgrund. Kriser som inneburit relativt sett mindre strukturella förändringar har i vissa fall blivit mycket häftiga. Detta gäller i synnerhet kulminationskriserna i slutet av 1870-talet och i början av 1920-talet. Båda följdes av ett decennium av konsolidering och hårt rationaliseringsstryck och de hade svaga omedelbara struktureffekter. Omvänt har i några fall stora strukturella förändringar skett i samband med ganska milda kriser. Det kan sålunda understrykas att perioden mellan strukturkriserna i början av 1930-talet och vid mitten av 1970-talet inte innehöll några ekonomiska kriser. Den ekonomiska politiken efter andra världskriget var då lyckosam både nationellt och internationellt när det gällde att upprätthålla en stabil tillväxt. Det strukturella förloppet följde emellertid tidigare mönster.

Ett mönster för långsiktig utveckling

Kriserna ingår i ett mönster som kan beskrivas på följande sätt: Strukturkriser har följts av en omfattande förnyelse inom både ekonomi och politik fram till en omvandlingskris cirka 15–20 år senare, då en ökad inriktning mot export och ny expansion tagit vid fram till en kulminationskris cirka 10 år senare vilken följts av cirka 10–15 år av tilltagande konkurrenstryck och rationaliseringar fram till en ny strukturkris.

Detta mönster bildar alltså en strukturell cykel på 40–45 år som inneburit en rörelse strukturkris-omvandling-rationalisering-strukturkris. Denna rörelse har legat under den vanliga konjunkturcykeln med kriser vid de markerade trendväxlingarna.

Krisernas typologi och samhällsomvandlingens mönster ställer oss inför nya och annorlunda perspektiv på sammanhangen mellan kris, omvandling och tillväxt och på dynamiken i industrisamhällets utveckling.

Ett annat perspektiv på tillväxten

Sverige tillhör en grupp av nationer som sedan mitten av 1800-talet haft den starkaste tillväxten i världen. Tillväxttakten i BNP per invånare har varit över 2 procent om året. Det låter kanske inte så märkvärdigt, men när man beräknar utvecklingen för produktionen eller för inkomsterna över 140 år blir förändringen oerhörd. Enligt en sådan mätning av tillväxten framställer och förbrukar varje svensk i genomsnitt 20 gånger mer av varor och tjänster idag än vid 1800-talets mitt. Med samma beräkning som grund skulle man idag på drygt två veckor klara av en hel årsproduktion från 1850-talet. Tillväxten har inneburit en väldig effektivitetsökning, där kostnaderna för produktionen mätt i arbete per producerad enhet drastiskt har sjunkit.

Men långsiktig tillväxt låter sig inte beskrivas enbart i enkla termer av effektivitetsökning. Den har lett till omvälvande förändringar på snart sagt alla områden. Sverige har förvandlats från ett jordbrukssamhälle till ett modernt industrisamhälle med en snabbt växande tjänstesektor. Ny teknik och nya produkter har införts, nya fabriker, företag och branscher har kommit, transporter och information har revolutionerats, utbildningen har fått en helt ny roll, boende och levnadsvanor har förändrats, lagstiftning och regelverk har omformats — kort sagt, nästan alla områden av samhällslivet har förändrats.

Genom tillväxten förändras värderingen av både produkter och kostnader. Tidigare knappa resurser kan bli rikliga och rikliga resurser kan bli knappa. I tillväxten förändras marknaderna, men också de institutioner och regler som styr marknaderna förändras. Om tillväxten skall bibehållas ställs därför återkommande krav på förnyelse, på omvandling. Varje given inriktning på tillväxten har stött på gränser, där den inte längre kunnat fortsätta i gamla banor. Omvandling har gett tillväxten ny inriktning. Nya verksamheter har vuxit och gamla har stagnerat eller gått tillbaka.

Strukturkriserna i slutet av 1840-talet, i början av 1890- och 1930-talen samt vid mitten av 1970-talet har alltså utgjort gränser mellan olika perio-

der i svensk utveckling. Varje period har haft sin egen prägel av tillväxt-krafter och samhällsutveckling. Utvecklingen kan karaktäriseras på följande sätt:

- 1850–1890: tidig industrialisering inom jordbrukssamhället.
- 1890–1930: det moderna industrisamhällets genombrott
- 1930–1975: det moderna industrisamhällets utveckling med växande tjänsteproduktion.
- 1975– : olika beteckningar har föreslagits för denna period såsom tjänstesamhällets eller det postindustriella samhällets genombrottsperiod.

Effektivitetsökning och förnyelse

Tillväxten kan alltså ses som ett förlopp av effektivitetsökning och förnyelse eller av rationalisering och omvandling. Man har blivit effektivare genom att *rationalisera* olika verksamheter och därigenom sänkt kostnaderna per producerad enhet. Man har förnyat eller *omvandlat* produktionen genom att utveckla nya verksamheter och öka kapaciteten på nya områden.

Dessa sidor av tillväxten har i hög grad betingat varandra. Effektivare resursanvändning inom etablerade produktionsområden har skapat förutsättningar för förnyelse eller omvandling. Effektivitetsökningen har lett till ökade inkomster med växande efterfrågan och marknader för nya produkter. Samtidigt har produktionsresurser frigjorts som kunnat användas i satsningar på nya områden. Förnyelsen å sin sida har på olika sätt bidragit till effektivitetsökningen. Ny kunskap och ny teknik har spridits också inom gamla produktionsområden samtidigt som förnyelsen med nya tillväxtgrenar skapat nya områden för rationaliseringar.

Det finns emellertid konflikter mellan effektivitetsökning och förnyelse. Detta framstår klart i det enskilda fallet då valet kan stå mellan en satsning på att bli bättre i det man redan håller på med eller att satsa på något nytt och bättre. Investeringar i förnyelse har annorlunda innehåll, andra tidsperspektiv och ställer andra krav på resurser än vad som gäller investeringar i effektivitetsökning. Omvandlingen har andra egenskaper än rationaliseringen.

Investeringar för förnyelse med kapacitetsökning på nya områden för med sig större andel byggnader och anläggningar, fler nya företag, större satsningar på nya kunskaper och ny kompetens, och en ökad inriktning på nya sammanhang. Rationaliseringen däremot ger mera tyngdpunkt åt effektivare utrustning inom anläggningarna, en koncentration till de enheter som är mest effektiva, ökad specialisering inom de områden där man anser sig ha störst relativa fördelar och detta görs inom sammanhang som uppfattas som etablerade och stabila.

Investeringar för omvandling och för rationalisering har också olika tidsperspektiv. Enkelt uttryckt kan man säga att en satsning på effektivitetsökning inom given verksamhet kräver mindre resurser för själva investeringen, ger snabbare effekt på utbudssidan men medför mindre framtida

potentiella fördelar. Omvänt kräver förnyelsen större resurser för själva investeringen och längre tid för att uppnå utbudseffekter men den ger en större strategisk framflyttning. Förnyelse ger alltså ökade risker men större vinstmöjligheter.

Investeringar har en cyklisk effekt genom att de höjer efterfrågan i ekonomin, när de genomförs, och ökar utbudet när de väl är genomförda. En långsiktig investering innebär då också en längre sådan cykel – den tar längre tid att genomföra och därefter påverkar den under längre tid utbudet. Investeringar för omvandling och för rationalisering ger alltså olika cykliska förlopp.

Det är ett grundläggande resultat av den föreliggande analysen att andelen investeringar för förnyelse och investeringar för effektivitetsökning växlat mellan olika perioder; perioder präglade av snabbare omvandling har växlat med perioder präglade av ett hårdare rationaliseringstryck. Även strukturen under konjunkturen visar alltså växlingar av cyklisk art. Vissa mera varaktiga relationer och beteenden har återkommit med betydande regelbundenhet. Tillväxten innehåller cykliska förlopp av olika längd och skeendet innehåller i varje läge moment av sådana olika förlopp. Nuget innehåller skeenden av olika tidsdimensioner.

I korthet kan vi uttrycka det strukturella perspektivet på följande sätt: De grundläggande strukturerna för marknadsekonomin har bestått relativt oförändrade i Sverige och Västvärlden under de senaste 150 åren. Inom denna relativt stabila helhet har olika perioder på 40–45 år fått sin prägel av olika strukturer i fråga om tillväxtkrafter, ekonomisk-politiska formuleringar om sammanhanget mellan aktörer, i fråga om internationella relationer etc. Inom dessa strukturella perioder har en cyklisk rörelse i beteendet upprepats. Perioder präglade av förnyelse och omvandling har följts av perioder dominerade av stabilitet och rationalisering. Dessa strukturella cykler har legat under konjunkturen. I växlingen mellan olika strukturella faser, präglade av olika beteenden, har kriser utvecklats.

Komplementaritet och tröghet

Två egenskaper i ekonomin är centrala för att förklara växlingen mellan omvandling och rationalisering – nämligen komplementaritet och tröghet.

Komplementaritet innebär att det råder beroendeförhållanden mellan specifika egenskaper eller funktioner inom olika verksamheter. En resurs behövs på grund av sina egenskaper och kan inte bytas ut mot vilken annan enhet som helst. Komplementaritet står alltså i motsatsställning till substituerbarhet eller utbytbart och leder till att utbytbart mellan olika resurser minskar.

Tröghet innebär att processer tar tid, vilket är en given utgångspunkt för en historisk analys. Det tar tid att uppfatta behovet av eller möjligheten till förändring och det tar tid att genomföra den. Stor tröghet uppstår framför allt då stora ansträngningar behövs för att genomföra en förändring eller då stort motstånd mot förändring föreligger. Graden av tröghet skiftar exempelvis mellan olika delar av ekonomin, som kan indelas i mer eller

mindre trögrörliga sektorer. Trögheten skiftar också över tiden och mellan olika samhällen.

Analysen av sambandet mellan tröghet och cykliska svängningar har utvecklats bl. a. av Walt W Rostow. Han har funnit trendperioder i världsmarknadens prisrelationer mellan primär- och sekundärprodukter — dvs. mellan en trögrörlig och en mindre trögrörlig sektor — vilka i stort sett sammanfaller med den svenska periodiseringen av omvandlings- och rationaliseringsperioder, (Rostow 1978, Ljungberg 1990). Under omvandlingsperioderna har relativpriserna på den trögrörliga primärsektorns produkter stigit. En ökad investeringsaktivitet har då lett till ökad efterfrågan på tunga industriprodukter som stål, på råvaror och energi. Det har föranlett stora investeringar i produktions- och transportanläggningar. Dessa investeringar tar tid att genomföra och leder under den tid de genomförs till ytterligare ökad efterfrågan och prisstegringar. När väl kapaciteten inom primärsektorn byggts ut, ökar utbudet samtidigt som efterfrågan avtar och relativpriserna på primärprodukter faller — något som i stort sett sammanfallit med faserna av rationalisering.

I Johan Åkermans strukturanalys är tröghet eller strukturell stabilitet central. Han inriktade sig i hög grad på att konstruera indikatorer för att periodindela det historiska förloppet utifrån samhällsekonomens strukturella förutsättningar. I växlingar mellan perioder, upplöstes stabiliteten och strukturerna förändrades. Då förkortades plötsligt blickfälten och kriser uppstod. Ett annat exempel på tröghetens betydelse ges i Åkermans analyser av sambanden mellan förändringar i industrins kapitalstruktur, till följd t.ex. av innovationer, och sparandets tidsstruktur, (Åkerman 1939, 1944). Trögheter i sparandet kan avhjälpas med kreditexpansion. Denna mekanism utgör en väsentlig del av cykliska förlopp, (Schumpeter 1939).

I sin sista skrift tog Åkerman också upp föreställningen om långa vågor. ”Vad är orsaken till denna säregna världsomfattande politiska och ekonomiska periodicitet med 48-årsvågor uppdelade i en 27-årig extrovert och inflatorisk gren och en 21-årig introvert och deflatorisk gren? Hur tyda de långa vågornas gåta? Det finnes ingen allmänt godtagen tydning redan av det enkla skälet att själva periodiciteten i stort sett är okänd för de flesta forskare. /.../ Detta är ett ämne som borde utforskas; det är löftesrikt och oerhört betydelsefullt”, (Åkerman 1970 s. 177).

Utvecklingsblock

Komplementaritet ligger till grund för Erik Dahmén's begrepp *utvecklingsblock*, som likaledes är centralt för denna analys. Den primära egenskapen i ett utvecklingsblock är komplementariteten kring viktiga innovationer, (Dahmén 1950). Genom innovationer skapas nya komplementariteter, alltså nya beroenden mellan specifika egenskaper. De uppstår på olika områden. Inom ekonomin uppstår de mellan företag eller branscher, mellan produktion och infrastruktur, mellan processer eller produkter och kunskap etc. Men komplementariteter uppstår även mellan produktion och institutioner, då vissa lagar och regler kan gynna eller missgynna

försörjningen med kunskap, samverkan mellan branscher, investeringar av den typ som krävs, agerande på nya marknader etc. Tillväxt och investeringsmönster under en strukturperiod kan analyseras med utgångspunkt från ett antal utvecklingsblock – i synnerhet sådana som formerats kring innovationer inom områden som kraft och kommunikationer med betydelse både för produktion och för infrastruktur.

En komplementär förening blir något annorlunda och mera än enbart summan av de enskilda inslagens egenskaper. I den komplementära föreningen utvecklas nya egenskaper, vilket kan ske snabbt då ett utvecklingsblock kommer i rörelse. Då nya komplementariteter upprättas och utvecklingsblocken kring dessa kommer in i ett expansivt skede, kan förändringarna under en tid bli språngartade. Förnyelsen blir därmed svår att förutse eller planera i ett tidigt skede. De prognoser eller scenarier som tidigt tecknas kring innovationers framtida roll och utvecklingsbana slår därigenom fel och är ofta alltför begränsade till rådande utvecklingstendenser. (En likartad effekt men retrospektiv uppstår i Robert Fogels analys av järnvägarnas betydelse för amerikansk tillväxt, (Fogel 1971). Fogel, som finner att järnvägarna hade ganska begränsad betydelse, utgår från en synnerligen hög grad av substituerbarhet inom en given utveckling, där järnvägarna var ett sätt att transportera. Fogels kontrafaktiska analys blir därigenom alltför bunden till en faktisk utveckling med komplementära effekter av järnvägen.)

Komplementariteten tenderar att skapa obalanser eller s. k. flaskhalsar inom utvecklingsblocket. På grund av komplementariteten kan en obalans inte avhjälpas med substitution eller med omallokering av produktionsresurser utan endast med hjälp av investeringar i utökad kapacitet och produktutveckling inom kompletterande verksamheter, i kunskapsutveckling, i infrastruktur etc. De kan också avhjälpas med utveckling av processer för standardisering och förenkling för att minska beroendet av specifika egenskaper och öka utbytbarheten mellan resurser. Obalanserna blir riktmärken för ytterligare investeringar och utgör drivkraft för det expansiva förloppet. Samtidigt åstadkommer innovationsutvecklingen att blockets omfattning vidgas. Detta bidrar till instabiliteten eller obalanserna och till behovet av expansiva investeringar och därmed till ett positivt omvandlingstryck.

De förskjutningar i kapacitetsbehoven som uppstår inom utvecklingsblocket kan antingen förutses av entreprenörer och finansiärer (utvecklingsblock ex ante) eller leda till relativa prisförändringar på marknaden som ger utgångspunkter för investeringar (utvecklingsblock ex post), (se Dahmén 1988). I realiteten innehåller omvandlingsperioderna båda dessa inslag – i ju högre grad investeringarna sker ex ante, desto större är risktagandet och inslagen av spekulation i omvandlingen.

När komplementariteten mellan olika delar av blocken förbättrats och alltför delar avpassats för varandra, ökar balansen och stabiliteten i ekonomin och i institutioner. När institutioner och marknader blivit mera effektiva, infrastrukturen förbättrats, kompetensen inom det nya spridits samtidigt som standardisering av produkter och processer ökat, då ökar också substituerbarheten inom ekonomin. Då tilltar konkurrensen och

rationaliseringstrycket. Samtidigt har trögheten eller motståndet mot förändringar tilltagit.

Med dessa perspektiv placeras innovationsspridningen och utvecklingsblockens aktörer — företrädesvis företag, banker, stat — i fokus för analysen av omvandlingsperioderna. Men de kan också företräda en tilltagande tröghet och motstånd mot förändringar, (jämför Schumpeter 1942).

Komplementaritet kring innovationer och tröghet ger tillsammans med investeringarnas skilda effekter på efterfrågan och utbud över tiden de viktigaste betingelserna för långa cykler. Denna tolkningsram för långsiktig utveckling under de senaste cirka 140 åren skall i det följande fördjupas i en analys av mönster i svensk strukturell förändring.

Det strukturella perspektivet och ekonomisk politik

Det strukturella perspektiv, som presenteras i detta arbete, skiljer sig åt från den gängse ekonomiska teorin och från dess uttolkningar inom ekonomisk politik. Samtidigt är skillnaden i synen på omvandling och rationalisering som förlopp mycket stor mellan företrädare för den tidigare "svenska modellen" och för det senaste decenniets renässans för en liberalare ekonomi. De båda skolornas hållning skall här kort belysas.

Omvandling och rationalisering i "den svenska modellen"

Den svenska efterkrigstidens ekonomiska politik hade som ett av målen att åstadkomma en snabb strukturomvandling genom effektiv rationalisering. Den benämndes också en politik för strukturrationalisering. Bakom denna politik fanns en analys som utgick från en konflikt mellan förnyelsen och effektivitetsökningen. Analysen byggde i hög grad på Ingvar Svennilsons arbete om den europeiska ekonomins svårigheter under mellankrigstiden, (Svennilson 1954). Enligt Svennilson var omvandlingen, där nya verksamheter i kamp ersatte gamla, det centrala innehållet i tillväxten och sammanhanget mellan omvandling och rationalisering något av nyckeln till en framgångsrik tillväxtprocess. Mellan dessa beteenden fanns en inbyggd konflikt som enkelt kan uttryckas så att omfattande och expansiv förnyelse krävde en generellt hög lönsamhet, medan restriktiv rationalisering med effektiv utslagning krävde låg lönsamhet. Enligt Svennilson, som var inspirerad av Schumpeter, löstes denna konflikt i princip av konjunkturrörelsen. I konjunkturuppgången steg lönsamheten och stimulerade till investeringar i förnyelse, medan konjunkturedgången med fallande vinstnivåer ledde till rationaliseringar och utslagning.

Men för att konjunkturrörelsen skulle fullgöra denna uppgift med gott resultat krävdes en betydande makroekonomisk stabilitet. Häftiga konjunkturrella svängningar skulle undvikas. Annars skulle alltför stark expansion leda till överoptimism med alltför stor skuldsättning och alltför många spekulativa inslag, medan alltför kraftiga nedgångar omvänt skulle leda till alltför stor utslagning. Framför allt skulle tidpunkten för investeringstillfället i förhållande till rörelserna i prisnivå och ränta få stor och

slumpartad betydelse för överlevnadsförmåga på bekostnad av den långsiktiga utvecklingskraftens betydelse.

Denna analys gjordes mot bakgrund av mellankrigstidens erfarenheter i Europa. Stagnationen och de svåra kriserna sågs som resultatet av instabilitet med häftiga konjunkturella växlingar och av starka etablerade intressen inom marknadsekonomin i synnerhet i de utvecklade industriländerna. Medan de konjunkturella växlingarna fördelade utslagning och överlevnadsförmåga som slumpens skördar i synnerhet bland nystartade företag, kunde etablerade företagskonglomerat länge stå emot rationaliseringstrycket bl. a. med stöd från banker och statsmakter. Därigenom förstärktes och förlängdes det negativa trycket under perioden. Konsekvensen blev att vissa företag överlevde alltför länge, medan andra slogs ut alltför tidigt och att den europeiska tillväxtprocessen avstannade.

Dessa perspektiv blev en central del av svensk konjunkturpolitik under efterkrigstiden. Strukturrationaliseringen som tillväxtpolitik förenades med konjunkturpolitikens övriga mål att undvika stora svängningar i kapacitetsutnyttjande och sysselsättning. Dämpningen av konjunkturrorelserna förenades således med åtgärder för att stimulera rationalisering och omvandling. Dessa sågs alltså som två förlopp inom konjunkturen och politiken skulle upprätthålla balansen mellan dem. Ett hårt rationaliseringstryck skulle åstadkommas med generellt restriktiv ekonomisk politik och med solidarisk lönepolitik medan förnyelsen skulle understödjas, bl. a. med medel från fonder som också blev instrument för konjunkturpolitisk styrning och med arbetsmarknadspolitiska medel. Ingreppen i marknadens konjunkturella rörelse skulle således kombineras med åtgärder för rörlighet och förnyelse — en förnyelse som då i hög grad kom att ske inom planerade, förutsedda banor. Dessa hade tyngdpunkten inom exportindustrierna, offentlig sektor och bostadssektorn.

Marknadens renässans

Dessa tillväxtsektorer, liksom politiken för strukturrationalisering och hela den s. k. svenska modellen, hamnade i kris vid mitten av 1970-talet. Tillväxten kom då att följa nya och oförutsedda linjer. Krisen utgjorde upptakten till en ekonomisk-politisk omorientering i Sverige liksom i Västvärlden i stort. Omorienteringen kom att innebära en förskjutning från planering och styrning till marknadsanpassning. Samtidigt skedde en motsvarande och snabb förskjutning inom det ekonomiska tänkandet mot ståndpunkten att marknaden är den mekanism som skapar jämvikt och stabilitet i tillväxten. Omorienteringen innebar en neoklassisk renässans i reaktion mot keynesianismen. Den innebar framför allt att penningpolitiken framhävdes som en överordnad del av den ekonomiska politiken, (se t. ex. Jonung 1993).

Institutionernas primära uppgifter är att underhålla marknadernas informationsflöden och skapa stabila premisser för rationella val. I synnerhet betonades den individuella rationaliteten och dess avhängighet av klara äganderätter och stabilt penningvärde. Inom detta perspektiv spelar rörlighet och utbytbarhet mellan alla resurser tillsammans med prissättningen en nyckelroll. Med fullständig rörlighet och utbytbarhet och med

marknadens prissättning av kapital, arbete och varor skapas förutsättningar för både konkurrens och balans.

Inom jämviktsanalysens ramar är reala investeringsbeteenden normalt inget problem. Tillväxten antas (i den mån sådana antaganden explicit göres) bestå av relativt jämna flöden av förnyelse och effektivitetsökning i ett harmoniskt förhållande. Om den ene rationaliserar och minskar sin resursförbrukning för att uppnå viss produktion, skapas utrymme för den andre att under en tid satsa mera långsiktigt på förnyelse.

Inom ett sådant synsätt är historien i princip en linjär tillväxtprocess. Om tillväxten (dvs. processen av förnyelse och effektivitetsökning) brytes, har ekonomin drabbats av chocker eller av systemfel. De senare kan då bestå av hinder för rörlighet, oklara äganderätter, snedvriden prissättning etc. som kan ge upphov till stagnation eller till obalanser med slagsida mot expansivt eller restriktivt beteende.

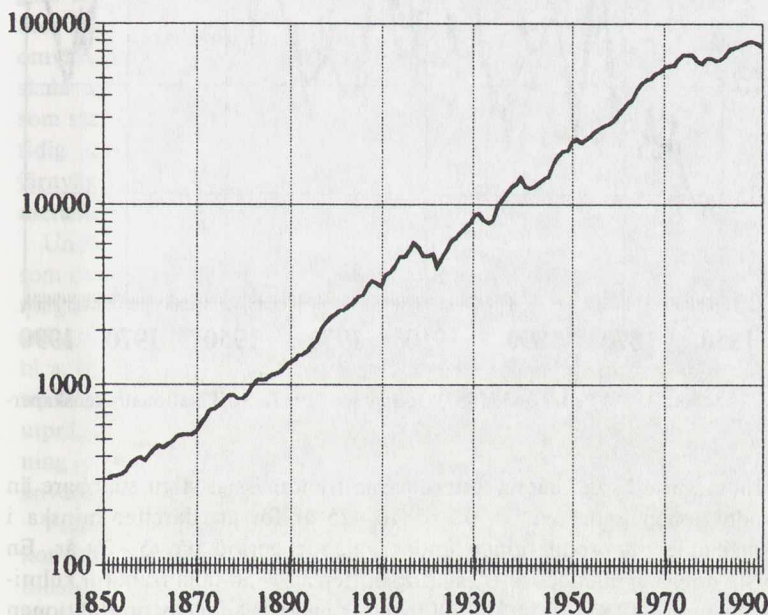
Detta tänkande har blivit grundval både för den ekonomiska politiken och för analysen av 1970- och 1980-talens utveckling i Sverige, liksom i en stor del av omvärlden.

Denna omorientering har inneburit flera nödvändiga anpassningar av ekonomisk politik och av institutioner till långsiktigt förändrade förutsättningar för tillväxten. Den har bidragit till en anpassning av politiken till nya förutsättningar som förmedlades genom marknadskrafterna i en strukturell kris under 1970-talet. Men samtidigt ger denna "nygamla" uppfattning felaktiga perspektiv på tillväxtprocessen och på den nuvarande krisen. I sämsta fall kan den lägga hinder i vägen för en ny institutionell stabilitet.

3. Vågrörelser bakom den industriella tillväxten

Industrisektorn har stått i centrum för svensk ekonomisk utveckling sedan mitten av 1800-talet. Från denna tid ökade produktion och sysselsättning inom industrin i en relativt hög och jämn takt fram till mitten av 1970-talet, då tillväxten i industriproduktionen avsevärt försvagades. Utvecklingen beskrivs också ofta i dessa termer – som en lång och obruten tillväxtprocess under mer än hundra år följt av några decenniers stagnation.

Diagram 3.1. Industrins förädlingsvärde i Sverige 1850–1991, fasta priser. Prisnivå 1910/12.

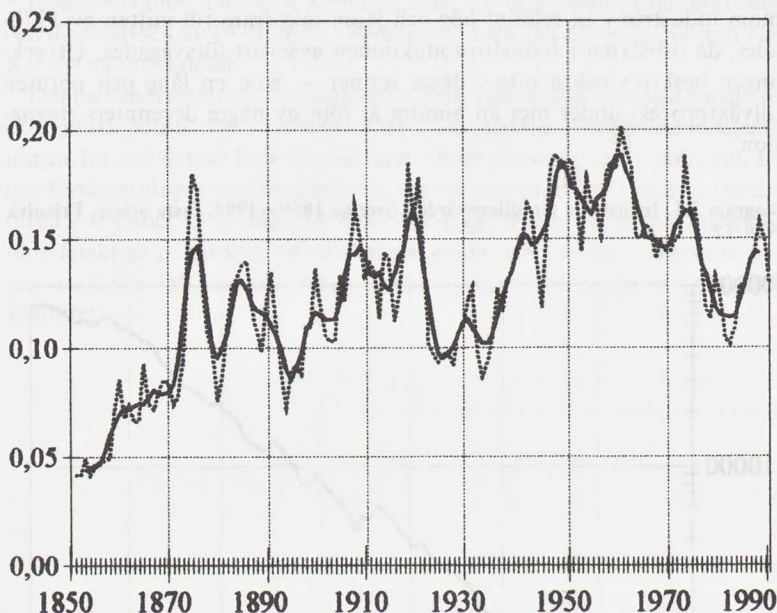
Källa: Schön (1988), SCB Industristatistik.

Men en sådan karaktäristik blir lätt missvisande då den inte fokuserar sammanhangen bakom tillväxten. Dessa sammanhang kan ge andra och väsentliga perspektiv på dagens situation.

Industrins investeringar

En första generalisering om det långsiktiga förloppet är att den industriella tillväxten växlat strukturell grundval vid tre tillfällen vilket inneburit ofta dramatiska omställningar och stora förändringar i beteenden, (jämför Abramowitz/David 1973). En indikation på dessa växlingar ges av förhållandet mellan investeringsvolym och produktionsvolym inom industrin, dvs. industrins investeringskvot. I detta (diagram 3.2) finns tre markerade långa vågrörelser. Vågrörelserna är av ungefär samma längd, dvs. cirka 40–45 år och har sina nedre punkter i början av 1890-talen och 1930-talen samt i slutet av 1970-talet eller i början av 1980-talet. Bottnarna har alltså infallit i samband med strukturkriserna.

Diagram 3.2. Industrins investeringskvot i Sverige 1850–1991, fasta priser. Prisnivå 1910/12. Årliga tal och femårs löpande medeltal.

Källa: Schön (1988) Pettersson (1987), Johansson (1967), SCB Nationalräkenskaperna.

Inom varje ”våg” har investeringarna trendmässigt stigit snabbare än produktionen under en period på 20–25 år för att därefter minska i förhållande till produktionen under följande period på 15–20 år. En första uppgång inleddes således kring mitten av 1850-talet fram till kulminationen kring 1875. Därefter föll investeringarnas andel av produktionen till en bottennivå 1893. Från 1890-talets mitt steg åter industrins investeringskvot med en stark kulmination vid slutet av första världskriget (1918). Nedgången i inledningen av 1920-talet blev synnerligen kraftig och nivåerna under decenniet låga trots en konjunkturrell uppgång till 1930. En ny botten nåddes 1933. Därefter blev uppgången kraftig med en första topp 1950 och en absolut kulmination 1961. Under återstoden av 1960-

talet och under 1970-talet föll åter nivån för industrins investeringskvot trots den starka investeringskonjunkturen 1973–75. Nya bottnar noterades kring 1978/79 och 1982/83. Nivån 1982/83 höjs dock relativt sett om också FOU-kostnader läggs till investeringarna. Då utgör investeringskvoten 1978/79 den absoluta bottenivån i den senaste vågrörelsen.

Medan de nedre vändpunkterna för investeringskvoten alltså kommit i samband med strukturkriserna har de övre vändpunkterna infallit vid kulminationskriserna. Under varje strukturperiod har således ett lyft skett i investeringskvoten till högre nivåer än tidigare och investeringarna tagit en växande del av produktionsvolymen under cirka 25 år. Efter kulminationen har då omvänt under cirka 15 år produktionen ökat snabbare än investeringarna. Investeringarna har då gett en mera omedelbar utbudseffekt, vilket är signifikativt för faserna av rationalisering.

Utvecklingsblocken

Bakom detta mönster ligger markanta växlingar i den industriella tillväxtens inriktning. Varje vågrörelse har utgjort en strukturell period, då skilda utvecklingsblock stått i centrum för utvecklingen.

Under 1850-talet skedde ett genombrott för de mekaniserade fabrikerna samtidigt som järnvägsbyggandet inleddes. Investeringarna ökade ytterligare under 1860- och 1870-talen och bildade ett starkt expansivt block med framför allt stålindustrin som under samma tid gick genom stora omvälvningar med införandet av nya processer. Dessa skedde i större skala än tidigare. Järnvägarna underlättade koncentrationen samtidigt som stålet för järnvägsbyggandet blev både billigare och bättre. Också en tidig verkstadsindustri utvecklades som var inriktad på efterfrågan från järnvägarna, sågverken och mekaniserade textilfabriker och från ett alltmera kommersiellt jordbruk.

Under 1890-talet fick elmotorn och förbränningsmotorn sitt genombrott som drivkrafter för industrin. Industriproduktionen kom i ökad utsträckning att koncentreras till städerna samtidigt som produktionen blev mera sofistikerad. Förändringar i produktionsprocesser och i produkter ledde bl. a. till att mekaniseringen ökade. Elkraften utgjorde för Sveriges del ett markerat centrum i de nya utvecklingsblocken. Inom detta block fanns utpräglade komplementariteter med behov av en samtidig kapacitetsökning inom alla delar av blocket – inom kraftproduktion, distribution och användning.

Från 1930-talet – och ännu mera markerat efter andra världskriget – kom de nya utvecklingsblocken kring en vidgad elektrifiering och kring bilismen. Det var således i båda fallen fråga om att i en andra våg skapa en ny och vidare infrastruktur kring de innovationer som spridits inom industrin från sekelskiftet. I fråga om elektriteten skapades ett avsevärt bredare spektrum av användningsområden – från elektrostålprocesser till småmotorer inom hantverk och i hemmen (t. ex. för symaskiner och vitvaror). Med elektrifiering och bilism följde omfattande förändringar av konsumtionsmönster, boende och produktion. Vidgade komplementariteter uppstod med stora förändringar i vardagsliv och livsmönster. Kvinnor-

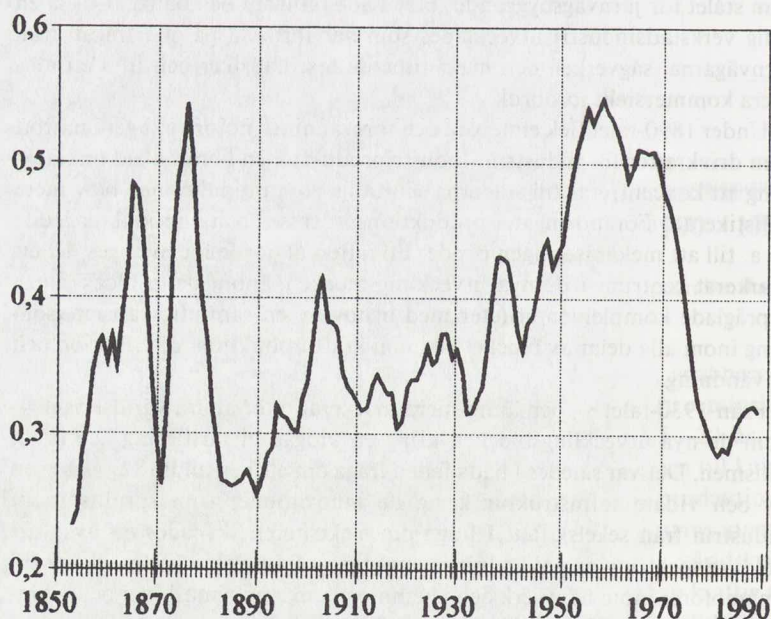
nas förvärvsintensitet ökade kraftigt liksom bostadsbyggandet och tjänsteproduktionen inom offentlig sektor.

Från mitten av 1970-talet kom framför allt elektroniken med mikroprocessorn att bli centrum i ett nytt utvecklingsblock med återverkningar på många områden – ännu i första hand inom informationsförmedling och produktionen av både varor och tjänster. Samtidigt utvecklades mera kunskapsintensiva verksamheter – t. ex. genom biokemin. Återigen kom nya villkor att markant göra sig gällande vad gällde produktionsprocesser, produkter, lokalisering, kunskapsbehov, marknadsinriktning etc.

Investeringar i transportsektorn

Utvecklingsblocken inom industrin har haft ett nära sammanhang med infrastruktur och transporter. Nya tillväxtriktningar har varit förbundna med ny lokalisering och nya marknader. Det har skapat komplementariteter mellan industri och infrastruktur. Detta återspeglas bl. a. av mönstret för investeringarna inom transportsektorn (inklusive telekommunikationer) i förhållande till transportvolymen.

Diagram 3.3. Transportsektorns investeringskvot i Sverige 1850–1991, fasta priser. Prisnivå 1910/12. Femårs löpande medeltal.

Anm. Inklusive telekommunikationer.

Källa: Krantz (1986), Schön (1988), Johansson (1967), SCB Nationalräkenskaper.

Ett likartat mönster och samma periodindelning som i industrins investeringar återfinns inom transportsektorn. Under cirka 25 år har investeringarna stigit snabbare än transportvolymen och därefter har det omvända förhållandet rått fram till strukturkriserna. Vi kan alltså tydligt se effekterna av de utvecklingsblock som skapades mellan industrin och transportererna. De stora investeringsökningarna har infallit samtidigt i båda sektorerna liksom de stora effektivitetsökningarna.

Vi kan emellertid också notera att investeringsökningarna inom transportsektorn var förhållandevis måttliga från 1890-talet och under 1980-talet – dvs. under de andra och fjärde uppgångarna. Omvänt var transportinvesteringarna mycket expansiva under de första och tredje uppgångsfaserna, dvs. från 1850-talet och 1930-talet. I dessa uppgångar bestod utvecklingsblocken i hög grad av nya transportsystem. Tidigare utvecklade drivkrafter applicerades (ångmaskiner respektive förbränningsmotorer) i en ny infrastruktur.

Vid sekelskiftet och idag har det istället i hög grad varit fråga om spridningen av basinnovationer inom produktionen. Kring sekelskiftet innebar detta stora investeringar inom industrin – i synnerhet under första världskriget då elektrifieringen ytterligare stimulerades av bränslebristen. I vår egen tid är effekterna av elektroniken ytterligare spridda till en expanderande tjänstesektor. Dessa spridningsförlopp av basinnovationer har varit centrala delar av de omvandlingar som kallats industrisamhällets respektive tjänstesamhällets genombrott. Båda dessa genombrott har då föregåtts av revolutionerande förändringar inom kommunikationerna.

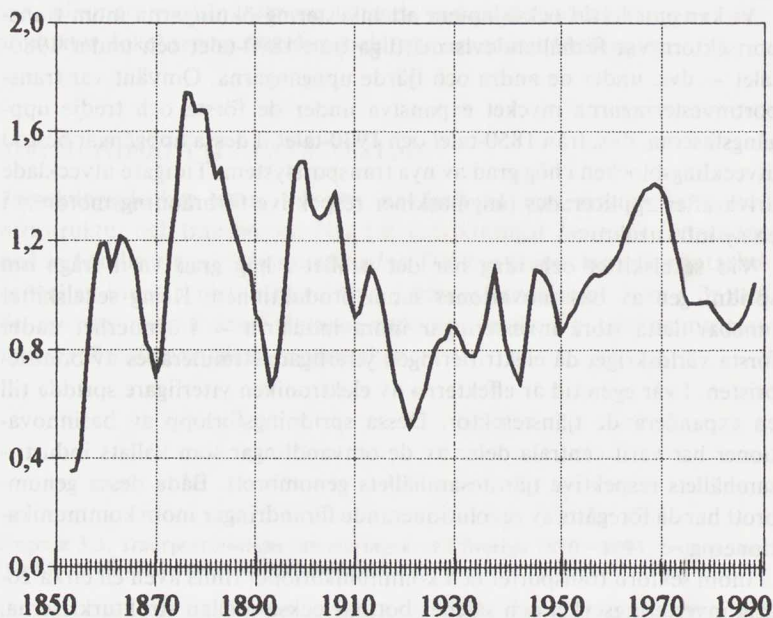
Inom sektorn transporter och kommunikationer finns även en cirka 20-årig investeringscykel och således bottnar också mellan strukturkriserna. Kraftiga nedgångar skedde i slutet av 1860-talet med botten kring 1870 samt under åren efter 1905 med botten kring 1910. En markant nedgång i kommunikationsinvesteringar skedde dessutom under första världskriget. Samtidigt gjordes dock stora industriinvesteringar under inverkan från en uppdriven utländsk efterfrågan och från industrins elektrifiering. De båda första 40-årscyklerna bestod således av fyra 20-årscykler. Även i den följande strukturcykeln finns ett inslag av 20-årsmönstret med en stor uppgång under 1930-talet och därefter en stagnant nivå till omkring 1950. Därefter följde en kraftig investeringscykel på drygt 25 år.

Bostadsbyggandet och 20-årscykeln

Detta mönster av cirka 20 år långa cykler är ännu mera uttalat inom en annan del av den materiella infrastrukturen – nämligen i bostadsbyggandet. Mellan 1850 och 1910 företogs bostadsbyggandet i tre mycket markanta s. k. bygncykler (också benämnda Kuznetscykler eller long swings på 15–25 år (se Kuznets 1967)) med bottnar kring 1870, 1890 och 1910. Därefter påverkas mönstret i hög grad av de båda världskrigen. Efter en uppgång i 1910-talets inledning minskade bostadsbyggandet kraftigt under det första världskriget och 1920-talets inledning. Någorlunda normala nivåer nåddes först vid 1920-talets slut. Krisen i 1930-talets inledning

innebar emellertid en ny botten varefter följde en kraftig uppgång under 1930-talets andra hälft. Denna avbröts dock av andra världskriget med starkt fallande bostadsbyggande. Omedelbart efter kriget återtog nivån i bostadsbyggandet men en ny nedgång skedde under åren kring 1950.

Diagram 3.4. Bostadsbyggandet i Sverige 1850–1991, fasta priser. Avvikelse från trend, femårs löpande medeltal.

Källa: Pettersson (1987), Johansson (1967), SCB Nationalräkenskaper.

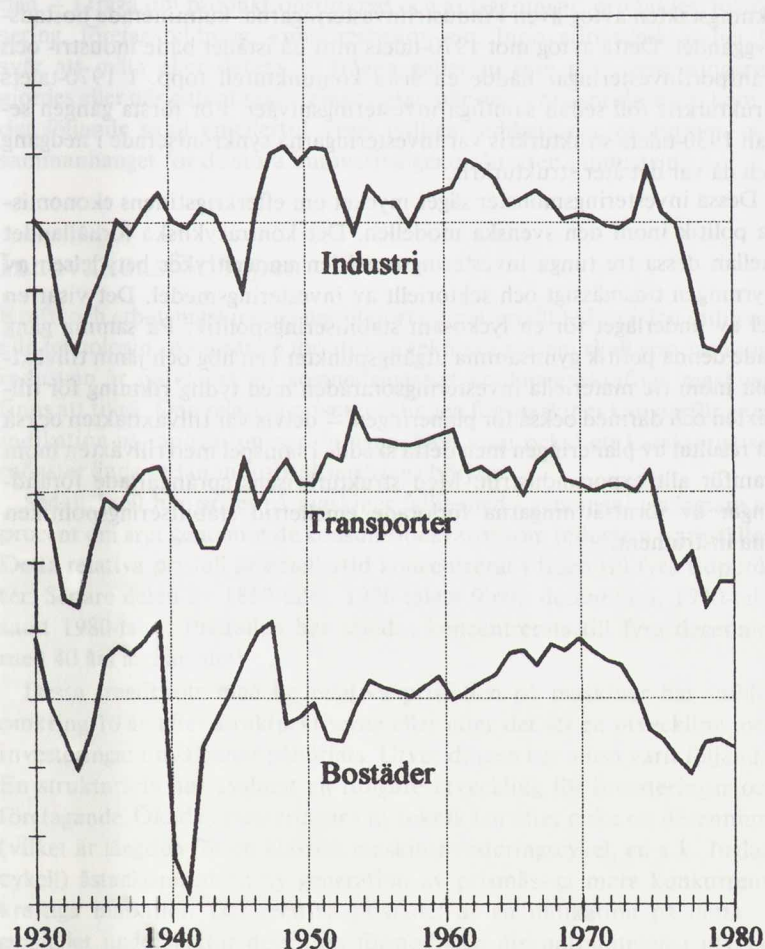
Den tidigare rytmen bibehölls alltså trots krigen med nedgångar kring 1910, 1930 och 1950. Krigen innebar emellertid att två byggyklor stördes mycket kraftigt och att de "normala" kulminationerna vändes till djupa svackor.

Detta var utgångspunkten för efterkrigstidens bostadsbyggande och för den långa byggykel som kulminerade kring 1970. Den nådde sin botten först i inledningen av 1980-talet, dvs. den varade cirka 30 år. Den "normala" 20-årsrytmen för bostadsbyggandet tycks dock ha återtagits eftersom en ny botten förefaller infalla redan i början eller i mitten av 1990-talet! Därmed befinner sig bostadsbyggandets långcykliska förlopp åter på det "tidsschema" som gällt från mitten av 1800-talet.

Rytmen i 20-årscykler understryker ytterligare några förhållanden. Å ena sidan finns faktorer inom bostadssektorn som bidrar till att skapa denna långcykliska rytm. Sådana faktorer är t.ex. kreditgivningen respektive trögheten i utbudet relativt efterfrågan. Men recessioner har, å andra sidan, inträffat i samma 20-årsrytm också vid de tillfällen då bostadsbyggandet dessförinnan förhindrats att kulminera. Detta indikerar att investeringscykler i ekonomin i sin helhet påverkat förloppet.

Denna 20-årscykel har alltså varit mycket markerad i bostadsbyggandet och tydlig i investeringarna inom transporter och kommunikationer. Men den har också funnits som del av investeringsmönstret inom industrin. Efter en inledande uppgång på 10–15 år i industriinvesteringarna finns en stagnation eller nedgång i investeringsandelen över en konjunktur före kulminationen. Detta inträffade i slutet av 1860-talet, kring 1910 samt inemot mitten av 1950-talet. Under de två första strukturcyklerna inträffade dessa stagnations- (slutet 1860-talet) eller nedgångsfaser (kring 1910) samtidigt med de tydliga bottnarna i de infrastrukturella investeringarna.

Diagram 3.5. Investeringsvolym inom industrin, transportsektorn samt bostadsutnyttjandet i Sverige 1930–1980. Avvikelse från trend.

Källa: Se diagram 3.2., 3.3., 3.4.

Cykler och efterkrigstidens ekonomiska politik

Från andra världskriget och fram till 1970-talet är den samtidighet i de cykliska rörelserna, som tidigare funnits, försvunnen. Detta var under den keynesianska epoken som var fri från kriser.

Den långsiktiga årliga tillväxttakten i investeringsvolymerna 1930–1980 inom de tre sektorerna industri, transporter och bostadsbyggande var hög och ganska likartad (5.0, 5.1 respektive 4.0 procent). Fluktuationerna kring dessa trender visar dock ett för perioden speciellt mönster med betydande motcykliska drag mellan de olika sektorerna, (se diagram 3.5). Medan industrinvesteringarna nådde en första topp kring 1950 (Korea-konjunkturen) gick bostadsbyggandet in i en markerad svacka och transportinvesteringarna stagnerade. Därefter föll industrinvesteringarna av under mitten av 1950-talet. Då kulminerade istället transportinvesteringarna som låg på en hög nivå 1953–1960. Medan tillväxten i dessa avtog i 1960-talets inledning nådde istället industriinvesteringarna en ny topp under decenniets första hälft. Under senare delen av 1960-talet, då ökningstakten avtog även i industriinvesteringarna, kulminerade bostadsbyggandet. Detta avtog mot 1970-talets mitt då istället både industri- och transportinvesteringar nådde en sista konjunkturell topp. I 1970-talets strukturstörning föll sedan samtliga investeringsnivåer. För första gången sedan 1930-talets strukturstörning var investeringarna synkroniserade i nedgång och då var det åter strukturstörning.

Dessa investeringsmönster säger mycket om efterkrigstidens ekonomiska politik inom den svenska modellen. Det kontracykliska förhållandet mellan dessa tre tunga investeringsområden understryker betydelsen av styrningen tidsmässigt och sektoriellt av investeringsmedel. Det visar en del av underlaget för en lyckosam stabiliseringspolitik. På samma gång hade denna politik gynnsamma utgångspunkter i en hög och jämn tillväxttakt inom tre materiella investeringsområden med tydlig riktning för tillväxten och därmed också för planeringen — delvis var tillväxttakten också ett resultat av planeringen men detta skedde i samspel med tillväxten inom framför allt exportindustrin. Med strukturstörningens språngartade förändringar av förutsättningarna förlorade emellertid stabiliseringspolitiken sina instrument.

4. Mönster i industrisektorns strukturcykler

De utvecklingsblock, som utgjort centrum för tillväxtkrafterna inom varje strukturcykel, har varit formerade kring ett antal innovationer. Områdena för kraft och kommunikationer har varit särskilt framträdande. Innovationer på dessa områden har påverkat industrisektorn i en mängd avseenden – i fråga om produktionsprocess och anläggningar, produkter, lokalisering, företagsbildning, kunskapsbehov etc. Innovationsverksamhet är svår att mäta eller datera – frågan gäller ju inte när uppfinningarna gjordes eller när patent registrerades utan när den stora spridningen kom. I det följande skall emellertid visas tydliga indikationer på rytmen och sammanhanget för de stora innovativa genombrotten i industrin.

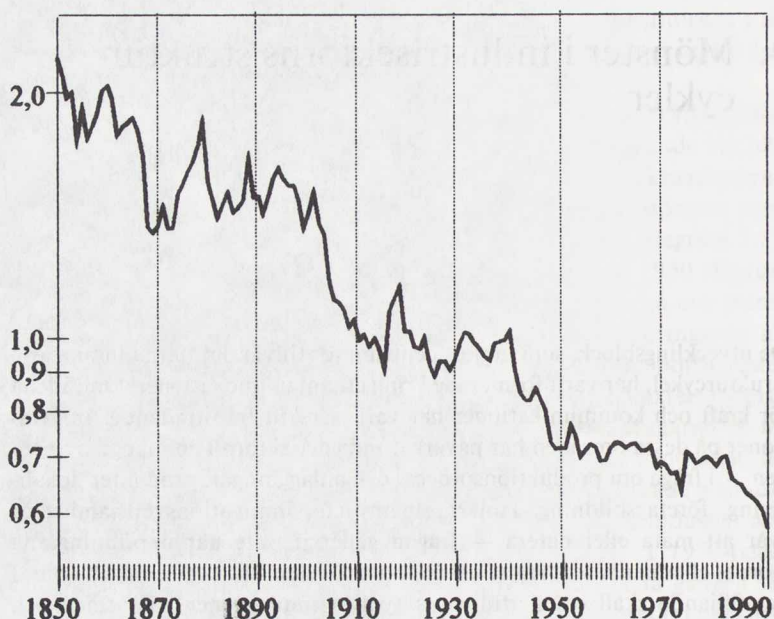
Innovationsförloppen

Kraft- och arbetsmaskinerna har utgjort ett materiellt hjärta i den industriella teknologin. Avgörande för att nya tekniska system skall spridas inom industrin är självfallet att kostnadsmässigt konkurrenskraftiga maskiner finns att tillgå. Den relativa prisutvecklingen för maskiner kan därför ge en indikation på innovationsspridningen. Den visar också ett karaktäristiskt mönster ända sedan industrialiseringens början.

Sedan 1850 har priset på maskiner fallit med i genomsnitt närmare en procent om året gentemot de konsumtionsvaror som industrin framställer. Detta relativa prisfall är emellertid koncentrerat i tiden till fyra tidpunkter: Senare delen av 1860-talet, 1900-talets första decennium, 1940-talet samt 1980-talet. Prisfallen har således koncentrerats till fyra decennier med 40 års mellanrum!

Dessa trendbrott med de relativa prisfallen på maskiner har infallit omkring 10 år efter strukturkriserna eller efter det att en utveckling med investeringar i nya banor påbörjats. Utvecklingen har alltså varit följande: En strukturkris har avslutat en tidigare utveckling för investeringar och företagande. Ökade investeringar i ny teknik har efter cirka ett decennium (vilket är längden för en klassisk maskininvesteringscykel, en s. k. Juglarcykel!) åstadkommit en ny generation av prismässigt mera konkurrenskraftiga maskiner. Det relativa prisfallet är en indikation på detta – prisfallet underskattar dessutom förmodligen diskontinuiteten i utvecklingen eftersom nya maskiner i många fall haft kvalitativt nya egenskaper i

Diagram 4.1. Prisrelationen maskiner/industriella konsumtionsvaror i Sverige 1850–1991. 1910/12=1.

Källa: Schön (1988), SCB Nationalräkenskaper.

förhållande till tidigare maskinbestånd, (se Ljungbergs analys av priser och prestanda, (Ljungberg 1990)).

Under 1860-talet var det således fråga om ett första genombrott för en mekaniserad verkstadsindustri i samspel med de nya processerna inom stålindustrin. Efter sekelskiftet kom det verkliga genombrottet för industrins "motorisering" med elmotorer och förbränningsmotorer och nya arbetsmaskiner. Under 1940-talet kom en andra generation av framför allt elmotorer med en större spännvidd och flexibilitet i kraftutveckling och med en längre gående anpassning av arbetsmaskinerna och därigenom ökad mekanisering. Under 1980-talet har elektroniken på allvar blivit en del av maskinutrustningen.

Efter prisfallen på maskiner har prisrelationen mellan maskiner och industriella konsumtionsvaror varit stabil under cirka tre decennier. Det betyder inte att all innovationsverksamhet skulle ha upphört. Det indikerar snarare att tyngdpunkten förskjutits mot både ett ökat och ett effektivare utnyttjande av den nya teknologin. De tilltagande rationaliseringarna har givit en gynnsam prisutveckling för det som till slut kommer ut ur maskinerna, bl. a. konsumtionsvarorna. Detta har i hög grad kommit att präglade intrycket av de senare decennierna i strukturcykeln. Den har alltså varit en cykel från investeringar till konsumtion vilket svarar mot förloppet i investeringskvoten!

De innovativa genombrotten på maskinsidan betyder inte att all innovationsverksamhet skulle ha varit förlagd till perioderna efter strukturerkriserna. Samtliga genombrott har till stor del grundats på innovationer som introducerats flera decennier tidigare. Detta gällde naturligtvis för de nya

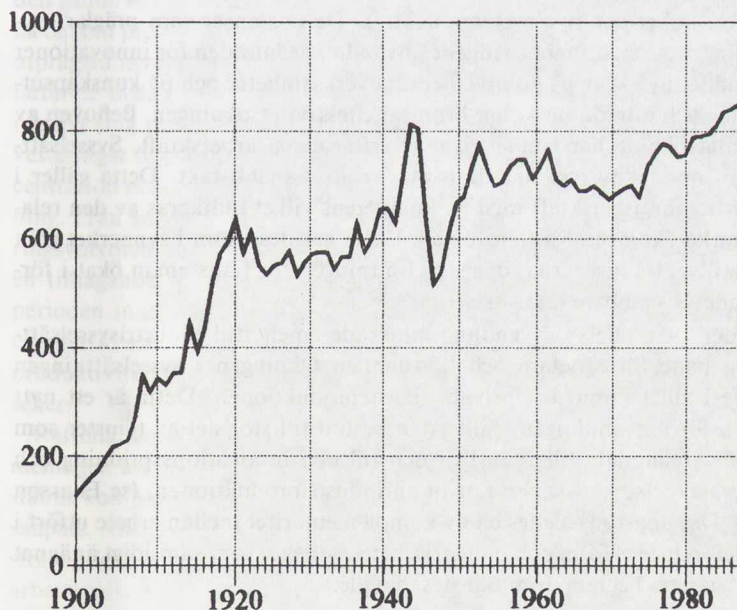
utvecklingsblocken kring 1800-talets mitt med järnvägar och ny verkstads-industri som i huvudsak utvecklats i England ett trettiotal år tidigare. Det gällde elkraftens genombrott från 1890-talet. Både dynamon och glödlampan hade kommit på 1870-talet och de utnyttjades i ökad utsträckning för belysning i fabrikerna när industriarbetet intensifierades under 1880-talets rationalisering. Det gällde de nya elmotorerna från 1940-talet som i hög grad bygde på erfarenheter av s. k. enkeldrift (en motor på varje maskin) under 1920-talets rationaliseringsrörelse. Det gällde elektroniken från 1980-talet som hade börjat användas under 1960-talets rationaliseringar med automatisering och industrirobotar i stora anläggningar.

Dessa innovationer utvecklades alltså som en del av ansträngningarna att rationalisera produktionsprocesser. Men i samtliga fall gäller att den nya tekniken blivit något nytt och annorlunda – den har skapat nya komplementariteter efter strukturkriserna. Delvis har det berott på bredare förändringar i ekonomi och samhälle men också på att nya tekniska genombrott skett – processerna för stålframställning till maskiner och järnvägar efter mitten av 1800-talet, lösningen på transmissionsproblemen av elkraft på 1890-talet, utvecklingen av högspänd elöverföring och omfattande material- och processutveckling från 1930-talet, mikroprocessorn från 1970-talet.

Elanvändningen som indikator på förnyelse

Flera av de nya utvecklingsblocken i Sverige har sedan 1890-talet som framgått haft ett nära sammanhang med elektriciteten. Det är föga märk-

Diagram 4.2. Den specifika elförbrukningen inom svensk industri 1900–1987. Fast branschstruktur, MWh/miljoner kronor, i fasta priser. 1969/70 års prisnivå.

Källa: Schön (1990)

ligt med tanke både på de starka komplementariteter som råder kring elkraften som tekniskt och infrastrukturellt system och på den betydelse vattenkraften haft i Sveriges energiförsörjning.

Det strukturella mönstret är mycket tydligt också i fråga om industrins elanvändning. Denna har utvecklats trappstegsartat på ett karaktäristiskt sätt. Under omvandlingsfaserna har elanvändningen ökat snabbare än industriproduktionen (dvs. den specifika elförbrukningen har stigit). Under rationaliseringsfaserna har den specifika elförbrukningen planat ut.

En närmare analys visar vidare att nya och snabbt växande branscher under omvandlingsfaserna använt relativt mera el än bränsle och att samma branscher haft förhållandevis fler tjänstemän än arbetare. Under perioderna av omvandling och av tillväxt i investeringarna har således förnyelsen av energisystemen varit ett av inslagen i investeringarna och denna förnyelse har varit starkast inom nya tillväxtbranscher.

Elanvändningens trappsteg är också en återspeglning av samma förlopp som investeringskvoten i industrin visade på — en övergång från kapacitetsökning inom nya områden till effektivare utnyttjande av den nya kapaciteten!

Arbetsproduktiviteten

Detta mönster finner vi på ett annat och mera centralt område, nämligen i fråga om arbetsproduktiviteten. Under omvandlingsperioderna, då investeringarna vuxit snabbare än produktionen, har produktivetsökningen inom branscherna varit relativt svag, dvs. då produktiviteten beräknas exklusive s.k. överföringsvinster inom industrin. Den svaga produktivetsökningen inom branscherna indikerar att det helt enkelt tagit tid att få ny verksamhet och nya system effektiva. De obalanser som präglar omvandlingen — med snabbt vidgade användningsområden för innovationer som ställer nya krav på komplementära verksamheter och på kunskapsutveckling och utbildning — har bromsat effektivitetsökningen. Behoven av kapacitetsökning har istället ökat efterfrågan på arbetskraft. Sysselsättningen inom industrin har då ökat i relativt snabb takt. Detta gäller i synnerhet för arbetskraft med ny kompetens vilket indikeras av den relativt starka ökningen för tjänstemän. Detta har dessutom i synnerhet gällt inom tillväxtbranscherna, där sysselsättningen för tjänstemän ökat i förhållandevis snabbare takt.

Under 1980-talets omvandling minskade emellertid industrisysselsättningen både för arbetare och tjänstemän. Ökningen i sysselsättningen skedde istället inom den privata tjänsteproduktionen. Detta är ett nytt uttryck för omvandlingen. Tillväxten bestod till stor del av tjänster som var nära relaterade till industrin och till den innovationsspridning och ökade betydelse kunskapen fått inom industriproduktionen, (se Eliasson 1991). Det uppstod således en ny komplementaritet mellan arbete utfört i tjänsteföretagens form och industriarbetet — något som samtidigt är ägnat att ifrågasätta begrepp som tjänstesamhälle.

Tabell 4.1. Årlig procentuell förändring i arbetsproduktiviteten inom branscher (a), som resultat av förändringar i branschstruktur (b) och omallokerings andel av total produktivitetöknings (c) samt årlig procentuell förändring i sysselsättningen för arbetare (d) och tjänstemän (e) inom svensk industri 1890–1991.

	a	b	c	d	e
1890–1910	2.0	0.6	0.23	3.3	6.6
1910–1933	2.6	0.1	0.04	0.2	2.1
1933–1954	1.8	1.1	0.38	1.6	5.6
1954–1973	5.9	0.5	0.08	–1.1	1.4
1973–1991	2.8	0.7	0.20	–2.8	–1.5

Källa: Schön (1990), SCB Industristatistik.

Under rationaliseringsperioderna har den strukturella stabiliteten varit påtaglig och överföringsvinster små. Dessa perioder har präglats av en mera likformig utveckling mellan branscherna. De som tidigare släpat efter i förnyelsen har i ökad grad anpassat sig till nya förutsättningar. Detta har troligen delvis skett genom en ökad utslagning av lågproduktiva enheter (vilket skulle ge överföringsvinster inom respektive bransch). Det är emellertid också troligt att homogeniteten i utvecklingen ökat genom den utbyggda infrastrukturen och genom ökad spridning av den nya kompetensen samt genom ökad standardisering av produkter och processer. Ökade kortsiktiga investeringar har då lett till snabb produktivitetöknings inom branscherna.

Samtidigt har ökningen i sysselsättning avtagit eller vänts i nedgång. Tendensen var i dessa avseenden likartad från 1910-talet fram till 1930-talets kris samt från mitten av 1950-talet fram till 1970-talets kris. Båda perioderna präglades av starkt rationaliseringsstryck. Likartade förhållanden gällde också under 1880-talet fram till krisen på 1890-talet. Åtgärder bakom produktivitetöknings var dock till stor del olikartade. Efter en utpräglad investeringskonjunktur under första världskriget skedde en omfattande utslagning och effektivisering i 1920-talets inledning men med relativt små investeringsvolymerna – i synnerhet var volymerna byggnadsinvesteringar liten. Produktivitetöknings åstadkoms då med företagskoncentration och effektivare arbetsorganisation och med ökad maskinutrustning. Från slutet av 1950-talet till 1970-talets mitt ökade istället investeringsvolymerna per arbetstimme kraftigt. Även under denna period skedde en tilltagande koncentration och starkt ökade maskininvesteringar men perioden innehöll också omfattande nyanläggningar. I båda fallen gäller emellertid att förändringarna i branschstrukturen betydde relativt lite för produktiviteten. Produktivitetöknings var däremot stor i samtliga branscher.

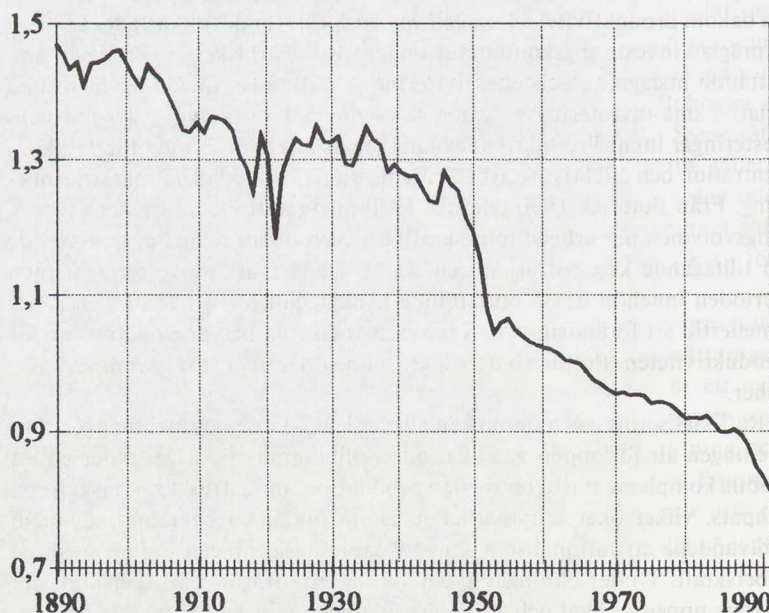
Rationaliseringsperioderna kan alltså sägas ha präglats av homogenitet i meningen att förloppen var likartade i olika branscher. Det tyder på att stabila komplementariteter mellan produktion, infrastruktur, kunskap etc. skapats, vilket ökat utbytbarheten. Detta bildar en bakgrund såväl till strävandena att rationalisera som till sammansättningen i efterfrågan på arbetskraft. Undersökningar tyder på att efterfrågan på arbetskraft till enklare uppgifter ökat och att lönespridningen minskat, alltså den omvända utvecklingen mot omvandlingsperioderna, (Svensson 1992).

Man skulle då kunna beskriva utvecklingen vad gäller efterfrågan på arbetskraftens kompetens ungefär som utvecklingen för investeringskvoten. Efterfrågan har stigit på lång sikt men med snabba ökningar och i nya banor under omvandlingsskeden för att därefter plana ut under rationaliseringsskeden. Samtidigt har utbildning och kompetensutveckling som trögrörligare faktorer släpat efter och dimensionerats för de nya och förmodat ökande kompetenskraven till rationaliseringsfaserna. Utbudet kan då öka förhållandevis kraftigt av kvalificerad arbetskraft och med relativt fallande löner som följd (och alltså medverka till minskad lönespridning), (jämför Pettersson 1983).

Omallokeringen koncentrerad i tiden

Strukturomvandlingen under omvandlingsperioderna visar ett mycket karaktäristiskt mönster. Omallokeringen av arbetskraften till branscher med högre produktivitet, dvs. till nya tillväxtbranscher, har inte pågått jämnt över hela perioden. Omallokeringen har haft en stark koncentration i tiden cirka 15–20 år efter strukturkrisen! Detta framgår av diagram 4.3. nedan med ett s.k. strukturindex med avseende på arbetskraften. Detta visar hur förändringar i branschammansättning påverkat arbetsåtgången för given produktionsvolym. Nedgång i index anger således att branscher med högre produktivitet ökat sin andel av arbetskraften.

Diagram 4.3. Strukturindex för arbetskraften i svensk industri 1890–1991. 1969/70=1.

Källa: Schön (1990), SCB Industristatistik.

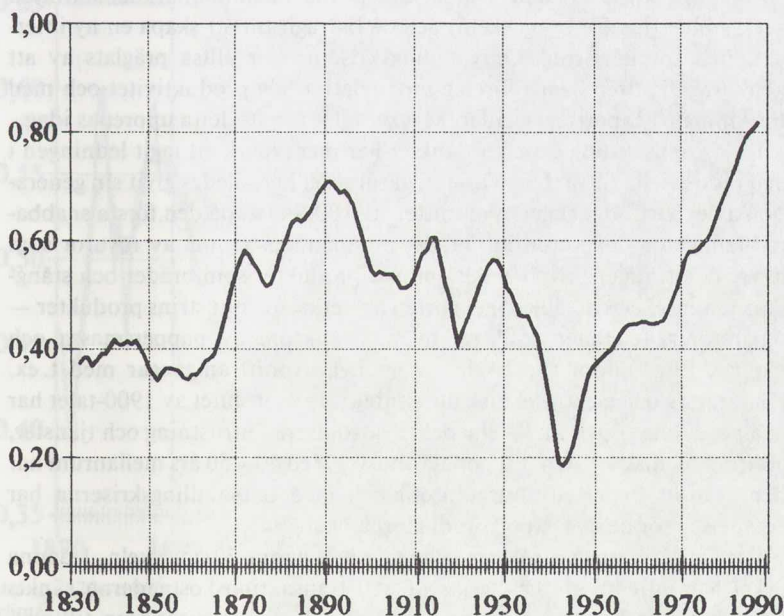
Omallokeringen av arbetskraft till branscher med högre produktivitet har i hög grad koncentrerats till åren cirka 1905/10, 1948/54 och 1987/1991. En likartad omallokering inträffade också under slutet av 1860-talet då en stor utslagning skedde av hantverksbetonad produktion med en samtidig tillväxt för mekaniserade fabriker, (Schön 1987).

Dessa år av snabbare omallokering har mycket gemensamt. De har alla med några år föregåtts av genombrotten för nya tekniska system med prisfall på maskiner. De ligger samtliga i det senare skedet av den första investeringscykeln (20-årscykeln) efter en strukturkris. Omallokeringen har således inträffat i kulminationen och nedsvingen av denna investeringscykel, dvs. i samband med omvandlingskrisen. Den markerar att omvandlingen gått in i ett nytt skede, där utgångspunkterna för nästa investeringscykel skapats.

Från hemmamarknad till export

Förnyelsen under tidigare omvandlingsskeden har i hög grad varit inriktad på hemmamarknaden. Det kan vi finna i svensk industriell utveckling ända sedan slutet av 1840-talet fram till 1970-talet. Under ett 15-tal år efter strukturkriserna har således hemmamarknaden tagit en relativt stor del av industrins avsättning. Därefter har exportmarknadernas betydelse ökat fram till nästa strukturkris.

Diagram 4.4. Industriell export i relation till industrins förädlingsvärde 1830–1991, fasta priser. Femårs löpande medeltal. Prisnivå 1910/12.

Källa: Schön (1988), SCB Nationalräkenskaper.

Hemmamarknadens ökade betydelse i omvandlingens tidiga skede kan kanske förvåna med tanke på den roll som exporten ofta tillskrivits för svensk industriell utveckling. Det är emellertid ganska naturligt att nya verksamheter och nya produkter, liksom nya företag, har varit inriktade på näraliggande marknader till stor del inom landets gränser. Man kan förvänta sig att denna tendens blivit särskilt tydlig då det varit fråga om utvecklingsblock med stark samverkan mellan aktörerna. Detta kan också ha bidragit till en regional koncentration till områden som tidigt erbjudit nya komplementariteter, innan en vidare infrastruktur skapats och kunskapen spridits. Den stigande investeringskvoten och den ökade sysselsättningen bör också ha bidragit till en livaktig hemmamarknad som stimulerat till ytterligare företagsbildning och investeringar.

Exportens ökade betydelse för industrin under 1980-talet, innebär att det tidigare mönstret brutits. Men detta behöver inte betyda att förnyelsen varit svag. Det betyder snarare att industrisektorns position förändrats och att de revolutionerande förändringarna i kommunikationerna gett nationsgränsen mindre betydelse än tidigare. Det är emellertid troligt att den ökade verksamheten inom tjänsteföretagen varit inriktad på hemmamarknaden — även om inkomsterna från exportindustrin utgjorde en startmotor för förloppet. Tjänsteföretagens utveckling och en intensiv byggnadsverksamhet kring de nya naven för en förväntad tillväxt präglade i hög grad 1980-talet. En parallell till denna utveckling återfinns för övrigt under 1850-talet. Då ökade exportens betydelse inom jordbruk och skogsbruk medan hemmamarknaden blev viktigare för den nya industrin.

Omslaget mot en ökad exportinriktning har i tidigare perioder kommit efter 15–20 år *samtidigt med* den starka omallokeringen av resurser till branscher med relativt hög produktivitet. Detta har alltså skett under *omvandlingskriserna* som riktat udden mot hemmamarknadsinriktad verksamhet (jämför byggcykeln) och då bidragit till att skapa en ny internationell specialisering. Omvandlingskriserna har alltså präglats av att konkurrenskraften ökat i företag med relativt hög produktivitet och med inriktning på exportmarknader. Mycket talar för att detta upprepas idag.

En ny uppsättning exportprodukter har mera markant tagit ledningen i den industriella tillväxten. Varje strukturcykel har således givit sin generation av exportframgångar. Vid mitten av 1800-talet, då den första snabba ökningen av exporten inträffade, dominerades denna av råvaror som havre och timmer och av enkla industriprodukter som bräder och sångjärn. Efter sekelskiftet ökade exporten av verkstadsindustrins produkter — separatorer, telefoner, kullager m.m. — liksom av pappersmassa och papper. Efter andra världskriget kom nya exportframgångar med t.ex. bilar, fartyg och elektroteknisk utrustning. Nu mot slutet av 1900-talet har nya produkter ökat som läkemedel, elektroniserad utrustning och tjänster, alltifrån tekniska system till populärmusik. Med 40–50 års mellanrum har den svenska exporten ändrat profil och med omvandlingskriserna har betydelsen för de nya exportprodukterna ökat.

Specialiseringen har således tilltagit i den andra 20-årscykeln. I denna cykel har infrastrukturen byggts ut och transaktionskostnaderna sänkts samtidigt som kunskap i det nya spridits och standardiseringen tilltagit. Då förlorar tidigare tillväxtregioner mycket av sitt försprång. I stället ökar

de negativa effekterna av markpriser, löner och levnadskostnader. Sådan konkurrens tvingar till rationaliseringar och skapar ett omvandlingstryck av tvångskaraktär som blir en del av strukturkrisen.

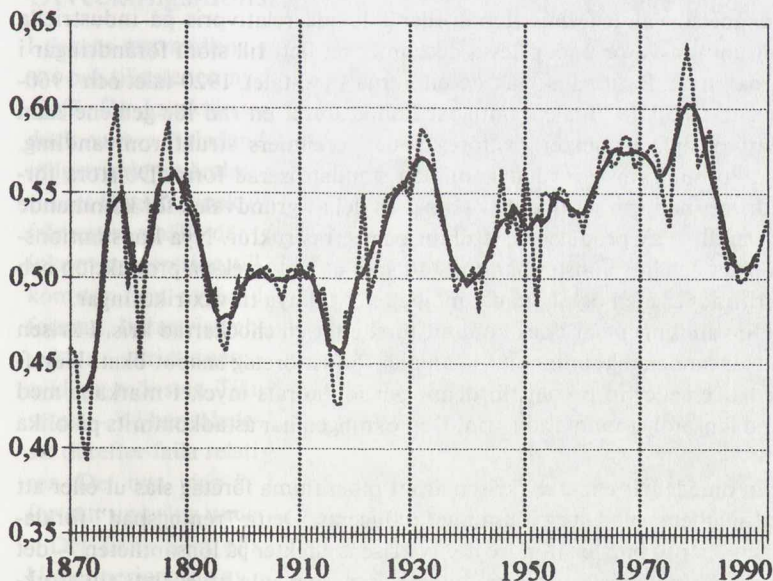
Strukturkriserna, som avslutat denna cykel, har alltså drabbat en höggradigt internationellt inriktad industri och dessa kriser har haft sitt centrum i exportindustrierna – särskilt inom tunga och råvaruorienterade eller infrastrukturellt inriktade industrier (gruvor, stålverk, varv, sågverk, massabruk etc.).

Strukturkriserna har, ofta överraskande, gjort högproduktiva verksamheter olönsamma. Detta förklarar varför strukturkriserna inte varit förbundna med omedelbara överföringsvinster inom industrin (jämför med diagram 4.3. över strukturkoefficienten för arbete). Detta bidrar också till att förklara varför den följande perioden fått en starkare hemmamarknadsinriktning. En tidigare internationell specialisering har allvarligt försvagats. Samtidigt öppnas vägarna för nya verksamheter.

Inkomstfördelningen inom industrin

Fördelningen av industrins förädlingsvärden mellan arbete och kapital visar samma påfallande cykliska mönster som investeringarna. Också här finns tydliga cykler av olika längd – korta vanliga konjunkturer, s. k. Kitchincykler på 3–4 år, s. k. maskininvesteringscykler eller Juglarcyklar

Diagram 4.5. Lönekostnadernas andel av industrins förädlingsvärde 1870–1991. Årliga tal och femårs löpande medeltal.

Anm. 1870–1950 har lönesummor i Jungenfelt och förädlingsvärden i Schön använts.

Källa: Jungenfelt (1966), Schön (1988), Didriksson (1992), SCB Nationalräkenskaper.

på cirka 10 år, byggcykler eller Kuznetscykler kring 20 år och — som det kanske mest iögonenfallande inslaget för långsiktig utveckling — strukturcykler på cirka 40 år. (För en översikt av de olika cyklerna, se van Duijn 1983.) I samtliga strukturcykler gäller att löneandelen vuxit över cykeln för att kulminera i själva strukturkrisen och sedan falla markant i inledningen av den följande strukturcykeln.

Löneandelen har alltså kulminerat i samband med de tre strukturkriserna kring 1890, 1930 och 1975. Kriserna har föregåtts av en långsiktig uppgång i löneandelen med höga nivåer under fasen av rationaliseringar och ökad betydelse för utrikeshandel. Det finns all anledning att understryka att detta förlopp sett likartat ut under samtliga strukturella perioder trots att de institutionella skillnaderna varit stora på arbetsmarknaden. Regelbundenheter av strukturell art har således haft stort inflytande på fördelningen mellan arbete och kapital.

Den växande löneandelen under de decennier som föregått strukturkriserna är ett av uttrycken för att lönsamheten inom industrin försämrats och rationaliseringstrycket ökat. Rationaliseringstrycket kommer delvis från en ökad konkurrens på världsmarknaden då också omvärlden sett en utbyggnad av utvecklingsblocken. Men trycket kommer även från arbetsmarknaden, då industriföretaget inte kunnat upprätthålla lönsamheten genom lönesänkningar. Detta kan delvis ha orsakats av att löntagarna blivit bättre organiserade och mera homogena då utvecklingsblocken stabiliserats och rationaliseringarna tilltagit. Men det kan också bero på att konkurrensen om arbetskraften ökat från andra sektorer i ett läge då tillväxten och den ökade produktiviteten åstadkommit stora förändringar i efterfrågan, (se nedan om förhållandet till tjänstesektorn).

Kombinationen av tillväxt med starka produktivitetsökningar och en växande löneandel *samt* stabilt eller fallande relativpris på industriella konsumtionsvaror under dessa decennier har lett till stora förändringar i vardagslivet. Rationaliseringsdecennierna 1880-talet, 1920-talet och 1960-talet fram till 1970-talets mitt har koncentrerat en rad för gemene man högst påtagliga effekter av föregående decenniers strukturomvandling. Nya konsumtionsvaror har kommit i standardiserad form. De stora förändringarna i vardagslivet har skapat en del av grundvalen för kommande omvandling av produktionsstruktur och infrastruktur. Nya konsumtionsmönster och livsmönster har uppstått som utövat tryck på produktion och institutioner men också skapat möjligheter till nya tillväxtriktningar.

Omvandlingen har dock kommit först efter en chockartad kris. I krisen har löneandelen kulminerat, då antalet förlustföretag snabbt ökat. Därefter har emellertid inkomstfördelningen förändrats mycket markant med ökad lönsamhet inom industrin. Den ökningen har åstadkommit på olika sätt.

En omedelbar effekt av krisen är att olönsamma företag slås ut eller att verksamheter med svag lönsamhet reduceras. Detta "reningsbad" förklarar emellertid bara en mindre del av krisens effekter på lönsamheten — det är således påtagligt att andra djupa kriser, som inte utvecklats till strukturkriser — t.ex. kriserna 1878/79 eller 1920/21 — inte fick bestående effekter vare sig på inkomstfördelning eller investeringsinriktning. Ett skäl till detta är att dessa kriser följde på starkt expansiva förlopp där det fanns

stort utrymme för rationaliseringar liksom för växande handel och specialisering. Strukturkriserna har däremot kommit efter en period då dessa möjligheter utnyttjats samtidigt som nya utgångspunkter för tillväxten skapats. Kriserna har öppnat vägen för eller framtvingat expansion i nya och mera lönsamma banor.

Men kriserna har också fått ekonomisk-politiska och ideologiska effekter med betydelse för inkomstfördelningen. Strukturkriserna har haft sitt centrum inom exportindustrierna och därmed slagit mot delar som varit bärande i tidigare strukturer. De har lett till kraftfulla åtgärder i form av industritullar i början av 1890-talet och depreciering 1931 samt en serie devalveringar under 1970-talet med en avslutande stor sådan 1982. Samtidigt har troligen det s.k. krismedvetande och den arbetslöshet som uppkommit bidragit till att effekterna av de politiska åtgärderna bestått och alltså inte omedelbart upphävts av en kompensatorisk löneutveckling.

I löneandelen finns också en tydlig 20-årscykel där den första inom respektive strukturperiod haft kulminationer kring 1910 respektive 1955 och förmodligen kring 1990. Dessa sammanfaller således med slutfasen eller nedsvingen av det som beskrivits som cirka 20-åriga investeringscykler inom industri-, infrastruktur och bostadsbyggande. Den något stigande löneandelen indikerar således att lönsamheten försvagats och att konkurrensen ökat i slutfasen av investeringscykeln. Det sker alltså under omvandlingskriserna samtidigt med skiftet till exportmarknaderna och omallokeringen av arbetskraft till mer produktiva branscher med högre tillväxtpotential.

Utvecklingsmönster industri-tjänstesektor

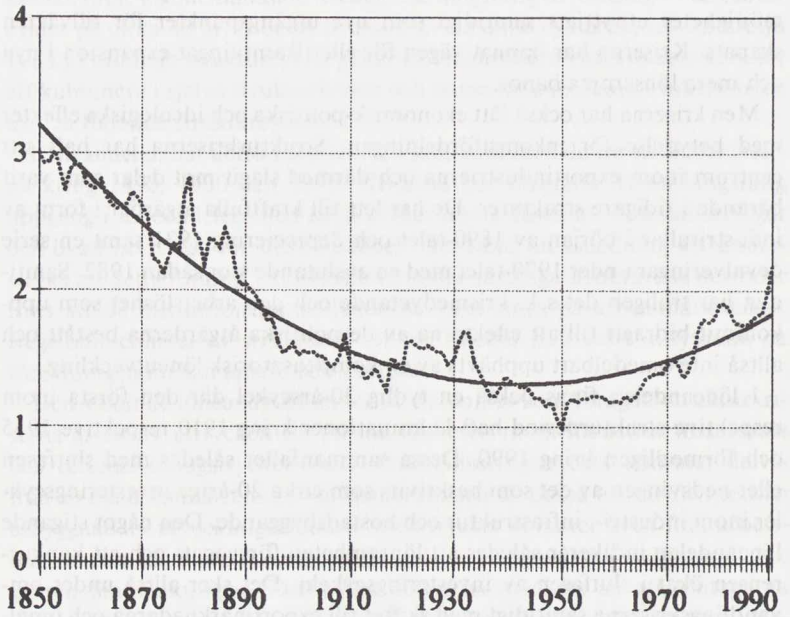
I dagens omvandling spelar tjänstesektorn och förhållandet mellan industri och tjänster en nyckelroll. Uttrycket tjänstesamhällets genombrott har därför fått karaktärisera de senaste decennierna. Den karaktäristiken kan dock vara vilseledande. Omvandlingen har ju i hög grad bestått i att industriarbetet ändrat karaktär.

I ett långt perspektiv kan man också beskriva utvecklingen så att vi gått från ett samhälle där tjänsterna dominerat över industrin i fråga om total inkomstgenerering till ett annat sådant samhälle. Relationen mellan inkomster från avlönade tjänster respektive från industrin är således utformad. Industrisamhällets höjdpunkt var på 1950-talet.

Men i variationerna kring denna långsiktiga utveckling finns ett tydligt cykliskt mönster. Tjänsternas betydelse har ökat under rationaliseringsfaserna — de har således ökat under 1880-talet, 1920-talet och 1960-talet för att därefter falla relativt kraftigt tillbaka under industrins omvandlingsfaser. Det nya idag är att nedgången i 1980-talets inledning vändes till fortsatt uppgång under decenniets lopp.

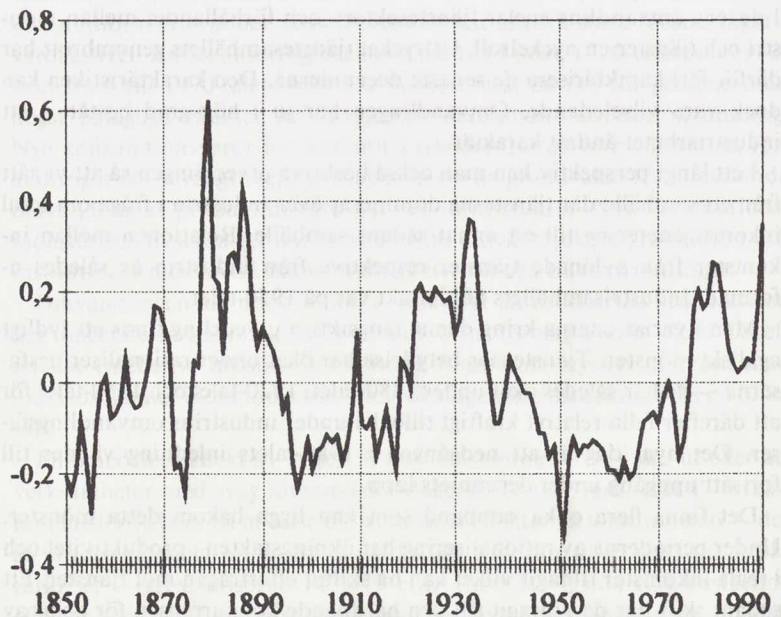
Det finns flera olika samband som kan ligga bakom detta mönster. Under perioderna av rationalisering har ökningstakten i produktivitet och i reala inkomster tilltagit vilket kan ha skiftat efterfrågan mot tjänster. Ett sådant skift har då bidragit till den hårdnande konkurrensen för delar av industrin (dvs. till relativt prisfall på industriprodukter till följd av nega-

Diagram 4.6. Tjänstesektorns förädlingsvärden i relation till industrins förädlingsvärden 1850–1991. Årliga tal och trend.

Källa: Krantz (1986, 1987a, 1991), Schön (1988), SCB Nationalräkenskaper.

Diagram 4.7. Tjänstesektorns förädlingsvärden i relation till industrins förädlingsvärden 1850–1991. Avvikelse från trend.

Källa: Se Diagram 4.6.

tivt efterfrågeskift). Därigenom har rationaliseringstrycket ökat ytterligare, vilket begränsat den industriella sysselsättningen. På samma gång har ökningen av sysselsättningen inom tjänstesektorn motverkat arbetslöshet till följd av rationaliseringarna.

Nya komplementariteter mellan industrin och tjänstesektorn kan också ha skapats och mognat under strukturcykelns lopp, med ökad efterfrågan på t. ex. utbildning, finansiella tjänster, information, administration, kommunala tjänster etc. Detta har bl. a. urbaniseringen bidragit till genom den modernisering av samhället, som en andra byggcykel inneburit och som samverkat med inkomstökningen och tjänstesektorns utveckling. Industrin har då stegvis integrerats med en ny typ av tjänster, då komplementariteterna fyllts ut inom respektive strukturcykel.

Samspelet mellan industri och tjänster har då varit långsiktigt och dynamiskt. Det kan formuleras inom strukturmodellen på följande sätt:

Under omvandlingsperioderna har behovet av ny kompetens hastigt ökat. Industrins efterfrågan på arbetskraft har förändrats och sysselsättningen av tjänstemän har ökat. Samtidigt har infrastrukturella investeringar utanför industrin inletts — både i utbildning och i en materiell struktur för ökad tjänsteproduktion. När dessa långsiktiga investeringar gett ökad avkastning, har en ökad specialisering mellan industrin och tjänstesektorn utvecklats. Den infrastrukturella utbyggnaden har medfört, att kostnader som enskilda företag tagit på sig i cykelns början, har externaliserats. Detta har varit en del i rationaliseringen och bidragit till ökad standardisering. Komplementariteterna mellan industri och tjänstesektor har kunnat utnyttjas mera effektivt.

Den samlade kunskap, som då skapats, har gett en del av utgångspunkterna för nya innovationer och nya utvecklingsblock. I tidigare strukturcykler har det positiva omvandlingstrycket då åter placerats inom industrin och lett till ökad efterfrågan på tjänstemän. Efter 1970-talets kris hamnade emellertid centrum inom tjänstesektorns organisatoriska ram.

Alla dessa förändringar ifråga om nya tekniska inslag i produktionsprocessen, nya efterfrågemönster och nya samhällsförhållanden har gett utgångspunkter för omvandlingen efter strukturkriserna. De strukturella förloppen måste emellertid också ses i relation till de institutionella — inte minst de finansiella — och de internationella sammanhangen.

5. Den institutionella ramen — politik och finanser

Omvandlingen har varit något mera än ett ekonomiskt förlopp. Under decennierna efter strukturkriserna har stora förändringar skett inom politik och av institutioner. Därefter har förhållandena varit mera stabila under några decennier. Även utvecklingen av politik och institutioner kan ses inom ett perspektiv av långa cykler enligt förloppet kris-omvandling-stabilitet.

Investeringscyklerna har haft särskilt nära samband med utvecklingen inom finansiell sektor och inom statsskuldspolitiken samt med prisutvecklingen. Dessa relationer skall belysas mot bakgrund av ett politiskt och institutionellt mönster.

Politiken i ett långcykliskt mönster

Nyorientering i svensk politisk och institutionell utveckling har i hög grad skett under perioderna 1850–1870, 1890–1910, 1930–1955 samt från slutet av 1970-talet fram till 1990-talet. Efter strukturkriserna har den ekonomiska politiken omformulerats. Nya lagar och regler har kommit som förändrat marknadernas institutionella inramning — det gäller kapital- och arbetsmarknader såväl som varumarknader. Under dessa perioder åstadkoms i tur och ordning nya regler för effektivare marknader, för industrisamhällets organisering, för statens roll i det högt utvecklade industrisamhället samt, slutligen, för en ny rörlighet då tjänster och kunskap fått ökad betydelse.

Under 1850- och 1860-talen accelererade således den utveckling mot ny lagstiftning för marknadsekonomin som inletts under föregående årtionde med vidgad näringsfrihet och aktiebolagsstiftning. I synnerhet 1860-talet såg en serie av nya lagar med utvidgad näringsfrihet och upphävande av passtväng, med en ny banklagstiftning som innebar en avreglering med fri räntesättning, med frihandel och slutligen, i 1870-talets inledning, med anslutning till guldstandarden. Därtill avskaffades ståndsriksdagen. På samma gång innebar dessa decennier en avsevärt mera aktiv roll för staten särskilt genom åtagandena att finansiera järnvägsnätet och att bygga stamlinjerna. Parallellt med den stora transportsatsningen utvecklades informationsförmedlingen med telegraf och nyorganisering av postväsendet.

Decennierna kring sekelskiftet 1900 innebar genombrottet inte bara för industrisamhället utan också för dess organisationer. Under dessa decen-

nier skapades t.ex. arbetsmarknadens intresseorganisationer. Det politiska livet omstöptes i synnerhet i anslutning till tullfrågan och rösträttsfrågan som lade grunden till det moderna partiväsendet. Statens infrastrukturrella aktiviteter ökade åter och vidgades med investeringar för elektrifiering och telekommunikationer. Samtidigt ledde den snabba urbaniseringen till att kommunernas åtaganden ökade betydligt. På kreditmarknaden kom rollfördelningen att renodlas genom att Riksbanken blev den egentliga centralbanken. Samtidigt fick fondbörsen sitt genombrott och aktiebolagsstiftningen omarbetades åter med hänsyn till de stora förändringar som skedde i företagandet.

Efter 1930-talets kris kom den nya ekonomiska politiken och jordbruksregleringen. Efter hand formades vad som brett kallats den svenska modellen med ett framträdande sammanhang för industrisamhällets organisationer och en växande betydelse för staten och den offentliga sektorn. De olika inslagen i den svenska modellen var på plats mot slutet av 1950-talet med inriktningen mot strukturrationalisering med solidarisk lönepolitik och rörlighetsstimulerande arbetsmarknadspolitik, med regleringen av kreditmarknaden och ökat bundet sparande — i synnerhet genom tillkomsten av AP-fonderna — och med ökad styrning av investeringar på konjunktur- och strukturpolitiska grunder.

1970-talets kris blev åter upptakten till en omorientering av den ekonomiska politiken, något som kom med full kraft efter devalveringen 1982. Förändringen av växelkursen var i hög grad föranledd av den stora utlandsupplåning staten tagit sedan krisens utbrott och av ökade svårigheter till fortsatt upplåning, men den blev samtidigt upptakten till en avreglering av svensk kreditmarknad. Under 1980-talet kom också andra delar av den svenska modellen som lönepolitiken och skattepolitiken att förändras. Betydelsen av individuella incitament till investeringar i utbildning och till rörlighet betonades i allt högre grad.

Denna ekonomisk-politiska och institutionella förnyelse bildar således ett tidsmässigt och innehållsligt sammanhang med den ekonomiska omvandlingen då nya tillväxtkrafter, nya utvecklingsblock, skapas. Det är då viktigt att understryka samspelet mellan ekonomi, politik och institutioner. Den politiska och institutionella förnyelsen kan delvis ses som en reaktion på att gamla regelverk inte längre fungerar tillfredsställande och på att de inte ger utrymme för lösningar på problem som krisen uppenbarar. Förnyelsen kan också vara en reaktion på de nya möjligheter och de nya krav på det institutionella sammanhanget som nya tillväxtkrafter kan ställa. Men den institutionella förnyelsen kan även öppna vägen för en snabbare tillväxt inom de nya utvecklingsblocken genom att undanröja hinder och reducera de risker som långsiktiga satsningar är förbundna med.

Omvandlingen inom politik och institutioner sker självfallet inte på en gång eller efter ett utstakat tidsschema. Omvandlingen präglas istället — liksom den ekonomiska omvandlingen — av obalanser och av starka spänningar mellan gamla och nya inslag. Med instrumenten i otakt kan svängningarna bli starka. Utvecklingen under respektive strukturperiod har emellertid hittills präglats av en rörelse mot stabilitet. Åren i slutfasen av den första investeringscykeln, då det negativa trycket tilltagit och då

strukturomvandlingen varit stark, förefaller ha varit särskilt betydelsefulla och kritiska då det gällt att få de nya regelverken effektiva. Det har varit under andra delen av 1860-talet, under åren inmot 1910 och kring mitten av 1950-talet. Samma situation skulle föreligga nu under första hälften av 1990-talet. Det kan bero på att det internationella trycket mot ökad effektivitet och stabilitet då tilltagit.

Efter de inledande decenniernas omvandling har harmonin i regelverket ökat, tillämpningen utvidgats och effektiviteten tilltagit. Samtidigt har naturligtvis också trögheten och motståndet mot förändringar ökat med allt starkare etablerade intressen både inom politik och ekonomi kring den stabila ordningen – en stabilitet som alltså bestått under några decennier fram till nästa strukturkris.

Den finansiella sektorn och statsskuldspolitiken

Variationerna inom investeringarna i industri och infrastruktur i kombination med förändringarna i inkomstfördelningen (delvis också i takten för inkomstökningen) har samspelat med den finansiella sektorns och statsskuldspolitikens utveckling samt med prisnivåns förändringar.

I korthet kan följande mönster för den finansiella sektorns utveckling konstateras: Perioderna av strukturomvandling med stigande investeringsnivåer har varit mycket dynamiska perioder för den finansiella sektorn, dvs. cirka 1855–1875, 1895–1920, 1935–1960 samt hittills 1983–1990 (till den senaste perioden återkommer vi mera ingående, men det kan påpekas att ännu bör en betydande del av omvandlingsperioden återstå, förutsatt att tidigare mönster visar sig giltiga). Dessa perioder har präglats av att nya lagar och regler kommit, av att nya institut och nya former för kreditgivningen uppstått och av att kreditgivningen utvidgats. Efter kulminationen i investeringarna och omslaget till rationaliseringar har också den finansiella sektorn agerat mera restriktivt. 1880-talet, 1920-talet och 1960-talet har präglats av konsolidering inom sektorn. Det finns således ett mönster av växlingar mellan expansivt och restriktivt agerande inom finanssektorn som motsvarar växlingen mellan omvandling och rationalisering.

Det finns vidare ett nära sammanhang mellan den finansiella sektorns utveckling och statsskuldspolitiken, (Schön 1989a). Även statsskuldspolitiken kan karaktäriseras antingen som expansiv eller restriktiv. Expansiv statsskuldspolitik innebär att statens lån upptas på sådant sätt att övrig kreditgivning inte begränsas. Statens upplåning ökar då penningmängden. Detta kan göras genom utlandslån, genom lån i Riksbanken (populärt uttryckt "genom sedelpressarna") eller genom lån i banksektorn mot mycket kortfristiga skuldbevis som betraktats som likvida. Restriktiv statsskuldspolitik innebär då istället att staten lånar på sådant sätt att övrig kreditgivning begränsas, dvs. att statens upplåning konkurrerar om det inhemska sparandet. Statens lånebehov kommer då att höja räntan. Särskilt restriktivt verkar statsskuldspolitiken då tidigare kortfristig upplåning, s.k. svävande skuld, i Riksbanken eller i banksektorn elimineras med medel från budgetöverskott eller binds i en fonderad skuld. Penning-

mängden minskar då. På samma sätt verkar avbetalningar på utländsk skuld antingen med budgetöverskott eller genom omplacering i inhemskt bundet sparande.

Det finns tydliga långsiktiga växlingar mellan expansiv och restriktiv statsskuldspolitik som mycket nära motsvarar mönstret för hela den finansiella sektorns utveckling. Under skedena från slutet av 1850-talet till slutet av 1870-talet samt från mitten av 1890-talet till omkring 1910 agerade staten expansivt med stor utlandsupplåning. I det första skedet var upplåningen helt betingad av järnvägsbyggandet medan det andra skedet innebar upplåning också till utbyggnaden av telekommunikationer och till elektrifiering. (Under detta skede företogs också en omfattande kommunal upplåning i samband med industristädernas snabba tillväxt.) Perioden från omkring 1880 till början av 1890-talet innebar däremot en restriktiv statsskuldspolitik med viss amortering på den tidigare upptagna skulden. 1910-talet ledde till en starkt expansiv inhemsk statsskuldspolitik föranlett av första världskriget med en omfattande statlig kortfristig (svävande) upplåning i Riksbanken och i affärsbankerna. 1920–21 gjordes ett synnerligen kraftigt omslag genom att den svävande skulden eliminerades med hjälp av budgetöverskott samt framför allt genom omplacering i inhemskt sparande (fondering). Därefter följdes en restriktiv linje under hela decenniet fram till 1930-talets kris. Den nya ekonomiska politiken kom därefter att se växlingen mellan expansiv och restriktiv statsskuldspolitik som ett av medlen i konjunkturpolitiken. De stora upplåningsbehoven under andra världskriget och därefter till investeringar i infrastruktur och till den offentliga sektorns utbyggnad kom emellertid att innebära långsiktigt expansiv upplåning fram till slutet av 1950-talet för att motverka räntehöjningar. Under 1960-talet fram till 1970-talets inledning kom emellertid en måttligt restriktiv statsskuldspolitik att föras med ökad långfristig upplåning i kombination med balanserade budgetar. 1970-talets kris medförde emellertid ett omslag till en starkt expansiv statsskuldspolitik med stor utlandsupplåning. Efter devalveringen 1982 (och i samband med den uppseglade internationella skuldkrisen, se kapitel 8) slog skuldpolitiken om i restriktiv riktning med en omplacering av delar av utlandsskulden till inhemsk skuld och fortsatt omfattande upplåning i inhemskt sparande.

Det långsiktiga mönstret är således: Under de båda första omvandlingsperioderna var statsskuldpolitiken expansiv tillsammans med en starkt expansiv finansiell sektor. Under rationaliseringsfaserna var skuldpolitiken restriktiv samtidigt som bankväsendet genomgick en konsolidering efter de tidigare expansionerna. Under den tredje omvandlingsperioden (från 1930-talet) kom det expansiva elementet på en nationellt reglerad kreditmarknad i huvudsak från staten inom ramen för lågräntepolitiken som övergavs under 1960-talet för en mer restriktiv politik inom en fortfarande starkt reglerad kreditmarknad. Från 1970-talets kris bröts emellertid det tidigare mönstret då staten, efter en kort expansiv skuldpolitik, övergick till restriktivitet samtidigt som kreditmarknaden i övrigt avreglerades och fungerade starkt expansivt.

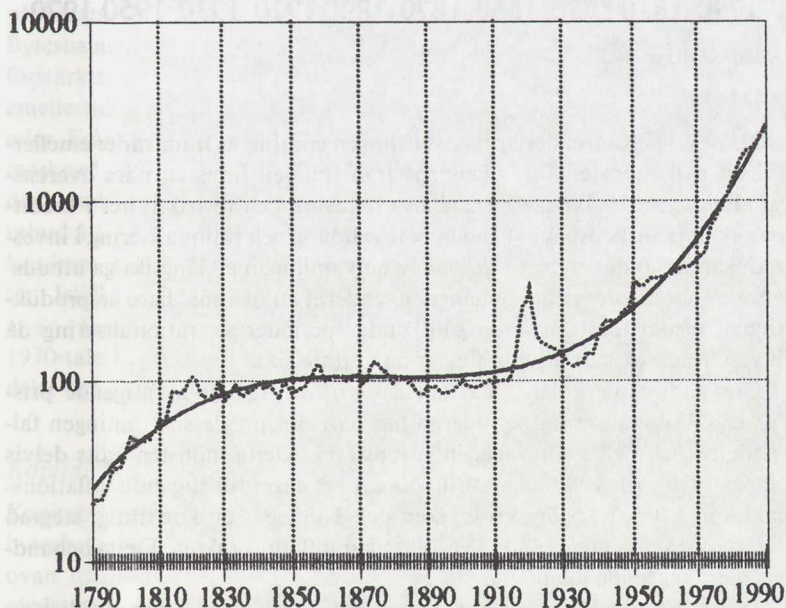
Under tidigare omvandlingsperioder har således såväl staten som övrig finansiell sektor ställts inför stora finansieringsbehov av nya utvecklingsblock med stor expansionskraft. Investeringarna har ökat snabbare än

inkomsterna, i synnerhet då omvandlingen inneburit omfattande långsiktiga investeringar i nya anläggningar, i ny infrastruktur, i ny kompetens etc. Dessa behov har mötts med ökat kreditutbud. Expansionen har i slutfasen lett till hög skuldbelastning för många företag och en riskabel position för många banker. Detta gäller i synnerhet i slutet av 1870- och 1910-talen. Kulminationen i omvandlingsförloppet har inneburit en övergång till mer restriktivt agerande inom företag, i banker och i staten. Sparandet har då ökat i förhållande till kreditgivningen dels genom stagnationen eller nedgången i investeringarna, dels genom ett ökat sparande i hushållen tack vare växande reala inkomster under rationaliseringsfasen. I kombination därmed har också försäkringssparandet ökat. Detta har gett ökade möjligheter för staten att fondera skulden samtidigt som budgetutfallet förbättrats genom en förstärkt intäktssida. Dessa tendenser präglar förloppen fram till samtliga strukturkriser (på 1890-, 1930- och 1970-talen). Strukturkriserna kan ur finansiell synvinkel endast förstås mot en bredare internationell bakgrund.

Prisutvecklingen

Den långsiktiga trenden i prisutvecklingen har bestämts av tre politiska-monetära regimer med olika ställning för nationalstaten. Med stark ställning för nationalstaten inom de monetära och finansiella systemen (1700-tal och 1900-tal) har den långsiktiga inflationstakten varit hög. Under

Diagram 5.1. Prisindex för industriprodukter i Sverige 1789–1991. 1910/12=100. Årliga tal och trend.

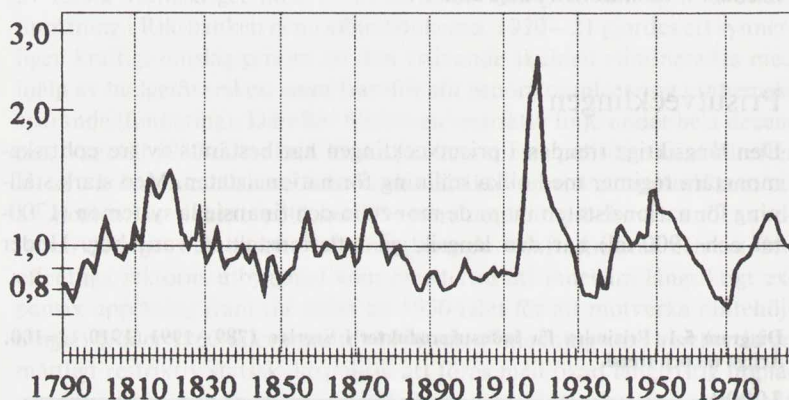

Källa: Jörberg (1972), Schön (1988), SCB Industristatistik.

större delen av 1800-talet fram till första världskriget rådde emellertid långsiktig prisstabilitet i samband med att Sverige först eftersträvade och sedan uppnådde substansmyntfot och fasta relationer till andra valutor.

Den historiska motsvarigheten till dagens situation återfinns kring 1820. Då bröts en lång inflationsperiod. I samband med detta föll nästan samtliga landets kreditinrättningar samman. Många jordbrukare som tagit lån för investeringar i ett allt mera kommersiellt jordbruk gick i konkurs. Slutligen fick de understöd ur en särskilt inrättad fond i Riksbanken. Samtidigt var debatten het mellan den nya restriktiva penningpolitikens män och de expansionister som främst såg till näringslivets behov av krediter. Men på 1820-talet var befolkningens stora flertal långt mindre beroende av marknaden än vad människor är idag. De klarade sig ganska bra flera år utan banker.

Diagram 5.2. Prisindex för industriprodukter i Sverige 1789–1991. Avvikelse från trend.

Källa: Se diagram 5.1.

Då dessa långa trender i prisutvecklingen elimineras framträder emellertid ett nytt mönster. I avvikelserna från trenden finns en nära överensstämmelse med växlingarna mellan expansion och restriktivitet i kredit- och skuldpolitik respektive mellan omvandling och rationalisering i investeringarna. Under en resurskrävande omvandling med långsiktiga utbudseffekter har således penningmängden tenderat att öka snabbare än produktionen medan det omvända gällt under perioder av rationalisering då investeringarna haft utbudseffekter på kortare sikt.

Omvandlingsperioderna har alltså *samtliga* präglats av stigande prisnivåer. Rationaliseringsperioderna har däremot präglats av antingen fallande prisnivå eller försvagat inflationstryck. Detta mönster bröts delvis under 1970- och 1980-talen såtillvida att omslaget till stigande inflationstakt kom ett par år före krisen som också innebar en kortsiktigt stegrad inflationstakt. Under 1980-talet föll sedan inflations takten. Detta behandlas mera ingående i kapitel 8.

Dessa långa cykliska svängningar i prisutvecklingen iaktogs tidigt av Kondratieff. Cyklerna har därefter kallats Kondratieffcykler eller långa

vågor, (Kondratieff 1926). De har mött mycket skepsis bl. a. på grund av bristen på teoretisk förankring. Den föreliggande analysen visar att cyklerna kan föras tillbaka på centrala mekanismer i det industriella samhällets utveckling.

Man kan också konstatera ett sammanhang mellan prisförändringarna och löneandelen. Allmänt kan sägas att perioderna med fallande prisnivåer eller försvagad inflation inneburit ökad löneandel. Omvänt har inflationsperioder sett en högre kapitalandel (med 1970-talet som undantag). Detta skulle till en del kunna förklaras av en "penningillusion" i lönebildningen men samtidigt verkar naturligtvis sambanden i omvänd riktning. Lönsamheten i företagen, indikerad av löneandelen, påverkar investeringarna och kreditgivningen och därmed prisnivåns förändringar. Investeringscyklerna har i uppgångsfaserna sett prisstegringar och ytterligare fallande löneandel, men i slutfasen har löneandelen stigit, medan investeringar, kreditgivning och prisnivå fallit.

Förmågan att skapa kapital genom kreditexpansion har således varit en central mekanism. Då kreditgivningen ökat snabbare än sparandet, har inflationen — som under investeringscykeln bidragit till att hålla tillbaka löneandelen — skapat ett tvångssparande genom att begränsa det reala konsumtionsutrymmet. Det omvända har sedan skett på cykelns andra sida, när rationaliseringarna tilltagit. Då har kreditgivningen minskat och sparandet ökat.

Kapitalrörelser och utrikes skulder

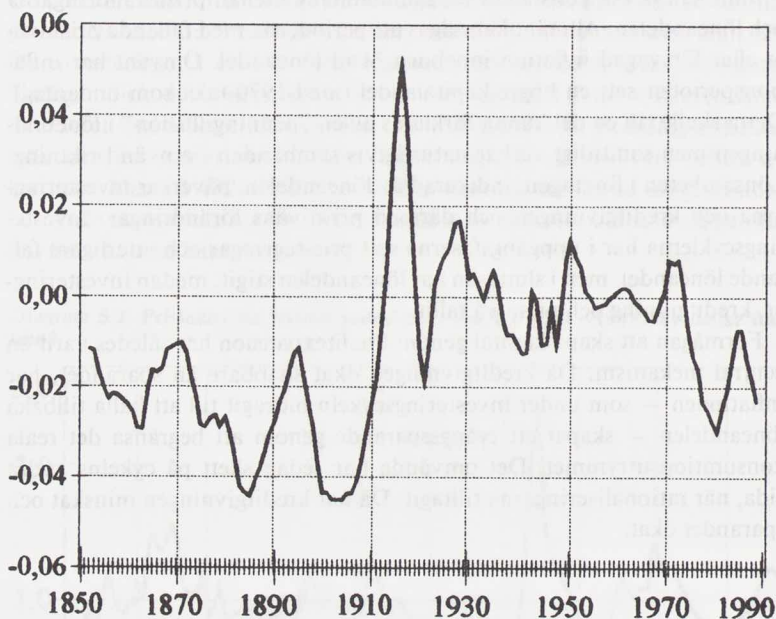
Sveriges finansiella ställning i förhållande till omvärlden har i hög grad påverkats av dessa växlingar i kreditgivning och investeringsaktivitet. Bytesbalansen har försvagats av investeringarnas efterfrågeeffekter och förstärkts av deras utbudseffekter. Sedan industrialiseringens början har emellertid reaktionerna på dessa tendenser varit olika under olika perioder. Från 1850 till 1930 fungerade i princip en fri internationell kapitalmarknad (även om den fungerade dåligt på 1910- och 1920-talet vilket dock endast indirekt drabbade Sverige). Förändringar i efterfrågan och utbud åtföljdes då av kapitalrörelser. Från 1930-talets kris till 1970-talets kris kom den internationella kapitalmarknadens betydelse att minska kraftigt. Istället kunde "tryckförändringar" i ekonomin pareras med justeringar av växelkurser eller med nationella ekonomisk-politiska åtgärder. Efter 1970-talets kris kom den internationella kapitalmarknaden att öka i betydelse och en kombination av de båda regimerna uppstod.

Kapitalrörelsernas cykler

Kapitalrörelserna över Sveriges gränser — avlästa genom den beräknade bytesbalansen — visar ett mycket karaktäristiskt förlopp sedan 1850. De ovan nämnda regimskiftena framgår tydligt. Mellan 1930 och 1975 är obalanserna mycket små. Före respektive efter denna period är obalanserna betydande. Vidare framträder 20-årscykler i kapitalrörelserna. De är

förklarligt nog tydligast under de fria kapitalrörelsernas tid före 1930, men de finns relativt svagt även under de senare perioderna.

Diagram 5.3. Bytesbalansen i relation till BNP i Sverige 1850–1991. Femårs löpande medeltal.

Källa: Nationalräkenskapsmaterial vid Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds Universitet, SCB Nationalräkenskaper.

I krisåren eller i bottenåren för 20-årscyklerna är obalanserna små. Kreditrestriktioner bidrar då till åtstramningar i hela systemet (undantaget är 1970-talets kris vilken behandlas i ett särskilt kapitel). I kulminationen av investeringscyklerna är däremot kapitalrörelserna förhållandevis stora. Då är skillnaderna i efterfrågan som störst mellan expansiva och mindre expansiva områden.

I de svenska cyklerna 1850–1930 är vidare balansen god i cyklernas uppgångsfas, eftersom dessa i hög grad varit exportledda. De har emellertid följts av en inhemsk expansion i investeringar, sysselsättning och konsumtion. Exportsektorn har mött ökad konkurrens om resurser samtidigt som importen vuxit. Den utländska upplåningen har ökat. I cykelns slutskede har tilltagande konkurrens och ökad skuldbörda dämpat aktiviteten. Balansen i löpande betalningar har återställts.

De reala förändringar, som åstadkommit över cykeln, bildar utgångspunkt för den följande investeringscykeln. Från omkring 1870 innebar det en förstärkt ny exportinriktning samt kulmination i järnvägsbyggandet; från 1890-talet en omvandling med nya tillväxtriktningar; från 1910 återigen en förstärkt ny exportinriktning och kulmination i den tidiga elektrifieringen; från 1930-talet en ny omvandling men då i andra institutionella former vad gällde kreditgivningen.

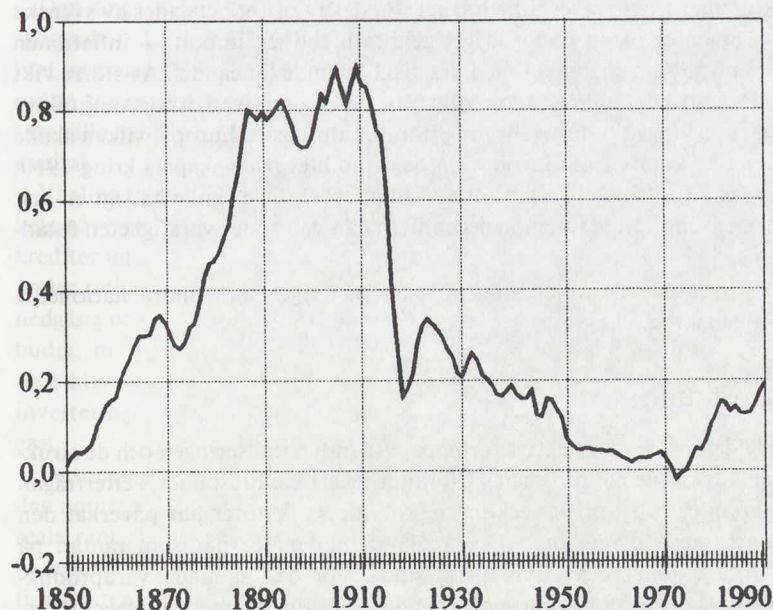
Skuldsättningen

Det finns en föreställning om att utländsk efterfrågan och inhemskt sparande präglade svensk industrialisering. Det är en myt. Den svenska omvandlingen från jordbrukssamhälle till industrisamhälle var synnerligen beroende av kapital från utlandet. Samtidigt spelade inhemsk efterfrågan en viktig roll i förloppet.

Kapitalimport och inhemsk marknadsutveckling var av särskild betydelse under 1880-talet. Skuldsättningen hade under föregående decennier ökat samtidigt som inkomsterna sjönk från de exportnäringar som expanderat i den första strukturcykeln. Järnbruken, sågverken och jordbruket var utsatta för hårt rationaliseringstryck. Kapitalimporten bidrog då till att finansiera både stigande reallöner och en snabb urbanisering, vilket ytterligare skärpte rationaliseringstrycket på de gamla näringarna samtidigt som marknader för ny svensk industri skapades. Den fick sitt stora genombrott på 1890-talet — då ånyo med expansiva investeringar och kapitalimport som följd.

Om man inte hade kunnat låna hade två alternativ funnits — att minska investeringarna eller att minska konsumtionen för att öka inhemskt sparande. Om kapital för investeringarna minskats, hade dessa fått begränsats till det man på kort sikt hade kunnat få avkastning på. Industriell och framför allt infrastrukturell utveckling hade blivit långsammare. Ett ökat inhemskt sparande hade framför allt kunnat åstadkommas om lönerna sänkts. Då hade en större del av inkomsten gått till fabriksägare, jordägare och köpmän. Detta är situationen i många u-länder med s. k. enklavekonomier. Omvandlingstrycket hade då sänkts i den svenska ekonomin. Bero-

Diagram 5.4. Utrikes skuld beräknad som ackumulerad bytesbalans i relation till BNP i Sverige 1850–1991.

Källa: Se diagram 5.3.

endet av havre, bräder och järn hade bestått längre och på sikt hade investeringar, inkomster och sparande blivit lägre, (se vidare Schön 1993b).

Men kapitalimporten förde med sig att Sverige hade underskott i bytesbalansen under 60 år! Kring 1910 var Sverige förmodligen världens mest skuldsatta nation per capita räknat, (Schön 1989b). Skulden kan uppskattas till att ha motsvarat över 75 procent av BNP. Den överstiger kraftigt vår tids skuldsättning i termer av ackumulerat underskott i bytesbalansen. Beräkningen inbegriper således inte svenska skulder upptagna utomlands för att finansiera investeringar utomlands (motsvarande tillgångar ingår ej heller).

Hur var då denna skuldsättning möjlig? Ett viktigt skäl var att man aldrig beräknade bytesbalansen! På en verkligt internationell kapitalmarknad är bytesbalansen för nationer föga relevant information (såvida den inte används för analys av dynamiska förlopp). Kapitalmarknaden utgjordes av en mängd kreditförbindelser mellan olika banker, institutioner, företag etc. Relevant information var då varje låntagares förmåga att fullgöra sina skyldigheter. I den meningen var det sena 1800-talets samhälle ett snabbt utvecklande informationssamhälle.

Att en region som Sverige med en hög tillväxttakt och stora investeringar inom sig samlade företrädare för en stor och växande skuld är fullt naturligt. Det var en del av industrialiseringens dynamik.

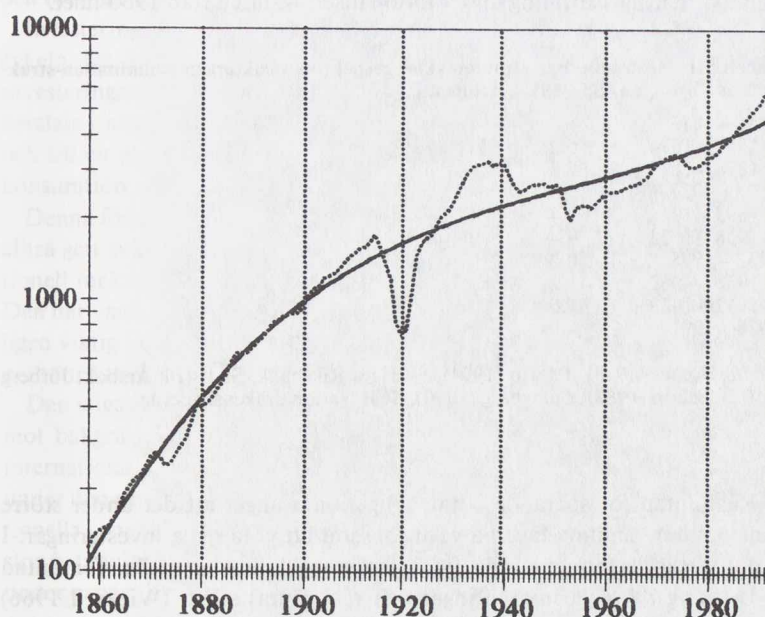
Genom första världskriget kom dessa skuldförbindelser att till största delen hamna i Sverige. Svenska exportörer kunde sälja till skyhöga priser i framför allt Tyskland mot betalning i svenska skuldbevis, (Franzén 1989). Efter kriget fanns således en stor del av skulderna kvar för dem som tagit lån till investeringar, men fordringsägarna var svenska. Det brukar sägas att Sverige på detta sätt tjänade på kriget. Påståendet är ur vissa aspekter riktigt men också mycket bedrägligt. En del av priset betalades av svenska konsumenter redan under kriget genom utebliven import – inflationen gav en våldsam spareffekt med drastiskt fallande löneandel. Av större vikt är dock att kriget tjänade som substitut för en utebliven exportkonjunktur byggd på vidgad industrialisering framför allt i östra Europa, vilken skulle kunna ha kommit om integration och stabilitet hade skapats kring 1910. Svensk industri stod rustad för en sådan cykel. Den skulle ha lagt en helt annan grund för de följande decennierna än vad som i verkligheten åstadkoms.

Vi förlorade dock inte lika mycket på kriget som andra nationer i Europa gjorde.

Realräntan

Både det mycket långsiktiga förloppet vid industrialiseringen och de strukturella cyklerna har fört med sig förändringar i kreditutbudet, i efterfrågan på krediter och i prisutvecklingen. Alla dessa faktorer har påverkat den reala räntans utveckling. (Den reala räntan mätes här som räntan på statsobligationer i relation till prisindex för den samlade varuproduktionen. Den behandlas alltså oberoende av skattesystemets möjliga omfördelning av ränteförändringarnas effekter i tiden eller i samhället.)

Diagram 5.5. Real avkastning på sparande i Sverige 1858–1991. Årliga tal och trend. 1858=100.

Källa: Se Tabell 5.1.

Långsiktigt har nivån för realräntan fallit från omkring 5 procent under perioden från 1800-talets mitt fram till första världskriget och till i stort sett noll procent mellan 1930 och 1980. Under 1980-talet har emellertid realräntan återgått till sin 1800-talsnivå.

Den långsiktiga utvecklingen kan tyckas rimlig för ett i stort sett riskfritt sparande i statsobligationer. Utvecklingen har gått från ett samhälle med litet sparande och svagt utvecklad kreditmarknad (på 1850-talet) som mötte starkt stigande investeringsbehov under industrialiseringen till ett samhälle med högt sparande och väl utvecklade institutioner för att skapa kapital.

Växlingarna mellan omvandling och rationalisering inom strukturcykeln påverkar den reala räntan i olika riktningar. Den ökade efterfrågan på krediter under investeringsuppgången och det ökade utbudet av sparande under rationaliseringen verkar givetvis för en cyklisk rörelse av upp- och nedgång också i räntan. Å andra sidan verkar förskjutningarna i kreditutbudet, med en expansiv kreditgivning och statsskuldspolitik respektive restriktiv sådan, i motsatt riktning. De olika utbudseffekterna i tiden av investeringarna har också inneburit att prisutvecklingen systematiskt varierat.

Perioderna av omvandling och stigande prisnivåer har sett en uppgång i den nominella räntan som dock varit svagare än prisuppgången varför den reala räntan då fallit. Under rationaliseringsfaserna har nedgången i den nominella räntan inte kompenserat för prisfallet eller för den lägre inflationstakten varför real ränta då stigit. Dessa tendenser finns under samtliga perioder (bortsett från 1980-talet!). Strukturcykeln från 1930-talet såg

dock en särskilt stark nedgång i realräntan under omvandlingen och en relativt måttlig skärpning under rationaliseringsfasen från 1960-talet.

Tabell 5.1. Realränta över strukturcykler respektive strukturkris-kulmination-strukturkris i Sverige 1858–1991. Årliga tal.

1858–1893	5.2
1858–1874	5.2
1874–1893	5.8
1893–1933	2.5
1893–1918	2.4
1918–1933	9.4
1933–1978	0.2
1933–1962	–1.2
1962–1978	1.6
1978–1991	4.9

Källa: Homer (1977), Lantto (1994), Sveriges Riksbank: Statistisk Årsbok, Jörberg (1972), Schön (1988), Ljungberg (1990), SCB Nationalräkenskaperna

Realräntan för sparande i statsobligationer anger att det under större delen av omvandlingsfaserna varit lönsamt att göra reala investeringar. I Knut Wicksells termer har då *differensräntan* (skillnaden mellan förväntad avkastning på reala investeringar och real ränta) stigit. (Wicksell 1966) Under rationaliseringsfaserna har däremot räntebärande papper blivit förhållandevis mer lönsamma. Då har förräntningskraven på investeringarna skärpts, vilket troligen bidragit till rationaliseringstrycket. Särskilt starkt har detta blivit på de investeringar som genomförts vid kulminationen, då de kraftiga omslagen i prisutvecklingen kommit som i slutet av 1870-talet samt i synnerhet i början av 1920-talet.

Sammanhanget mellan strukturcykeln och kreditmarknadens utveckling kan sammanfattas på följande sätt:

Den ökade lönsamheten efter strukturkriserna och spridningen av innovationer i block med nya komplementariteter har fört med sig en förväntad ökad avkastning och stigande investeringsvilja. Nivån på investeringarna har också höjts. Kreditefterfrågan har ökat och den har föregått inkomstökningarna. Följaktligen har den löpt före sparandet vilket har en annan "tidsstruktur" som en funktion av inkomsten. Istället för att med direkta institutionella medel öka sparandet (med skatter, konfiskation, räntechocker el. dyl.) har efterfrågeskiftet mötts med utbudsskift i kreditgivningen. Kreditexpansionen har då lett till ökad penningmängd och prisstegringar (dvs. till tvångssparande genom penningssystemet). Samtidigt har en hög lönsamhet bibehållits i synnerhet på komplementära områden av utvecklingsblocken som gynnats av också en relativ prisstegring. Kreditmarknaden har då bidragit till en positiv ytterligare utveckling för differensräntan. Med Åkermans begrepp har blickfältet förlängts och beslut om mera långsiktiga investeringar med lägre omedelbara avkastningskrav har fattats. En nyckelroll har staten spelat både genom sin påverkan på kreditutbudet och genom de infrastrukturella investeringarna. Då investeringarnas utbudseffekter tilltagit, har priskonkurrensen på varumarknaderna ökat. Reala inkomster och sparande har stigit. På samma gång har emellertid differensräntan krympt och investeringsviljan har avtagit. Kre-

ditefterfrågan har minskat. Prisnivån har därigenom pressats ytterligare och bidragit till att real ränta stigit. Rationaliseringstrycket har tilltagit.

Investeringarna har alltså, ur en synvinkel, till stor del betalats över cykeln. De har betalats med det sparande som inkomstökningen genom investeringarna givit upphov till. Ur en annan synvinkel har de självfallet betalats i nuet — till en del genom att långivare avstått från konsumtion och till en annan del genom den omfördelning mellan investeringar och konsumtion som inflationen bidragit till.

Denna förmåga att skilja realt och finansiellt sparande åt i tiden — som alltså gett svängningarna i prisutvecklingen — har varit en central institutionell mekanism i den industriella kapitalismen, (se Schumpeter 1939). Den har varit förbunden med själva dynamiken i systemet. Den är synnerligen viktig i en diskussion om utgångspunkterna för en andra (internationellt inriktad) investeringscykel från andra hälften av 1990-talet!

Den stigande reala räntan under rationaliseringsfaserna måste även ses mot bakgrund av den internationella utvecklingen och av den starkare internationalisering som präglar både varumarknad och kapitalmarknad under den andra investeringscykeln fram mot strukturkrisen. Det internationella sammanhanget och 1970-talets strukturkris har naturligtvis också stor betydelse för 1980-talets speciella utveckling med stigande realränta under expansionen efter strukturkrisen.

6. Cykler i den internationella ordningen

Sverige är ett litet land med stort utlandsberoende. Den svenska utvecklingen har i hög grad varit en del av den internationella utvecklingen. Strukturkriserna har varit internationella kriser och de har också i det internationella sammanhanget betytt slutet för relativt stabila perioder och upptakten till perioder av instabilitet och stora förändringar. Också i världsekonomin kan dessa cykliska växlingar mellan omvandling, stabilitet och kris iakttas — faktiskt tillbaka till slutet av 1700-talet. (Denna översikt är en tolkning inom strukturmodellen från arbeten av Pollard 1981, Berend/Ranki 1982, Kenwood/Lougheed 1992, Crafts 1985, Maddison 1991, North 1983, Rostow 1978.)

Den samtidiga accelerationen i den engelska industrialiseringen och den franska revolutionen följdes av en omfattande politisk omvandling fram till dess att en relativ stabilitet uppnåddes i slutet av 1810-talet. Då skapades "den europeiska konserten" och "den heliga alliansen" som gav en politisk ram åt en spridning av industrialiseringen på Kontinenten, i synnerhet i det s. k. "inre Europa" på andra sidan Kanalen.

Från mitten av 1800-talet — märkbart efter 1848 års kriser — bröts denna stabilitet med en intensiv ekonomisk och politisk omvandling. Tyskland och Italien enades. Över Europas periferier svepte reformer i jordäggande och i politisk representation. I USA avgjordes kampen mellan nord- och sydstaterna om slaveriets framtid. Dessa decennier blev på så sätt ett vägskepp mot industrisamhället i stora delar av Europa och i Nordamerika innan en ny relativ stabilitet skapades i början av 1870-talet. Denna stabilitet grundlades också genom en rad av internationella avtal för ökad integration under senare delen av 1860-talet samt i början av 1870-talet. Under följande decennier svepte en stor industrialiseringsvåg över Nord- och Centraleuropa.

Industrisamhällets genombrott från 1890-talet innebar en "andra industriell revolution" som påtagligt kom att förändra förhållandet mellan nationerna. Den amerikanska och tyska — liksom den svenska — industrialiseringen accelererade i nya banor medan den engelska relativt sett släpade efter. Samtidigt spreds en snabbare industrialisering till Europas periferier, till Japan och Indien samt till Sydamerika. Åter tilltog konflikterna både inom och mellan nationerna — i synnerhet i Europa. Denna gång nåddes ingen institutionell stabilitet grundad på integration. Resultatet av konflikterna blev istället en desintegration av marknader och stabiliteten efter första världskriget blev bräcklig fram till 1930-talets kris.

Efter krisen följde en ny period av tilltagande spänning och konflikt mellan samhällen som mött behovet av omvandling med olika institutionella lösningar. Överhuvudtaget var de destruktiva reaktionerna på krisen under 1930-talet osedvanligt starka. Det kan till stor del ses som följden av dåliga lösningar på europeiska konflikter kring 1910 och vid första världskrigets slut i kombination med den ekonomiska politik som då fördes.

Delvis mot bakgrund av mellankrigstidens erfarenheter och med de förändrade maktförhållandena i världen som grundval skapades en ny stabilitet under 1950-talet. Denna utformades inom det kalla krigets ramar med betydande åtgärder för integration inom Väst och Öst. Mot 1950-talets slut klarnade också riktlinjer och institutionellt sammanhang för den fortsatta tillväxten. Detta blev grundvalen för den hittills mäktigaste tillväxt- och industrialiseringsvägen i industrisamhällets historia.

Under 1970-talet undergrävdes stabiliteten i efterkrigstidens ordning. USA:s ställning försvagades både ekonomiskt och politiskt. Ett starkare Västeuropa och ett Östasien – med de pånyttfödda tyska och japanska ekonomierna i respektive centrum – förändrade balansen i Väst. Samtidigt gick Östeuropa mot politisk upplösning med ett tecken i den polska skuld krisen efter 1970-talets misslyckade investeringar och i bildandet av Solidaritet – en upplösning som accelererade samtidigt som informationsrevolutionen spreds i Väst och som nådde sin hittillsvarande kulmen kring 1990.

Industrisamhällets genombrott kring sekelskiftet och dagens omvandling, som benämnts tjänstesamhällets genombrott, uppvisar likheter i flera avseenden. Kring sekelskiftet misslyckades de tsarryska och habsburgska väldena i Öst- och Centraleuropa med att skapa stabilitet i ett nytt industrisamhälle, trots senkomna reformer. Väldena sprängdes och nya stater bildades från Finland och Baltikum till Balkan – efter ett europeiskt storkrig. På 1980-talet fick de Öst- och Centraleuropeiska planekonomierna allt större svårigheter att anpassa sig till ett samhälle med vidgade informationsflöden. Utgången blev åter upplösning. Samtidigt har behovet av politisk stabilisering ökat dramatiskt.

Denna korta skiss visar på bredden i det omvandlingsförlopp som svensk tillväxt varit en del av. Den visar också på ett mönster av växlingar mellan omvandlingsperioder på några decennier som varit instabila och konfliktfyllda följda av något eller några decennier av stabilitet.

Divergens och ny integration

Växande marknader och ökad integration har varit en mycket lång trend i industrisamhället. Men på samma sätt som investeringskvoten har också integrationen varierat i ett cykliskt mönster. Strukturkriserna har således haft destruktiva verkningar på integrationen. De har slagit mot sådan produktion som varit framträdande i den internationella arbetsdelningen och de har lett till reaktioner av protektionistisk art. Också devalveringar, som företagits för att stärka ett lands export, leder totalt sett till ökad inhemsk produktion genom att ytterligare störa etablerade relationer och därigenom bidra till tidskrävande omorienteringar.

Under omvandlingsperioderna har också tendensen till divergens i den ekonomiska utvecklingen ökat. Nya tillväxtregioner har expanderat, nya nationer har framträtt som ledande medan andra släpat efter. Den tidigare tillväxten har skapat nya förutsättningar som framträder genom krisen. Några gynnas, de kan ligga väl framme med nya utvecklingsblock, ha goda komplementariteter och utgångspunkter för en snabb tillväxt i nya banor. De blir drivande i omvandlingen. Andra regioner eller nationer tvingas däremot till en svårare omvandling och till en mera långsiktig uppbyggnad av nya sammanhang för tillväxten.

Efter ett par decennier har behoven av ny integration och stabilitet i en förändrad värld ökat. Behoven har blivit särskilt påtagliga i samband med avmattningen i investeringarna i den första 20-årscykeln. Många nya inslag av produkter och tillväxtbranscher, och av tillväxtregioner och tillväxtländer behöver vidgade marknader och en effektivare gemensam infrastruktur.

I detta läge har behovet ökat av gemensamma och stabila spelregler som sänker transaktionskostnaderna och som begränsar antalet möjliga alternativ för den fortsatta utvecklingen, (jämför North 1993). Det har således krävts ett underlag för "betingad rationalitet" inom bestämda banor för en ny uppgång i långsiktiga investeringar, för en ny och mera internationellt inriktad investeringscykel.

En cykel för vidgad industrialisering

Då man lyckats skapa stabila internationella system för handel, finanser och politik – som kring 1870 och vid mitten av 1950-talet – har omvandlingen kulminerat. Expansionen har gett effektivare internationella kommunikationer vilket ytterligare sänkt transaktionskostnaderna. Investeringarna har också inriktats på en ökad specialisering i industriländerna utifrån de mönster som renodlats i den tidigare omvandlingskrisen och på en accelererad omvandling i flera av de industriländer som tidigare släpat efter i förnyelsen. Den har också gett en spridning av industrialisering till nya nationer. Den ökade efterfrågan på resurser i industriländerna under den expansiva omvandlingen och de sjunkande transaktionskostnaderna i världshandeln har stimulerat till en sådan spridning.

I denna vidgade industrialisering spelar den relativa prisutvecklingen stor roll. De expansiva investeringarna ökar efterfrågan på råvaror, energi, transporter, stål m.m., vilka utmärks av trögörliga utbudsfunktioner. Produktionsökningar på dessa områden är beroende av vida planeringshorisonter, långsiktig finansiering, utbyggd infrastruktur, ökad tillgång till naturresurser etc. Relativpriset stiger och under en tid leder också investeringar på dessa områden till ytterligare prisstegring. Industrialiseringen i resursrika länder stimuleras.

Denna internationellt inriktade investeringscykel har emellertid efter 5–10 år av mera expansiv omvandling lett över i en situation av tilltagande konkurrens och hårdare rationaliseringsstryck. Investeringsuppgången har gett vika i de utvecklade industriländerna. Efterfrågan på tunga produkter har stagnerat samtidigt som utbudsökningarna accelererat och rela-

tivpriset har vänt nedåt. De nya industristaterna har emellertid inlett stora inhemska investeringar i anläggningar, infrastruktur, bostäder etc. Kapitalimport har alltmer fått ersätta exportintäkter i finansieringen av omvandlingen.

Den internationella kreditgivningen har alltså fått ökad betydelse till följd av obalanserna i tillväxttakter. Omvänt har naturligtvis kapitalrörelser medgivit sådana obalanser. I industriländerna råder den omvända situationen med ökad sparandetillgång. Industriländernas företag har ökat kapitalexporten som en del i sin marknadsvidgning. På samma gång har industrivärldens finanssektor ökat kreditgivningen till de nya industristaterna. Internationaliseringen av kapitalmarknaden bidrar till att hålla uppe realräntan i industriländerna och samtidigt sänka räntenivån i de expansiva nya industriländerna.

Den högre expansionstakten i industrialiseringens nya regioner och länder tjänar under en tid till att stabilisera världsekonomin. Därigenom kan tillväxten föras längre men konkurrenstrycket ökar i synnerhet på de tunga industrisektorerna. På samma gång förstärks ytterligare koncentrationen, specialiseringen och exportinriktningen i industriländerna. Men med en växande skuldbörda tvingas de nya industriländerna efter hand att minska sin inhemska efterfrågan och öka sin export. Investeringarna begränsas och rationaliseringarna tilltar också i dessa delar av världsekonomin. Snabba utbuds- och efterfrågeförskjutningar blir följden i synnerhet för de tunga, investeringskänsliga och trögrörliga branscherna. Detta är en viktig ingrediens i strukturstörningar som också utvecklats till internationella skuldkriser. (Jämför Temin 1993, som understryker de fasta växelkursernas roll för att sprida kriser. Omvänt kan man hävda att de fasta växelkurserna var en av förutsättningarna för de omfattande handels- och kreditförbindelserna som skapat tillväxt och kris.)

7. Strukturcykeln i sammanfattning

De långa cyklerna har, som framgått av denna diskussion, uppträtt i många faktorer och förhållanden. De bildar inte bara ett tidsmässigt utan också ett logiskt sammanhang som kan formuleras i en modell med de utgångspunkter, som angivits för analysen. En sådan modell består av ett antal generaliseringar utifrån empiriska iakttagelser av den historiska utvecklingen. Den skall här sammanfattningsvis presenteras i en *referenscykel* för analysen av historiska förlopp. Referenscykeln utgör en kombination av resultat och hypoteser i forskningen, och den är naturligtvis en djärv förenkling. Den är dock väsentlig för att lyfta fram långsiktigt verkande faktorer, deras inbördes samband och deras samband med kortsiktiga förlopp.

Ju längre tidsperspektiven är, desto fler faktorer blir rörliga och inbegripna i en förklaring. Det är den historiska analysens villkor. I denna modell är flera strukturella och institutionella faktorer endogena och ingår i regelbundna kausala samband. Detta kan ge intrycket av att livet och historien fångats i ett slutet, deterministiskt system. Så är emellertid inte fallet. Olika aktörer — alltifrån individer till nationer — ges ett stort obestämt utrymme inom helheten. Men också på det verkliga makroplanet finns ett betydande utrymme för olika åtgärder och olika förlopp. De cykliska banorna kan gå i olika riktningar mot olika mål och över dessa banor har var tids aktörer stort om än inte obegränsat inflytande. Särskilt stort syns detta inflytande vara i kritiska, krisartade skeden. Man kan från den utgångspunkten jämföra vad som åstadkoms i fråga om integration och stabilitet kring 1870, 1910 och 1955 — och man kan jämföra konsekvenserna för fortsatta förlopp.

Strukturcykeln ger en annorlunda syn på drivkrafterna i den ekonomiska utvecklingen än den förhärskande jämviktsanalysen. I strukturcykeln ger obalanser den fundamentala kraften för expansionen i en lång cyklisk rörelse där betoningen förskjuts från omvandling till rationalisering, från komplementaritet till konkurrens och från lång till kort sikt. I cykelns slutskede har den expansiva kraften förklingat. Då har samtidigt stabiliteten tilltagit, utbyttbarheten mellan olika resurser ökat, transaktionskostnaderna sänkts och balanserna förbättrats. Då fungerar ekonomierna alltmer i enlighet med den ekonomiska teorins förutsättningar. Då är krisen nära.

Strukturcykeln — en referencykel

Efter strukturkrisen har följt en första investeringscykel på 15–20 år som präglats av förnyelse med snabb innovationsspridning, nya tillväxtbranscher och ny utveckling av infrastruktur, med en ny inriktning på ekonomisk politik och med stora förändringar i de internationella relationerna. Investeringarna har i stor utsträckning varit koncentrerade till nya regionala tillväxtcentra. Företagsbildningen har blivit livlig i synnerhet inom dessa områden. Omvandlingsperioderna har således präglats av betydande skillnader i tillväxttakter — de har varit perioder av divergens mellan regioner och mellan nationer. Investeringarna har ökat efterfrågan på arbetskraft — i synnerhet på arbetare med ny kompetens och även löneskillnaderna har vuxit. Samtidigt har investeringsökningarna lett till ökad efterfrågan på kapital. Den finansiella sektorn har omvandlats och kreditgivningen har expanderat. Också staten har bidragit till den ökade kreditgivningen genom en expansiv skuldpolitik, bl. a. för att finansiera investeringar i infrastruktur.

Prisfallet och kvalitetsökningen på maskiner och utrustning inom ny teknologi, som blivit markant efter 10-talet år, har vidgat användningsområdena och förstärkt investeringsviljan. Obalanserna inom de nya utvecklingsblocken har därigenom ökat och den expansiva kraften har vuxit. Investeringarna i nya anläggningar och byggnadsverksamheten kring nya tillväxtcentra har kulminerat. Hemmamarknaden har blivit starkt expansiv och i omvandlingens drivhusklimat har både nytt och gammalt kunnat växa — i synnerhet då investeringar i förnyelse haft svaga omedelbara utbudseffekter. Med minskande elasticitet i utbudet på faktormarknaderna har emellertid lönsamheten i företagen blivit sämre medan skuldsättningen ökat. Investeringsviljan har minskat, vilket bromsat efterfrågeökningen. I investeringscykelns slutskede har också konkurrensen tilltagit. Nationella finansiella kriser har följt — i synnerhet i de områden där expansionen varit starkast med stora investeringar i t. ex. infrastruktur och fastigheter. Konkurrensen och den vikande efterfrågan i investeringsnedgången har bidragit till utslagning i synnerhet inom hemmamarknadsinriktad verksamhet och en omallokering av resurser har skett till utvecklingskraftiga verksamheter med starkare exportinriktning. I omvandlingskrisen har de nya tillväxtmönstren renodlats.

I detta skede har behovet tilltagit av internationell integration, av vidgade marknader och av ny arbetsdelning i en värld som förändrats i både ekonomiskt och politiskt avseende. Då en sådan stabilisering åstadkommits har en andra investeringscykel följt på ytterligare 20–25 år. Tillväxtperspektiven har klarnat och utrymmet för rationalitet inom dessa banor vuxit. Investeringarna har inriktats mot ökad specialisering och effektivare kommunikationer. Världshandeln har ökat och industrialiseringen vidgats. Detta har inneburit en kulmination i infrastrukturella investeringar och i efterfrågan på tunga industriprodukter som stål och cement och på transportkapacitet, energi och råvaror. Dessa områden av primärproduk-

tion och råvarunära industriproduktion är trögrörliga med stora odelbarheter. Under tiden investeringarna genomförs bidrar de till att ytterligare höja efterfrågan på samma områden (investeringsvaror, transporter, råvaror, energi) men de kommer därefter att under lång tid påverka utbudet.

De nya inslagen, som präglat den tidigare omvandlingen, har alltmå standardiserats och kompetensen har spridits. Därigenom har förutsättningarna för industriell spridning ökat ytterligare. Världsekonomin (dvs. de delar av världen som kommit med i det industriella utbytet) har så att säga homogeniserats och de som tidigare släpat efter i omvandlingen har kunnat öka sin tillväxttakt — utvecklingen har då präglats av konvergens. Flera länder, som stimulerades till industriell utveckling i det tidigare skedet då efterfrågan på resurser snabbt ökade i industrivärlden, har satt igång stora investeringar i inhemsk industri och infrastruktur. Samtidigt har emellertid konkurrensen skärpts och investeringarna i industriländerna har blivit alltmer inriktade på rationaliseringar, dvs. de har alltmer inriktats på att öka effektiviteten inom etablerade verksamheter. Detta har åstadkommit med ökad specialisering och standardisering och med hjälp av effektivare maskinutrustning. Koncentrationen och stordriften har ökat. Produktivitetsoökningen har accelererat. Förändringarna i investeringsbeteende och i inkomstfördelning har förskjutit efterfrågan mot maskiner och mot konsumtionsvaror och nya tjänster. Relativpriset på tunga industriprodukter, råvaror och transporter har vänt nedåt. Den skärpta konkurrensen har mötts med rationaliseringar, koncentration och processutveckling med stegrad produktivitetsoökning som följd.

De länder som nyligen inlett sin industrialisering har befunnit sig i en eftersläpande omvandlingsfas med ökad inhemsk efterfrågan. Investeringarna har då i större utsträckning finansierats med lån från industrivärlden, där samtidigt inkomster och sparande ökat men investeringar stagnerat. Världsekonomin har för en tid stabiliserats om än under ett växande rationaliseringstryck. I slutfasen av denna cykel har alltmer skuldsatta länder tvingats dra ner på den inhemska efterfrågan och öka sin export. Därigenom har konkurrensen skärpts ytterligare i synnerhet på marknader för tunga industriprodukter och råvaror. Strukturkrisen har vävts samman med en internationell skuldskris.

Kriserna har föregåtts av korta med intensiva uppgångar i konjunkturen i industriländerna. Där har man efter år av rationaliseringar funnit tiden mogen att åter satsa mera offensivt — men till stor del i gamla banor. Så var det 1888/90, 1927/29 och 1972/73. Utmärkande för dessa konjunkturer har varit, å ena sidan, inslag av nya utvecklingsblock som förväntats ge ökat välbefinnande "om hörnet" och, å andra sidan, en dominans för gamla strukturer i produktion, finanser och institutioner. Under dessa konjunkturuppgångar har kapitalströmmarna åter dragits till industriländerna för investeringar som fördjupat strukturkrisen samtidigt som skuldsatta länder i tidig industriell utveckling fått svårigheter att finansiera sina lån (1888/90 och 1927/29) eller föranletts att ytterligare öka sina investeringar (1970-talet).

Inför denna kris har den tidigare tillväxten skapat utgångspunkter för ny omvandling av ekonomi, politik och institutioner. Innovationer har införts som har en långt vidare potential än att enbart sänka kostnader inom

etablerade verksamheter. Nya marknader och ny efterfrågan har uppstått i industriländerna, där inkomster ökat och livsmönster förändrats. Nya utgångspunkter för internationell arbetsdelning och internationella relationer har skapats. I krisen har den långa cykeln slutits men i en värld som var gång ställt nya krav på och gett nya utgångspunkter för omvandlingen.

8. 1970-tal till 1990-tal – en översikt

Den kris, som bröt ut i världsekonomin under åren efter oljeprischocken 1973, utvecklades hastigt till en internationell strukturkris. Stabiliteten i världsekonomin upplöstes. Omvälvande innovationer spreds och nya branscher och nya regioner tog täten i tillväxten. Den ekonomiska politiken förändrades medan nya relationer mellan nationerna skapades.

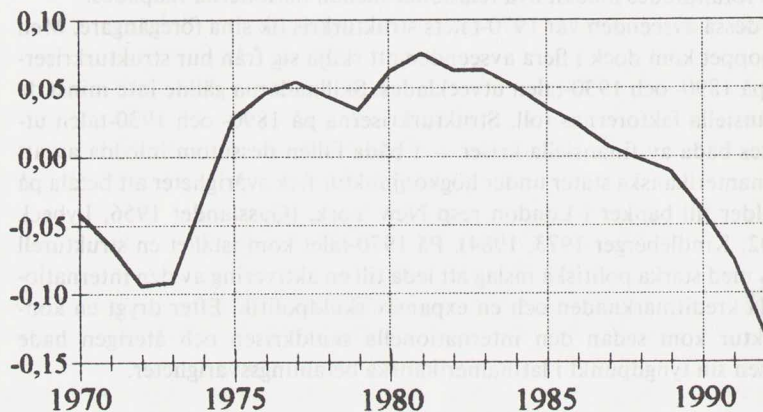
I dessa avseenden var 1970-talets strukturkris lik sina föregångare. Men förloppet kom dock i flera avseenden att skilja sig från hur strukturkriserna på 1890- och 1930-talen utvecklades. Skillnaderna gällde inte minst de finansiella faktorernas roll. Strukturkriserna på 1890- och 1930-talen utlöstes båda av finansiella kriser – i båda fallen dessutom inledda av att latinamerikanska stater under högkonjunktur fick svårigheter att betala på skulder till banker i London resp New York, (Gasslander 1956, Lybeck 1992, Kindleberger 1973, 1984). På 1970-talet kom istället en strukturell kris med starka politiska inslag att leda till en aktivering av den internationella kreditmarknaden och en expansiv skuldpolitik. Efter drygt en konjunktur kom sedan den internationella skuldskrisen och återigen hade krisen sin tyngdpunkt i latinamerikanska betalningssvårigheter.

En ny priscykel

Ett av uttrycken för skillnaderna gentemot tidigare strukturkriser finner vi i prisutvecklingen. På 1890- och 1930-talen utgjorde kriserna bottenår för priserna och följdes av prisuppgångar som tog ytterligare fart med en ökad investeringsaktivitet. På 1970-talet kom vändpunkten alldeles i decenniets inledning före krisen. Den snabba prisökning som då följde var delvis resultatet av konjunkturuppgång i synnerhet på råvarumarknaderna vilken underblåstes av ekonomisk politik och omfattande investeringsbeslut. Men prisökningen var delvis också en följd av tilltagande strukturella problem. Efterkrigstidens Bretton Woods-system för fasta växelkurser och den ekonomisk-politiska stabiliteten råkade i upplösning. Starkt bidragande orsaker var USA:s växande underskott genom krigföringen i Vietnam och försvagade konkurrenskraft gentemot främst Västtyskland och Japan. Ett betydelsefullt inslag i prisstegringen blev oljeprischocken som samtidigt ytterligare markerade det politiska "sönderfallet". Oljeprischocken utlöste strukturkrisen, vilken ledde till ytterligare prisökningar. Prisök-

ningarna var en konsekvens av att en expansiv skuldpolitik fördes i reaktion på krisen och av att den internationella kreditmarknaden åter aktiverades. I 20-årscykelns mitt – kring 1982 – kom den internationella skuldkrisen som ett historiskt sett senkommet resultat av strukturkrisen. Skuldkrisen medförde en strömkantring mot mera restriktiv ekonomisk politik som begränsade staternas aktiviteter i skuldsatta nationer medan åtgärder vidtogs för att höja lönsamheten inom konkurrensutsatta verksamheter. Skuldkrisen ledde då också till att tyngdpunkten försköts från staten till marknaden med snabbare strukturell omvandling och ökad kreditgivning inom den privata sektorn som följd. Prisökningstakten avtog emellertid. I cykelns slutskede i början av 1990-talet framstod tydligare de nya villkoren inom ekonomisk politik och prisbildning. Kreditexpansionen vändes till kontraktion och takten i prisökningen föll ytterligare. Världens och Sveriges ekonomi gick in i en omvandlingskris av traditionellt slag.

Diagram 8.1. Prisindex för svensk varuproduktion 1970–1992. Avvikelse från linjär trend.

Källa: SCB Nationalräkenskaper.

Investeringar in i strukturkrisen

Krisen på 1970-talet utvecklades till en kris på de flesta områden – en energikris, industrikris, skuldkris och politisk kris. En del av sammanhanget mellan dessa olika aspekter av strukturkrisen kan åskådliggöras utifrån förhållandet mellan stålkrisen, oljekrisen och skuldkrisen.

De industriella strukturproblemen fick åter sitt centrum inom de tunga industrierna, särskilt inom stålindustrin. Branschen hade vuxit kraftigt under 1950- och 1960-talens industriella expansion. Under 1960-talet hade rationaliseringstrycket tilltagit. Kapaciteten inom branschen fortsatte emellertid att öka i synnerhet inom nya industriländer. Utbudsförskjutningen förstärktes av en omfattande teknisk förändring, bl. a. med en ökad användning av elektronik i processtyrningen, och av fallande transportkostnader. Men investeringsökningarna i industriländerna avtog. Därmed stagnerade också efterfrågan på stål. Det utbudsöverskott, som då uppkom

med prisfall på stål, antogs emellertid vara kortsiktigt. Den långsiktiga tillväxttenden bedömdes vara stabil och med några års återhållsamhet och rationaliseringar skulle utbudsöverskottet vara avklarat. I den normala "lagercykeluppgång" (dvs. konjunkturuppgång) som inföll från hösten 1972 gick stålindustrins branschorganisationer internationellt ut med rekommendation om expansiva satsningar — nu gällde det att modernisera och öka kapaciteten inför en förväntad långsiktig efterfrågetillväxt, (Fritz 1988).

Många gjorde samma bedömning. Omfattande investeringsbeslut togs världen över — i synnerhet inom länder med tung industristruktur och särskilt i länder med en kraftfull politisk uppbackning av investeringarna. Detta skapade ett sammanhang också mellan strukturkrisen och en politisk kris. Det kan illustreras från tre nationer — Brasilien, Polen och Sverige.

I Brasilien och Polen gjordes stora investeringar inom tung industri med utländska lån. Den brasilianska kapacitetsökningen blev en ingrediens i den tunga industrins strukturkris och den brasilianska skulden en del av 1980-talets skuldskris som uppstod mellan framför allt latinamerikanska stater och nordamerikanska banker. Skuldskrisen ledde fram till en kursomläggning i de skuldsatta staterna mot minskade statsutgifter och privatisering av företag med utländska uppköpare.

För Polens del innebar 1970-talets investeringsprogram i gruvor, stålverk och varv ett försök att med "planerad förnyelse" få del av Västvärldens mera dynamiska utveckling. Investeringarna kunde genomföras med lån i västeuropeiska banker, vilket samtidigt skapade krav på framtida export till Västvärlden. Satsningen gjordes synnerligen olägligt i tiden. Skulderna och de uteblivna exportframgångarna drog in Polen direkt i strukturkrisen. Åtstramningarna blev en hävstång för Solidaritetsrörelsen och början till det östeuropeiska blockets upplösning.

De svenska investeringar, som drogs igång från 1972/73, hade också tyngdpunkten inom branscher eller industriblock som präglade efterkrigstidens tillväxt. Skogsindustrin, stålindustrin och varven vägde tungt. Ett genuint nytt område återfanns bland de tunga investeringarna — nämligen kärnkraftverken. Men inte heller kärnkraftverken kom att bli undantagna från 1970-talets strukturkris.

Det svenska investeringsprogrammet kom efter några år av stora överskott i utrikeshandeln, vilket skapade relativt stort finansiellt utrymme. Detta bidrog till de politiska besluten att släppa fria medlen i investeringsfonderna efter föregående "förlorade år" av åtstramning och rationaliseringar. Expansionen förstärktes av de stora prisökningarna på råvaror och råvarutunga industriprodukter som järnmalm, stål, massa och papper under 1973/74 ("övertinsternas" år). Investeringarna skulle bli centrum i en fortsatt tillväxt av efterkrigstidens struktur men med teknisk förnyelse.

Oljeprischocken

Mitt i den internationella investeringsuppgången inföll den första oljeprischocken. Få enskilda faktorer har tillmätts så stor betydelse som oljepris-

chocken för att förklara krisen och stagnationen i världsekonomin under 1970-talet. Detta beror möjligen på att oljeprischocken är lätt att kvantifiera i regressionsmodeller och att den som enskild dramatisk faktor lätt drar till sig stort förklaringsvärde. Inom modeller, som saknar mekanismer för långsiktig strukturell förändring, är det naturligtvis särskilt lockande att knyta förklaringen av plötsliga förändringar i tillväxten till exogena faktorer av ekonomiskt-politiskt ursprung (som oljeprischocker eller krig). Mot en sådan förklaring kan emellertid flera invändningar resas. För det första förutsätter förklaringen att oljeprischockerna verkligen var exogena, dvs. att de inte var resultatet av tidigare tillväxt och inte var del i de strukturella förändringar som präglade 1970-talet. För det andra förutsätter förklaringen *antingen* att den mängd strukturella förändringar som inträffade under och i spåren av 1970-talets kris inte skulle ha inträffat utan oljeprischockerna *eller* att dessa omfattande strukturella förändringar skulle ha inträffat utan att få krisartade följder eller utan att ha lett till sänkt tillväxttakt om oljeprischocken inte inträffat.

Sådana antaganden är orimliga. Istället illustrerar oljeprischockerna i sig flera grundläggande förändringar i efterkrigstidens struktur. Tillväxten hade skapat nya förhållanden i världen som inte längre kunde hållas inom de ramar som i huvudsak lagts fast under 1950-talet. Då hade relativt framgångsrika interventioner från Västvärldens sida, framför allt genom USA, genomförts i bl. a. Mellanöstern och Östasien och från Sovjets sida i Östeuropa. Oljeprischocken och det intensifierade kriget i Vietnam markerade att denna stabilitet upplöstes och kom i sin tur att bidra till att strukturkrisen utlöstes och att systemet för kapitalrörelser snabbt förändrades. Oljeprischocken uppträdde alltså som den "keynesianska" världsekonomis substitut för finansiella kriser då det gällde att utlösa strukturkrisen.

Även oljeprishöjningarna kan ses som ett exempel på "planerad förnyelse". Men de oljeproducerande ländernas företrädare gjorde liknande felaktiga kalkyler över efterfrågans långsiktiga utveckling som många inom tung industri hade gjort världen över. Hade kalkylerna visat sig riktiga, skulle prisökningen på energi inte lett över i sådana problem som nu följde. Åtgärder för energibesparing, vilket i sig krävde investeringar, skulle då ha kombinerats med ökade investeringar inom råvaruproduktion, bränsleproduktion, transporter och tung industriproduktion. De nya relativpriserna på energi skulle på ganska kort sikt ha kunnat absorberas med generellt ökade priser på råvaror, stål, transporter etc. De skulle då ha gett upphov till en ny trendperiod i relativpriserna som kunde bildat underlag för en "tung" investeringscykel av det slag som svensk ekonomi engagerat sig i kring mitten av 1970-talet.

Den första oljekrisen förväntades inte heller få några långsiktigt svåra konsekvenser för tillväxten. Den föranledde inte omedelbart nya perspektiv på framtiden. Detta framgår bl. a. av den svenska utvecklingen. Satsningen fortsatte på att fullfölja investeringarna inom tung industri och inom energisektorn. Detta kombinerades med den s. k. överbrygningspolitiken 1975. Produktion och sysselsättning hölls ytterligare uppe med hjälp av finansiellt stöd till lageruppyggning i ett läge då utländsk efterfrågan tillfälligt föll till följd av "oljekrisen". Detta var det mest ambitiösa

svenska programmet för konjunkturstimulans någonsin. Den uppdrivna svenska konjunkturen ledde bl. a. till att lönerna — efter de tidigare ”övervinsterna” i exportindustrierna — kraftigt steg. Samtidigt förväntades emellertid investeringarna ge en ökning i utbud och produktivitet, när svensk ekonomi med fulla lager skulle möta omvärldens konjunkturuppgång.

Effekterna av oljeprishöjningen blev särskilt kraftiga av att de industriella strukturproblemen företrädesvis fanns inom energitunga industrier och att länder med dessa industrier i hög grad var importörer av bränsle. De obalanser, som alltid kan förväntas under investeringskonjunkturer med underskott i expansivt investerande regioner/nationer och överskott i mera restriktiva, i finansiell mening sparsamma, regioner/nationer, förstärktes genom oljeprishöjningen och därigenom ökade på kort tid både låne- och exportbehoven.

Under senare delen av 1970-talet, då investeringarna i hög grad genomförts, kördes en rad marknader i botten. Strukturkrisen var ett faktum och den drabbade tekniskt sett mycket högtstående verksamheter. I Sverige förvärrades krisen av de löneökningar som blivit resultatet av tidigare stimulansåtgärder.

Skuldkrisen

De stora överskott, som uppkom i de oljeproducerande länderna, placerades i hög grad i Västvärldens banker och skapade en stor likviditet inom banksektorn — i synnerhet eftersom efterfrågan på krediter för investeringar på samma gång föll. Situationen kunde ha mötts med åtstramning i alla de länder som hade underskott i sina betalningar. Det skulle ha lett till att efterfrågan på krediter minskade ytterligare och till en rörelse nedåt i efterfrågan, sysselsättning, penningmängd, priser och nominella räntor. Flera länder behöll emellertid en expansiv politik i den meningen att de var beredda att finansiera underskott med internationella lån. Samtidigt förstärktes likviditeten av att underskottsländerna också bedrev en inhemskt penningmängdsökande skuldpolitik. Länder som USA, Sverige, Brasilien bidrog därför till att hålla uppe efterfrågan på pengar. Därigenom kunde också de länder som slog in på en mera restriktiv linje under 1970-talets andra hälft (t. ex. Chile, Danmark) nå balans i sina betalningar på en relativt högre nivå av export och sysselsättning. Tack vare efterfrågan från underskottsländerna kunde de snabbare komma över i en omvandling med mera expansiva inslag. Å andra sidan ackumulerades skulderna inom nationer som också var de som främst drabbades av den industriella strukturkrisen. Det rädde alltså brist på goda låntagare i slutet av 1970-talet. Låntagarna återfanns inom strukturer som industriellt och ekonomiskt-politiskt ännu i hög grad var präglade av en svunnen tillväxtperiod och med svag betalningsförmåga under den närmaste framtiden. Det gällde i synnerhet flera länder i Latinamerika. Detta ledde fram till det tidiga 1980-talets skuldkris med tyngdpunkten i relationerna mellan nordamerikanska banker och latinamerikanska stater.

Omvandling och expansion till ny kris

Skuldkrisen blev upptakten till en mera restriktiv politik i flertalet stater med dämpad prisökningstakt och stigande reala räntor. Därmed förändrades situationen naturligtvis i synnerhet i de skuldsatta länderna. Statsmakterna tvingades vidta åtgärder för att främja export och sänka import. Detta kunde ske genom devalveringar, som sände både restriktiva och expansiva signaler i ekonomin. Det kunde också ske genom ökad statlig kontroll av utrikes handel och betalningar kombinerad med en inhemsk politik som kunde vara starkt inflationistisk (dvs. den innebar tvångssparande via penningssystemet). Det senare gällde flera latinamerikanska stater. Detta utgjorde för övrigt en parallell till den utveckling som skedde i delar av Central- och Östeuropa under 1930-talet till följd av sammanbrottet på de internationella varu- och kapitalmarknaderna. På 1930-talet ledde detta till en långt gången autarki inom ett fascistiskt block i Europa, (Svennilson 1954). På 1980-talet följdes emellertid den ökade statliga kontroll, som i realiteten blev första konsekvens av skuldkrisen, av privatiseringar och avregleringar samt en mera generellt restriktiv politik för prisstabilitet och balans i utrikes betalningar.

I västvärlden blev konjunkturuppgången från 1983/84 upptakten till en cirka 10-årig cykel av mera expansiv omvandling med en generell omorientering av tillväxt och ekonomisk politik. Medan nya tillväxtbranscher och tillväxtregioner mera påtagligt framträdde, kom också nationalstatens betydelse att minska. I olika takt kom det statliga ägandet och den statliga kontrollen att trängas tillbaka — också i de tidigare "skuldkrisnationerna". En ny monetär regim skapades. I Östeuropa innebar denna cykel det slutliga sammanbrottet för efterkrigstidens strukturer. I Östasien växte marknadsekonomin också i Kina — omgivet av nya starka tillväxtpoler. Förändringarna var stora fram till det tidiga 1990-talets omvandlingskris.

9. Den svenska ekonomin i kris och omvandling

Ekonomernas analyser av svensk utveckling från 1970-talet har haft ett genomgående drag – den svaga tillväxten och obalanserna i ekonomin har setts som uttryck för systemfel orsakade av den ekonomiska politiken. De långsiktiga perspektiven kan sammanfattas så att en dynamisk utveckling med hög tillväxt under mer än hundra år kvävdes från 1970-talet av växande regleringar i marknadsekonomin. Kritiken har också inriktats på krispolitiken med "överbrygningspolitiken", "subventionspolitiken" och "devalveringspolitiken".

Försöken att överbrygga den internationella lågkonjunkturen med bl. a. lagerstöd till industrin och därefter de ökade subventionerna till krisbranscher har fått karaktärisera den svenska politiken under 1970-talet. Denna sägs ha orsakat en långsam svensk anpassning realekonomiskt. Den har då förhindrat det "reningsbad" som skulle ha slagit ut gammal kapacitet och berett vägen för eller tvingat till tidiga satsningar i nya banor. Den bidrog dessutom till att försvaga statens finanser och till att underblåsa inflationen genom de statliga underskotten och genom att bidra till löneökningar eftersom arbetslösheten motverkades. Devalveringarna och "eftervården" under 1980-talet har kritiserats för att ytterligare ha försenat den strukturella anpassningen och underblåst en inflations- och spekulationsekonomi.

Dessa olika inslag ingår i en väl etablerad syn på den svenska utvecklingen, (se t. ex. SOU 1991:82, SOU 1993:16).

Få ekonomer har gjort direkta historiska jämförelser av senare tiders kriser med de föregående. Ett sådant exempel är emellertid Erik Lundbergs analys av 1970-talskrisen i jämförelse med bl. a. 1930-talets kris, (Lundberg 1983). Lundberg understryker att svensk ekonomi följde ett U-format förlopp genom 1930-talets kris, dvs. nedgången följdes av en snabb uppgång. Detta stod i positiv kontrast till många andra länders L-formade förlopp, där således krisen under 1930-talets inledning följdes av långsam tillväxt eller stagnation under resten av decenniet. Under 1970-talet var förhållandena emellertid de omvända. Det L-formade förloppet kom då att gälla för svensk utveckling efter 1975, enligt Lundberg, medan många andra industriländer snabbare anpassade sig till förändrade förutsättningar och gick snabbare in i en uppgång. Han hävdar att den svenska flexibiliteten eller anpassningsförmågan till förändrade omständigheter var avsevärt svagare under 1970-talet än under 1930-talet, huvudsakligen av institutionella skäl. Flexibilitet i utbudet av arbete och kapital var särskilt

viktig för framgången av 1931 års depreciering. Oförmågan under 1970-talet att motsvara kraven på omvandling hänförde Lundberg i första hand till den offentliga sektorns och intresseorganisationernas omfattning och styrka i svensk ekonomi.

Erik Lundbergs analys kan placeras inom en huvudfåra av uppfattningar bland ekonomer om den svenska ekonomins utveckling under de senaste decennierna. Hans historiskt/komparativa förklaring av Sveriges svårigheter på 1970-talet kan emellertid diskuteras eftersom de nationer som klarade sig sämre än Sverige på 1930-talet då också hade förhållandevis små offentliga sektorer och svaga fackföreningar. Komparationen mellan svenskt 1970-tal och svenskt 1930-tal ger alltså inget svar på frågan: Varför klarade sig Sverige bättre än omvärlden på 1930-talet och sämre än omvärlden på 1970-talet?

Jag vill istället hävda ett annat komparativt perspektiv på strukturkriserna. Varje strukturkris kan delas upp i en negativ och i en positiv komponent. Krisen utgör ett strukturbrott där gamla tillväxtkrafter förlorar sin förmåga att föra tillväxten vidare och där nya tar över. Förloppet av kris och omvandling omfattar därför avveckling och omstrukturering inom gamla områden samt tillväxt inom nya. I kriskedet dominerar den negativa komponenten med utslagning inom gamla utvecklingsblock och med ett starkt negativt tryck på den institutionella ordning som varit förbunden med tidigare tillväxtriktningar. I uppgången blir därefter den positiva komponenten av strukturkrisen med nya tillväxtkrafter alltmer betydande. En grundläggande skillnad för Sveriges del mellan den senaste och de tidigare strukturkriserna har gällt viktfordelningen mellan positiva och negativa krafter.

I tidigare internationella strukturkriser tillhörde vi snarast de drivande krafterna för förnyelse med tidigt formerade nya utvecklingsblock. Kriserna var då i hög grad importerade på efterfrågesidan och på den finansiella sidan med bakgrund i de strukturella svårigheterna i andra länder. Det fanns visserligen krisbranscher i Sverige både på 1890-talet och på 1930-talet — t.ex. järn- och stålindustri och sågverksindustri. De negativa komponenterna var dock svaga i svensk ekonomi i förhållande till de nya utvecklingskrafterna, vilka gavs ökat utrymme i uppgången efter kriserna.

1970-talets kris skiljer sig från de föregående genom att Sverige för första gången avgjort befunnit sig på krisens negativa sida. Sverige kom därvid att hamna i en position likartad den som flera av de äldre industriländerna befunnit sig i vid 1930-talets kris. Den gamla industristrukturen, i synnerhet inom den tunga industrins "stål- och kolkonglomerat", hamnade då under ett intensivt negativt tryck med hög arbetslöshet, stora institutionella förändringar och utdragen omvandling som följd. Om man jämför med hur 1930-talets kris hanterades av dem som då befann sig på krisens negativa sida, förefaller omställningsförmågan i Sverige under 1970- och 1980-talen ha varit betydande ekonomiskt, ekonomiskt-politiskt och institutionellt.

Omvandlingens nya förutsättningar

Industri och infrastruktur har stått i centrum för svensk tillväxt från 1850-talet till 1970-talet. Utvecklingsblocken har varit samlade kring ny teknik för kraft och kommunikationer (järnvägar, elmotorer, elektrifiering och bilism) och i denna utveckling har inte bara industrin utan också den offentliga sektorn varit expansiv.

Svenska aktörer har varit påtagligt framgångsrika och genomfört lyckosamma och relativt snabba omvandlingsförlöpp. Men man kan också hävda att den industriella omvandlingen passerat väl till vår resursbas, vår kompetens och våra institutioner. Omvandlingen har också ingått i ett internationellt sammanhang som varit gynnsamt för svensk ekonomi. Den svenska utvecklingen har i hög grad varit del av en nordeuropeisk industriell, social och kulturell utveckling.

Med 1970-talets kris kom den tidigare industriella tillväxten – med en hög nivå i materiella investeringar och med motsvarande efterfrågemönster – att brytas mot en markant ny utveckling mot ökad och annorlunda betydelse för tjänster. De förskjutningar i tillväxtens förutsättningar som uppenbarades kring mitten av 1970-talet innebar stora brott i förhållande till tidigare tillväxt och till svensk industriell struktur och institutioner.

Nya regioner

Under varje omvandlingsperiod har stora förändringar skett i de geografiska mönstren för tillväxten. Särskilt iögonenfallande är den väldiga geografiska vidgning i tillväxten som skedde vid strukturkriserna i slutet av 1800-talet och i slutet av 1900-talet. Båda var föregångna av en revolutionerande utveckling för transporter och information. På 1800-talet var det fråga om att utnyttja ångmaskiner och svagströmsteknik, på 1900-talet förbränningsmotorer, elkraft och elektronik. Dessa revolutioner sänkte drastiskt transaktionskostnaderna på marknaderna och skapade nytt underlag för det internationella utbytet. Det behövdes ny arbetsdelning och nya institutioner. På samma gång gavs samhällsutvecklingen i de mest framskridna nationerna en ny inriktning. Strukturkriserna följdes av det moderna industrisamhällets och det nya tjänstesamhällets genombrott.

Under de senaste decennierna inträffade också stora förändringar i tillväxten geografiskt. Industrialiseringen i Öst- och Sydostasien accelererade. I USA försköts tillväxten från de gamla industristaterna västerut. Också inom Europa uppkom nya regionala mönster. Tillväxten avtog i stora delar av Nordvästeuropa – liksom i Östeuropa. Samtidigt avancerade regioner inom breda band av Central- och Sydeuropa med centra som Barcelona, Marseille, Milano, Zürich och Frankfurt.

Den tidigare tillväxten har sänkt transaktionskostnaderna och ökat standardiseringen på många produktområden, med hårdare konkurrens från nya industristater och nya regioner som följd. I krisen drabbas etablerade regioner med högre lönelägen. Samtidigt har tillväxten förändrat efterfrågan och skapat nya komplementariteter i fråga om t.ex. kunskap, företagande och institutioner. I de nya regionerna kan då hinder för sådan förnyelse i form av etablerade verksamheter vara svagare och dessutom

kan förnyelsens inriktning vara gynnsam i förhållande till regionens resurser. I de äldre regionerna kan såväl löneläge som traditioner och institutioner i bredare bemärkelse skapa tröghet och ett negativt omvandlingstryck.

Under omvandlingsperioden ställs därför de äldre regionerna inför utmaningen att förändra struktur och institutioner utifrån nya förutsättningar. Utmaningen består i att antingen förändra strukturen med kapacitetsökning på nya områden så att konkurrenskraft och utvecklingskraft kan behållas på en hög relativ inkomstnivå eller att möta den nya konkurrensen mot gamla verksamheter med kostnadssänkningar.

Tillväxtens stabilitet och destabilitet

Bakom de krisartade brotten i utvecklingen ligger en av de grundläggande motsättningarna i tillväxtprocessen. Å ena sidan kräver tillväxt en hög grad av stabilitet och anpassning av företagande, kunskap, infrastruktur och institutioner till rådande förhållanden och trender. Å andra sidan skapar tillväxten nya förutsättningar som underminerar denna stabilitet och som ställer krav på agerande i nya banor. Denna motsättning i tillväxten framträder i krisen. Under 1970-talet blev detta brott starkt.

Den bundenhet till "krisblocken" inom industrin, som satte sin prägel på 1970-talet, var naturligtvis i hög grad ett resultat av efterkrigstidens starka tillväxt i världsekonomin med stora investeringar inom bl. a. infrastruktur. Tillväxten ledde till hårdare konkurrens som möttes med tilltagande rationaliseringar. Rationaliseringarna förbättrade konkurrenskraften men ökade samtidigt bundenheten till strukturen med en renodling av existerande tillväxtinriktning.

En sådan renodling förstärktes från 1950-talet av den ekonomiska politiken som skulle åstadkomma just en strukturrationalisering. På samma gång skall dock framhåvas att rationaliseringssträvanden präglade också 1880- och 1920-talen fram till tidigare strukturkriser. Parallellt med dessa rationaliseringar skapades emellertid utgångspunkter för omvandlingen på olika plan — efterfrågan förändrades bl. a. med växande städer, höjd inkomstnivå och växande tjänsteproduktion, processinnovationer infördes och nya produkter kom ut på marknaden. Sådana komponenter bildade nya expansiva utvecklingsblock efter kriserna.

Under 1880-talet skärptes således konkurrensen både i Sverige och internationellt på en rad marknader efter den tidigare stora utbyggnaden av järnvägar, telegraf, industrier och jordbruk. Medan investeringarna stagnerade, föll priserna och rationaliseringstrycket tilltog vid sågverk och järnbruk samt inom jordbruket. Lönerna var emellertid inte flexibla nedåt. Till detta bidrog bl. a. transport- och informationsrevolutionen från 1870- och 1880-talen. Den europeiska arbetsmarknaden integrerades alltmera med den amerikanska och konkurrensen om arbetskraften tilltog med växande emigration som följd. Därigenom ökade rationaliseringstrycket och det negativa omvandlingstrycket. Det ledde också till ökade ansträngningar att spara arbetskraft genom mekanisering inom industri och inom jordbruk. Marknader skapades för en ny maskinindustri i Sverige. I de mest framskridna industrierna började exempelvis elektrisk belysning att

användas bl.a. för att maskinerna skulle kunna utnyttjas effektivare i skiftarbete. Stigande inkomster skapade också ny efterfrågan och en växande hemmamarknad. På samma gång försköts den industriella tillväxten alltmera till städerna. I de växande industristäderna och med dessa nya marknader som mål uppstod företag kring produkter som separatorer, telefoner, elgeneratorer, turbiner m. m. liksom kring industriellt framställda konsumtionsartiklar. Grunden lades för det moderna industriella genombrottet.

Tillväxten och rationaliseringarna från 1960-talet skapade också förutsättningar för omvandling mot ökat tjänsteinnehåll. Detta kan illustreras med den ökade användningen av elektroniken, (Glete 1983). Under det dryga decennium av rationaliseringar, som föregick 1970-talets strukturstress, hade svensk industri hållit sig väl framme då det gällde att använda elektronik och datorer för styrning och övervakning av arbetsmaskiner och processer. Vi kan se något av ett klassiskt mönster där den svenska industristrukturen gynnade tidig användning och vidareutveckling av den nya tekniken. En nyckelroll spelade tunga områden såsom kraftindustrin och processindustrin i samspel med delar av verkstadsindustrin. Inslaget var stort av produktionsprocesser där styr- och övervakningsfunktioner blivit allt viktigare. Dessutom var användningen av elektromekanisk utrustning väl spridd och arbetslönerna var internationellt sett relativt höga och stigande under 1960-talet.

För företagen inom starkströmstekniken hade styrning och övervakning av stora krafter alltid varit centrala problem. Det är därför naturligt att framstående företag inom branschen tidigt tog del av utvecklingen på elektronikens område. När transistorerna blev tillgängliga på marknaden från 1950-talets mitt öppnades möjligheter att utveckla skräddarsydda system för styrning och övervakning. På kraftöverföringens område gjordes således stora framsteg som kombinerade elektroniken med starkströmmen till kraftelektronik med t.ex. ASEAs tyristorer. Tyristorerna blev under 1960-talet en nyckelkomponent inom kraftelektroniken. Utvecklingen på detta område och på styr- och övervakningselektronikens områden liksom inom materialframställningen vid stålverk, metallverk och verkstadsindustrin beredde under 1960-talet vidare vägen för anmärkningsvärda svenska framsteg i utvecklingen av kärnkraftverk.

Transistorer blev också en del av storleksrevolutionen inom processindustrin från omkring 1960. De första leveranserna av svenskproducerade elektroniskt styrda system gjordes till valsverk och pappersbruk omkring 1960. Under 1960-talet förbättrades det elektroniska styr- och övervakningssystemet, bl.a. med mindre och snabbare transistorer och med integrerade kretsar, processdatorer, vilka möjliggjorde reell integration av mera avancerade system.

Under 1960-talet skapades även förutsättningar för elektronikens genombrott inom den lätta industrin, framför allt inom den expanderande verkstadsindustrin. Den ökade internationella integrationen och de ytterligare krav på precision, standardisering och specialisering som detta förde med sig ledde bl.a. till en utveckling av elektromekaniken i numeriskt styrda arbetsmaskiner. Dessa spreds inom svensk verkstadsindustri under 1960-talet. För materialhanteringen infördes också elektroniskt styrda s. k.

industrirobotar, varigenom datorer fick ett genombrott inom verkstadsindustrin. På detta område befann sig svensk industri i en internationell tätposition.

Men en revolution stod för dörren. Med mikroprocessorn, som dramatiskt sänkte storleken och kostnaden för datorn och vidgade dess användbarhet och ökade dess förmåga, inleddes i början av 1970-talet en ny epok. Elektroniken blev inte längre ett instrument för stordrift inom industri och tjänster. Med dess revolutionerande effekter på kunskapshanteringen kom den att bli en stark positiv komponent då det gällde att förändra produktionsinriktningar, organisation, lokalisering, produkter, kunskapsbehov etc. Den blev en självklar central ingrediens i nya utvecklingsblock.

I detta avseende var den svenska positionen kluven. Å ena sidan låg svensk ekonomi troligen väl framme då det gällde erfarenheter och kunskaper på elektronikens område. Å andra sidan blev elektroniken en del i de förändringar som nu krävde stora omställningar strukturellt och institutionellt.

Den svenska modellen

Med strukturkrisen ökade betydelsen av kunskap generellt och av ny kunskap speciellt. Samtidigt ökade betydelsen av rörlighet både på kapital- och arbetsmarknader.

Krisen på 1970-talet blev i hög grad en kris för den svenska modellen. Den hade fungerat väl i ett stabilt tillväxtskede. Den var utformad inte endast för stabilisering av konjunkturen utan också för strukturell rationalisering med utgångspunkt från den "produktionsfunktion" eller den värdering av produktionsfaktorerna arbete och kapital som låg till grund för efterkrigstidens tillväxt. Den hade då kombinerat en rad välfärdsmål med hög tillväxt. Ur strukturell synvinkel kan dess styrka och svaghet formuleras i samma mening: Den förenade sociala och politiska mål med ett program för tillväxt från bestämda utgångspunkter. Den var en strukturell faktor som påverkade pris- och lönerelationer i ekonomin utifrån en tidigare funktion för tillväxten. Detta hade större betydelse i krisen än nivån för lönekostnaderna.

Några av de grundläggande enheterna i modellen var solidarisk lönepolitik, progressiv inkomstbeskattning, offentligt sparande och styrning av kapitalmarknaden. Tillsammans innebar dessa minskat utrymme för marknadskrafter på faktormarknader och inom inkomstfördelning. Dessa enheter kombinerades för att stimulera hög tillväxt och förnyelse. Men förnyelsen hade en bestämd tyngdpunkt inom de banor som kunde förutses. Modellen gav därigenom ytterligare en konserverande bias åt den strukturella utvecklingen.

Den solidariska lönepolitiken motiverades bl. a. av att den skulle medverka till en effektivare strukturrationalisering genom en snabbare utslagning av företag inom låglönebranscher. Samtidigt bidrog lönepolitiken till att hålla lönekostnaderna nere inom vinstgivande företag. Minskade löneskillnader ledde till större skillnader i vinstnivåer, varigenom den givna tillväxtinriktningen förstärktes. Till detta kom konstruktionen av skatte-

systemet. Av både fördelnings- och tillväxtpolitiska skäl beskattades kapitalinkomsten lågt så länge denna stannade inom företaget, medan skatてtyngdpunkten lades på inkomster av arbete samt inkomster av kapital. Konsekvensen var att existerande företag gynnades framför nygrundade företag i kapitalförsörjningen och att de investeringar som företagen traditionellt stod för, huvudsakligen byggnader och maskiner, gynnades framför individuella investeringar i utbildning. Fördelaktiga avskrivningsregler och avsättningsmöjligheter till fonder var andra inslag som stimulerade materiell kapitalbildning. Fonderna gav starka instrument för konjunktur- och strukturpolitik men de knöt samtidigt vinstmedel hårdare till existerande företag och försvagade kapitalmarknaden. Det kan också ha förstärkt inriktningen mot traditionell kapitalbildning.

På arbetsmarknaden innebar kombinationen av solidarisk lönepolitik och progressiv inkomstbeskattning att individens avkastning av investeringar i utbildning relativt sett minskade medan företagens vinster och den offentliga sektorns skatteintäkter av samma investeringar ökade. Det senare kunde motiveras av att den offentliga sektorn stått för en stor del av investeringskostnaderna. Problemet var snarast att brist på kompetens av olika slag skulle uppstå. Långsiktig utbildningspolitik och mera kortsiktig arbetsmarknadspolitik — där den senare innebar att staten tog på sig en stor del av kostnaderna för rörligheten på arbetsmarknaden — skulle motverka sådana brister. Så länge strukturförändringen inom både industri och tjänstesektor var svag uppstod inte några allvarliga bristsituationer. (Jämför Ohlsson 1992, som snarast ser den svaga strukturförändringen som konsekvens av faktormarknadernas brister.) Genom strukturskrisen förändrades emellertid situationen.

Nya verksamheter får alltid betala ett högre pris för att rekrytera arbetskraft — särskilt då detta är förenat med olika sociala investeringar. Den solidariska lönepolitiken utsattes i detta läge för växande påfrestningar. Samtidigt kom progressiviteten att fungera som en extra skatt inte bara på ökad kompetens utan också på själva omvandlingen. Lönespridningen såväl som förmåner utanför den beskattade inkomstens ramar ökade i omfattning. Rationaliteten bakom skattesystemets och fördelningspolitikens sammanhang med den industriella och ekonomiska utvecklingen luckrades nu upp.

Omvandling inom ekonomin skapade emellertid flera andra spänningar, bl. a. i förhållandet mellan marknad och politik i anslutning till den offentliga sektorns roll. I ett omvandlingsskede sätts interaktionen mellan konsumenter och producenter liksom interaktionen mellan olika producenter på hårdare prov än under stabila rationaliseringsskeden. Behovet av rörlighet och av informationsflöden mellan verksamheter ökar. Under tidigare omvandlingsskeden hade sambandet mellan hemmamarknaden och industriproduktionen förstärkts. Detta är föga märkligt. Å ena sidan hade de föregående strukturskriserna drabbat viktiga delar av den internationella specialiseringen och mötts med åtgärder som ytterligare försvårat eller försvagat internationell handel. Å andra sidan utgick förnyelsen från uppfattningar om nya behov och nya möjligheter, där det omgivande samhällets förmåga att artikulera sådana behov fick stor vikt.

I den omvandling som kom ut ur 1970-talets strukturkris hade den offentliga sektorn kraftigt ökat sin andel av den expanderande tjänsteproduktionen — i synnerhet inom tjänster för individuell konsumtion som barnomsorg, utbildning och sjukvård. På dessa expanderande områden uppstod ett dubbelt omvandlingstryck — dels utifrån den ekonomiska utvecklingen generellt som skapade nya möjligheter, dels utifrån den organisatoriska och finansiella knytningen till staten.

Intressegrupper och generella mål

Varje struktur skapar sina intressenter i den hävdvunna ordningen. Etablerade intressen kan vara beredda att långtgående använda de resurser man förfogar över i en försvarskamp för den bestående ordningen. Den svenska modellen hade självfallet en rad sådana intressenter. Det ligger nära till hands att statens resurser skulle brukas i sådan försvarskamp.

Men samtidigt kan man hävda att de tydligt formulerade generella målen för den ekonomiska politiken i kombination med Sveriges stora beroende av omvärlden skapade ett mycket begränsat utrymme för sådana särintressen. De generella tillväxtmålen och det internationella beroendet kan då bidra till rationalitet och konsensus i både politiska och fackliga sammanhang. Detta kan ha skapat barriärer mot särintressen i en omvandlingsprocess där själva modellen behövde omformuleras, (Olson 1984).

Det är således uppenbart att 1970-talets strukturkris ledde till att den svenska modellen med anmärkningsvärd hastighet kom i konflikt med de nya rörelseriktningarna. Politikens stora betydelse i ekonomin medförde dessutom att krisen hastigt kom att påverka statens finanser. Behovet av politiska åtgärder blev därigenom stort. Politiken blev del både i krisen och i omvandlingen i långt större utsträckning än vid tidigare strukturkriser. Den svenska modellen kan i sig själv t. o. m. ha stärkt beredskapen till sådan omvandling.

Krisen

Omvandlingskraven blev således stora på svensk ekonomi — både industriellt och politiskt. Uppfattningen att omvandlingen skulle ha hindrats av de ekonomisk-politiska åtgärderna i samband med krisen är diskutabel.

Den kraftiga investeringsuppgången 1973–75, som understöddes av den ekonomiska politiken, innebar flera felinvesteringar och kom därigenom att förvärra den svenska krisen. Sådana missbedömningar har varit gängse under konjunkturuppgångar i slutskedet av rationaliseringsperioder, dvs. inför strukturkriser. De har dock tidigare drabbat Sverige i mindre grad än vad de gjorde på 1970-talet.

Investeringarna och den upprätthållna sysselsättningen bidrog till en lönekostnadsexplosion samtidigt med en appreciering av den svenska kronan efter Bretton Woods-systemets sammanbrott. Marginalerna för att möta utländsk konkurrens försvann hastigt på en rad marknader. Därigenom uppstod dramatiskt ett starkt behov av avveckling, omstrukturering

och förnyelse. Den ekonomiska politiken *skärpte* således omvandlingstrycket inom svensk industri snarare än mildrade det.

De krisdrabbade industrierna var framför allt gruvorna, stålverken, massabruken och varven. De hade alla varit starkt expansiva under efterkrigstiden och de vägde ovanligt tungt i svensk ekonomi jämfört med deras andel i andra industriländer. Inom dessa branscher påbörjades emellertid i slutet av 1970-talet en omstrukturering och rationalisering samt förnyelse med förändrad produktinriktning som i omfattning och hastighet förmodligen saknar motstycke i svensk industrihistoria. Mellan 1978 och 1982 (dvs. under den första konjunkturen efter den akuta strukturkrisen i Sverige) genomfördes stora investeringar inom de tre råvaruanknutna branscherna med förändringar i ägandeförhållanden, anläggningars storlek, teknik och produktinriktning. Framför allt företogs en marknadsanpassad specialisering tillsammans med koncentration och rationalisering.

Både ifråga om snabbhet och omfattning var denna omstrukturering av krisbranscherna — däri också inbegripet varvsindustrin som drastiskt reducerades — förmodligen i internationell särklass. Den svenska utvecklingen kan jämföras med situationen inom EG, i USA eller i Japan där överskottskapaciteten inom de tunga industrierna behölls betydligt längre och där det prekära läget möttes med ingrepp som skydd, subventioner, minimipriser och produktionskvoter, (Fritz 1988, Ljungberg 1994). Svensk industri uppvisar till skillnad mot dessa en långt gången marknadsanpassning som förefaller naturlig i ett litet land med stort beroende av utrikeshandeln.

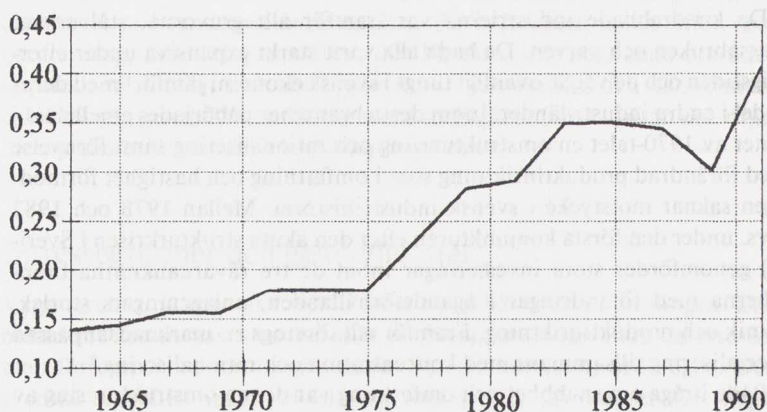
Den hastighet med vilken de tunga branscherna tog sig ur krisen på 1970-talet är anmärkningsvärd också med tanke på den kritik som riktats mot den statliga industristödspolitik. Insatserna av stat och fackföreningsrörelse förefaller snarare ha varit betydelsefulla för att åstadkomma den snabba anpassningen och omstruktureringen.

Genom omstruktureringen och de förbättrade avsättningsmöjligheterna på exportmarknaderna för stål och papper kunde dessa branscher återta sin roll som startmotorer i konjunkturuppgången efter devalveringen på 1980-talet. De tidigare krisbranscherna visade då den klart starkaste produktivitetsutvecklingen inom industrin med en årlig produktivitetsökning på mer än 6 procent jämfört med endast drygt den halva ökningstakten för övrig industri.

Under åren av utdragen strukturkris (från 1976 till 1983/84) förändrades även investeringsinriktningen i svensk industri. Traditionella materiella investeringar i byggnader och maskiner minskade, men samtidigt anger industristatistiken ökade satsningar på FOU. Under loppet av sju-åtta år steg FOU-kostnadernas andel av totala investeringar (byggnader, maskiner och FOU) från en nivå kring 15 procent, där de legat sedan början av 1960-talet, till en nivå strax över 35 procent. Strukturkrisen förde således, enligt dessa uppgifter, med sig en omedelbar förskjutning mot satsningar på innovativ verksamhet och ökad betydelse för kunskap.

De ökade FOU-satsningarna berodde delvis på att nya kunskapsintensiva branscher, som t. ex. läkemedelsindustrin, växte relativt snabbt. De var också resultatet av den krisartade omställning som mikroprocessorns snabba utveckling orsakade inom etablerade verksamheter som t. ex. elekt-

Diagram 9.1. FOU-kostnadernas andel av svenska industrins totala investeringar (FOU, byggnader, maskiner) 1963–1991.

Källa: SCB Industristatistik.

romekanism kontors- och kommunikationsutrustning. Således tillhörde både Facit och LM Ericson 1970-talets krisbranscher och i det senare fallet innebar strukturkrisen en kraftfull satsning på elektronik i produkterna. Telekommunikationer blev vid sidan av läkemedel den främsta tillväxtbranschen under 1980-talet. De blev också tillsammans med bilindustrin dominerande inom FOU-verksamheten.

Samtidigt fortgick den offentliga expansionen både genom en ökad sysselsättning inom sektorn och genom ökade transfereringar och kostnader i samband med strukturkrisen. Denna finansierades från 1977 i ökad utsträckning med upplåning utomlands. Den statliga upplåningen hade tidigare skett inom landet företrädesvis i AP-fonder och försäkringsbolag. Utlandsupplåningen skulle nu motverka att räntorna steg på den svenska kreditmarknaden och att privata låntagare hänvisades till utländska lån. Framför allt kunde staten utnyttja de stora amerikanska och japanska obligationsmarknaderna vilka stod öppna endast för statliga låntagare, (Kalderén/Karlström 1989).

Också den inhemska upplåningen ökade vilket fick konsekvenser för den svenska kreditmarknaden. Statens lånebehov växte snabbare än utlåningskapaciteten inom AP-fond och försäkringsbolag (dvs. snabbare än långsiktigt sparande). Detta ledde till en ökad statlig upplåning inom banksektorn. Riksbanken understödde statens upplåning med krav på att bankerna köpte statens skuldbevis. Vidare skedde en övergång mot lån med kortare löptid (dvs. mot skuldbevis med högre likviditet). För att förhindra en explosionsartad ökning av penningmängden kombinerades den kortfristiga upplåningen i banksektorn med skärpta likviditetskvoter för bankerna. Därigenom skärptes regleringen av bankernas verksamhet.

Den växande expansiva upplåningen i utlandet och i banker ledde således både till en högre inflationstakt och till ökade regleringar av den institutionella kreditmarknaden. Därigenom accelererade den utveckling mot en försvagning av kapitalmarknaden, som pågått under flera decennier. Denna kom från slutet av 1970-talet att fungera allt sämre som allokeringsinstrument för produktionsresurser.

Enligt många bedömare hade försvagningen av kreditmarknaden lett till att värderingen av existerande företag och av deras framtidsutsikter fungerade allt sämre. Risken för felsatta egendomsvärden och för slentrian i investeringar ökade eftersom alltför få utomstående värderade företagens tillgångar och framtidsutsikter utifrån avkastningskravet på fritt kapital, (Eliasson 1985).

Samtidigt medförde strukturkrisen att perspektiven på företagens möjligheter hastigt förändrades under slutet av 1970-talet. Å ena sidan blev svagheter i många positioner tydligare. Å andra sidan öppnades möjligheter, då nya komplementariteter inom och mellan företagen uppstod. De som såg dessa möjligheter kunde bidra till nya värderingar av företagen och en ny rörlighet på börsen med stora privata vinster som följd. De gick då i bräsch för en markant aktivering av aktiebörsen från slutet av 1970-talet.

Den svenska modellens centrala beståndsdelar – styrning av kapital- och arbetsmarknader för hög tillväxt samt omfördelning av inkomster genom beskattning vilken samtidigt finansierade den offentliga tjänsteexpansionen – var på väg att sprängas sönder. Den avgörande detonationen kom med devalveringen 1982. Den kom att utgöra upptakten till en mera expansiv omvandling i Sverige.

Omvandlingen

Utvecklingen under den dryga tioårsperiod som följde 1982 års devalvering innebar en ny investeringscykel med stora strukturella och institutionella förändringar både i Sverige och i omvärlden.

”Devalveringspolitiken” som samlat uttryck för den rad av devalveringar, som företogs mellan 1977 och 1982, har också blivit föremål för mycket kritik. I synnerhet gäller detta 1982 års devalvering som dels var mycket kraftig, dels bildade upptakten till 1980-talets expansiva utveckling, (se Jonung 1991, SOU 1991:82, Jakobsson/Jagrén 1993). Devalveringen har kritiserats för att ha bromsat omvandlingen, genom att skydda mot utländsk konkurrens och öka lönsamheten inom existerande företag. Därigenom har den förhindrat eller försvårat en nödvändig strukturell anpassning. Vidare hävdas att den s. k. eftervården till 1982 års devalvering blev dålig med en alltför expansiv ekonomisk politik. Denna bidrog bl. a. till en alltför hög efterfrågan på arbetskraft som tillsammans med låg flexibilitet på arbetsmarknaden ledde till kompensatoriska löneökningar, vilket bådade för nya kostnadskriser. Tillsammans med avregleringen av kreditmarknaden och den sent genomförda skattereformen skapades också ett inflationistiskt klimat vilket dolde systemfelen samtidigt som kreditexpansionen och inflationstrycket bidrog till spekulation och lånefinansierad konsumtion. I denna miljö trängdes investeringar i omvandling undan av politiskt gynnade verksamheter som skapade alltför hård konkurrens på både kapital- och arbetsmarknaderna. Konsekvenserna av dessa brister i expansionen uppenbarades under nedgången i inledningen av 1990-talet. Den kris, som då uppstod, sågs som resultatet av 1980-talets missgrepp inom ekonomisk politik och bankväsende.

En analys av omvandlingsförloppet sedan 1970-talets kris i jämförelse med tidigare omvandling ger emellertid utgångspunkt för annorlunda och delvis mera positiva ståndpunkter. Det är naturligtvis vanskligt att bedöma dagens omvandling. Det tar tid att skapa en ny tillväxtstruktur. Av det skälet är det dock särskilt viktigt att försöka bedöma dagens och historiens omvandlingsförlopp i samma tidsperspektiv — inom den investeringscykel där omvandlingen skapas. Utan sådana referensramar av historisk och teoretisk art är risken stor för felaktiga slutsatser från dagens olika observationer.

En investeringscykel

Devalvering är en åtgärd som skall bidra till en strukturell förändring av ekonomin i relation till en omvärld som har förändrats (följaktligen tenderar devalveringar att uppträda särskilt frekvent under omvandlingsfaser medan faser av strukturell stabilitet utmärks av fasta växelkurser). Devalveringen ökar lönsamheten inom alla utlandskonkurrerande verksamheter. Därigenom skapar den incitament till tillväxt inom dessa delar av ekonomin. Samtidigt skapar den utrymme för inhemskt finansierade investeringar.

För att omvandling skall komma till stånd efter en devalvering måste aktörerna reagera på de nya möjligheter, som devalveringen skapat. Det krävs flexibilitet i tillgången på kapital och arbete, och det krävs företagare inom nya utvecklingsblock på omvandlingens positiva sida. Det kan vara fråga om att omstrukturera existerande företag men kanske framför allt om att bilda nya företag eller få nya företag att växa, (se Dahmén 1992). Hemmamarknaden har, som tidigare framhållits, haft stor betydelse efter strukturkriser som en utgångspunkt för produktutveckling och företagsbildning. Detta i sin tur har då krävt att hemmamarknaden under tidigare tillväxtperiod med växande världshandel varit dynamisk och utvecklat ny efterfrågan. Sådan dynamisk marknad kan före devalveringen ha skapat underskott med stor importbenägenhet men efter kris och devalvering ha bildat grundval för omvandlingen.

När investeringarna i omvandling genomförs kommer efterfrågetrycket inom den egna ekonomin att höjas. Kapital och arbete kommer att engageras i verksamheter som ännu har svaga utbudseffekter — i synnerhet om omvandlingen är omfattande. Därigenom tenderar handelsbalansen att försvagas. Försvagningen motverkas endast om rationaliseringen samtidigt är hård med produktivitetsökning inom övriga branscher. Så länge efterfrågetrycket stiger och utbudselasticiteten på kapital- och arbetsmarknader är god, är incitamenten till sådan rationalisering svaga. Försvagningen av handelsbalansen kan mötas med utländsk upplåning, ny devalvering eller restriktiv ekonomisk politik. Den senare metoden riskerar dock att bromsa omvandlingen. När investeringarna väl har genomförts, förskjuts utbudet. Konkurrensen ökar därmed. Mindre konkurrenskraftig verksamhet slås ut — idealt skall denna också ha svag utvecklingskraft och framför allt drabba sådan "gammal" verksamhet som i uppgången kunnat växa i hägnet av det drivhusklimat som efterfrågetrycket från omvandling-

ens positiva sida skapat. Devalveringen har då resulterat i en strukturell omvandling, som förstärkt landets konkurrens- och utvecklingskraft. I slutfasen av investeringscykeln har en ny internationell specialisering skapats. Förloppet kan då avslutas med revalvering av valutan.

Ett likartat förlopp kan åstadkommas med hjälp av kapitalrörelser inom ramen för fasta växelkurser. Det efterfrågeöverskott som uppkommer under investeringscykeln finansieras med kapitalimport, vilken återbetalas med exportöverskott från den nya struktur som omvandlingen skapat. Ett sådant förlopp inföll vid industrisamhällets genombrott 1890–1910 under guldstandardens och de fria kapitalrörelsernas villkor.

Omvandlingscykeln är alltså förbunden med cykliska förlopp på faktor-marknaderna och varumarknaden. De historiska erfarenheterna av omvandlingscykler kan då analyseras utifrån indikatorer som löneandel, ränta och handelsbalans.

Omvandlingscykler och löneandelen

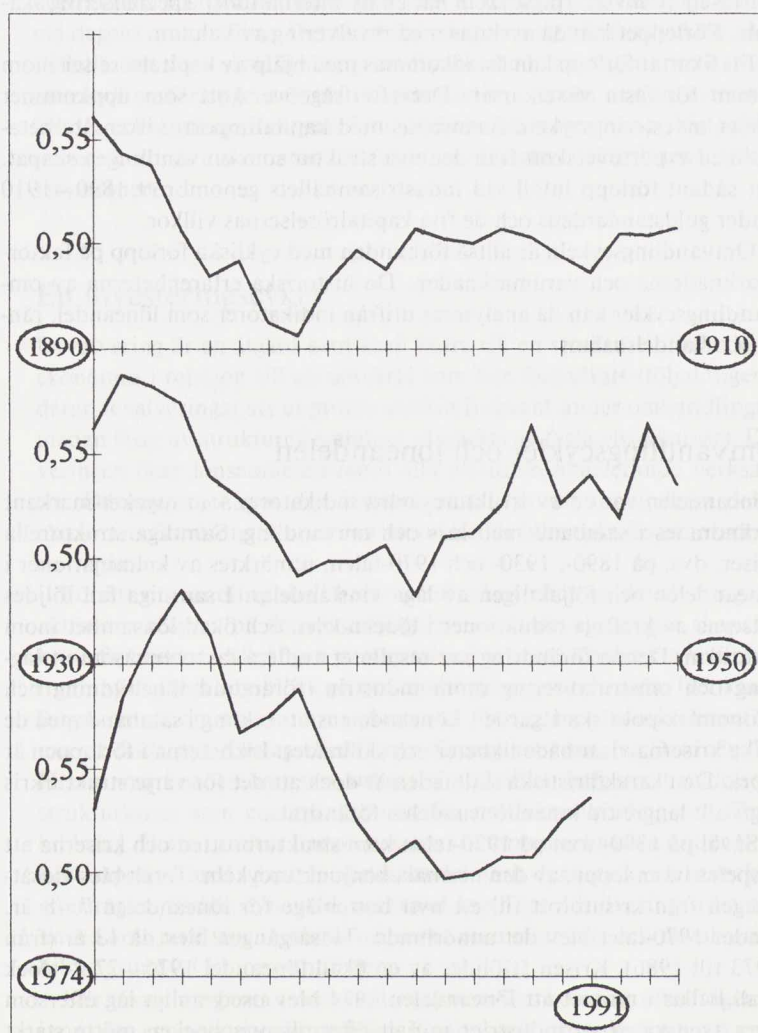
Löneandelen var en av strukturcykelns indikatorer som mycket markant förändrades i samband med kris och omvandling. Samtliga strukturella kriser, dvs. på 1890-, 1930- och 1970-talen, utmärktes av kulminationer i löneandelen och följaktligen av låga vinstandelar. I samtliga fall följdes kriserna av kraftiga reduktioner i löneandelen och ökad lönsamhet inom industrin. Denna förändring var resultatet av flera faktorer såsom utslagning och omstrukturering inom industrin, förändrad lönebildning och ekonomisk-politiska åtgärder. Löneandelens utveckling i samband med de olika kriserna visar både likheter och skillnader. Likheter i förloppen är stora. Den karaktäristiska skillnaden är dock att det för varje strukturkris tagit allt längre tid innan löneandelen förändrats.

Såväl på 1890- som på 1930-talen kom strukturbrotten och kriserna att utspelas inom loppet av den normala konjunkturcykeln. Totalt blev tidsåtgången från krisutbrott till ett nytt bottenläge för löneandelen 7–8 år. Under 1970-talet blev det annorlunda. Tidsåtgången blev då 13 år (från 1973 till 1986). Krisen åtföljdes av en ökad löneandel 1975–77 – dock skall hållas i minnet att löneandelen 1974 blev osedvanligt låg eftersom flera svenska exportindustrier initialt efter oljeprischocken mötte starkt stigande priser med de s.k. ”övervinsterna” som följd. Den följande lönekostnadsexplosionen innebar dock att förkrisnivån för löneandelen med god marginal passerades under 1976 och 1977. Nedgången i löneandelen blev därefter något mera utdragen än fallet varit vid tidigare strukturkriser. Bl. a. skedde en uppgång 1980/81.

Löneandelens utveckling i och ur kriserna är en indikation på att 1970-talets kris för Sveriges del blev mera utdragen än de tidigare strukturkriserna. Förloppet indikerar att de negativa komponenterna med svag lönsamhet vägde tyngre än i tidigare kriser och att behoven av avveckling och omstrukturering blev större. Till skillnad från tidigare kom således avveckling och omstrukturering att präglade ett par konjunkturförlopp.

Efter den inledande krisen med dessa skillnader i förloppen var emellertid utvecklingen i löneandelen likartad på ett slående sätt. En klar förbätt-

Diagram 9.2. Lönekostnadernas andel av industrins förädlingsvärden i Sverige 1890–1910, 1930–1950 och 1974–1991.

Källa: Se diagram 4.5.

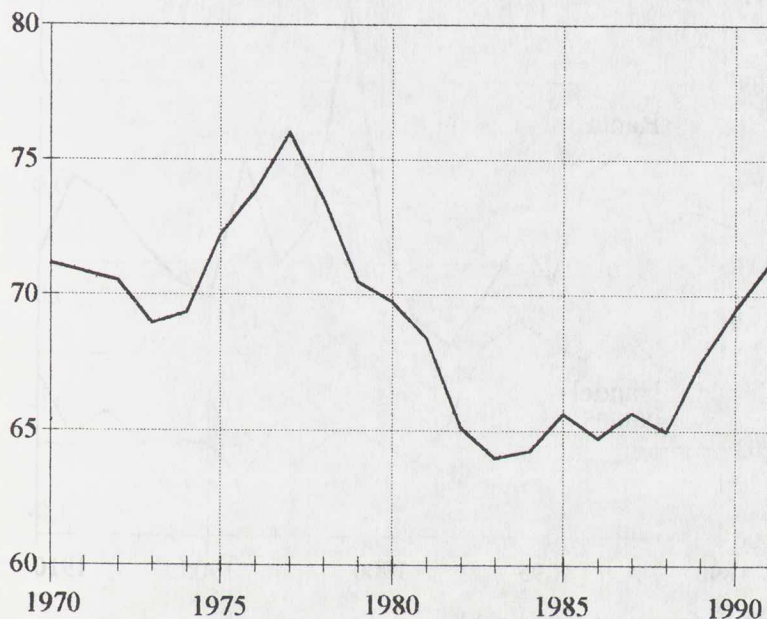
ring av konjunkturen i kombination med en nyskapad lönsamhet inom industrin präglade utvecklingen från omkring 1894, 1934 och 1984. Efter 2–3 år med ytterligare nedgång i löneandelen vände denna uppåt 1898, 1938 och 1988 för att stiga relativt måttligt under de följande åren. Denna utveckling skedde i samband med inledningen av en investeringscykel i omvandling kring sekelskiftet och under 1930-talet. Också under 1980-talet kom omvandlingens positiva komponenter (enligt indikationerna på lönsamhet) att väga allt tyngre i förloppet.

Den bestående förändringen i löneandelen under 1980-talet kan indikera att verksamheter med högre lönsamhet, som alltså bättre tog tillvara

kompetensen hos arbetskraften, kom att utgöra en större del av industrin under 1980-talet. Löneandelen tyder inte heller på att kompensatoriska löneökningar inom industrin skulle ha eliminerat devalveringens effekter eller ha drivit på inflationen.

En likartad om än mindre förändring skedde i löneandelen i privata tjänster under 1980-talet. Detta kan tyda på att lönerna släpade efter ökningen i pris och produktivitet inom sektorn, vilket ytterligare ifrågasätter ståndpunkter om lönekostnadsinflation under 1980-talet. Den sjunkande löneandelen kan också vara resultatet av omvandlingsförloppet med en tillväxt för mera lönsamma verksamheter till följd exempelvis av innovationsspridning och produktförnyelse. Denna kan då ha stimulerats av efterfrågan från industrin som expanderat efter devalveringen.

Diagram 9.3. Lönekostnadernas andel av förädlingsvärdet inom privata tjänster i Sverige 1970–1991.

Källa: SCB Nationalräkenskaper.

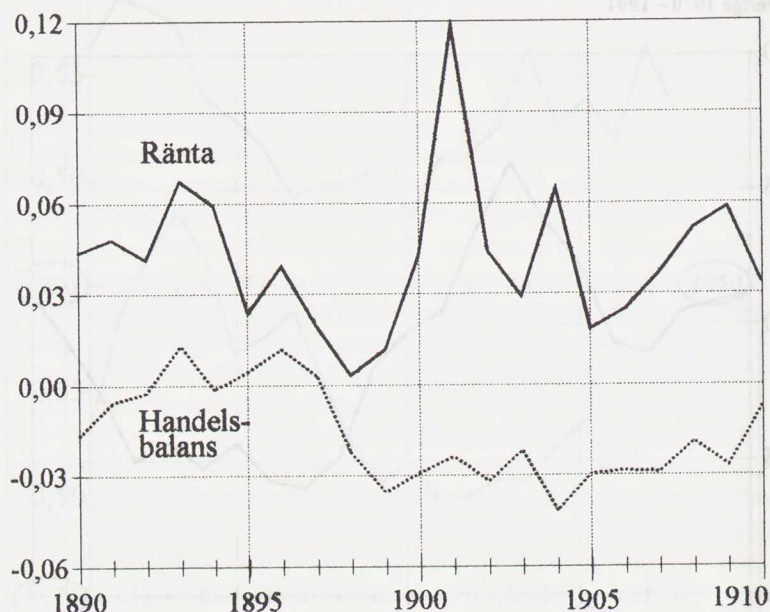
Det senaste decenniet har alltså uppvisat flera av dragen hos en investeringscykel i omvandling. Jämförelsen visar också på stora likheter mellan förloppen i samband med de strukturella kriserna i svensk ekonomi, men den visar också på skillnader. I 1970-talets kris präglades förloppet under avsevärt längre tid av den negativa komponenten med ett större behov av avveckling och omstrukturering. Detta innebar i sin tur att svensk ekonomi kom in senare i omvandlingsfasen som blev förhållandevis kortare än efter tidigare strukturerkriser. Uppgången för löneandelen i slutet av cykeln med tilltagande konkurrens på både faktor- och varumarknader, som alltså följer förloppet i tidigare omvandlingscykler, kom därigenom efter relativt kort tid.

Ränta och handelsbalans i kris- och omvandlingsförlopp

De stora skillnaderna mellan 1980-talets utveckling och de tidigare omvandlingsförloppen har istället förelegat på kreditmarknaden och i efterfrågan på varumarknaden. Det indikeras av utvecklingen för realräntan och handelsbalansen. Skillnaderna gentemot de tidigare omvandlingsförloppen var stora och symptomatiska.

De "klassiska" förloppen från 1890 och 1930 – där strukturkriserna alltså utlöstes av finansiella faktorer – innebar hög realränta under själva krisåren och förstärkt handelsbalans. De följdes emellertid relativt omgående av mera expansiva förlopp med fallande ränta och försvagad handelsbalans.

Diagram 9.4. Realränta och handelsbalans i relation till BNP i Sverige 1890–1910.

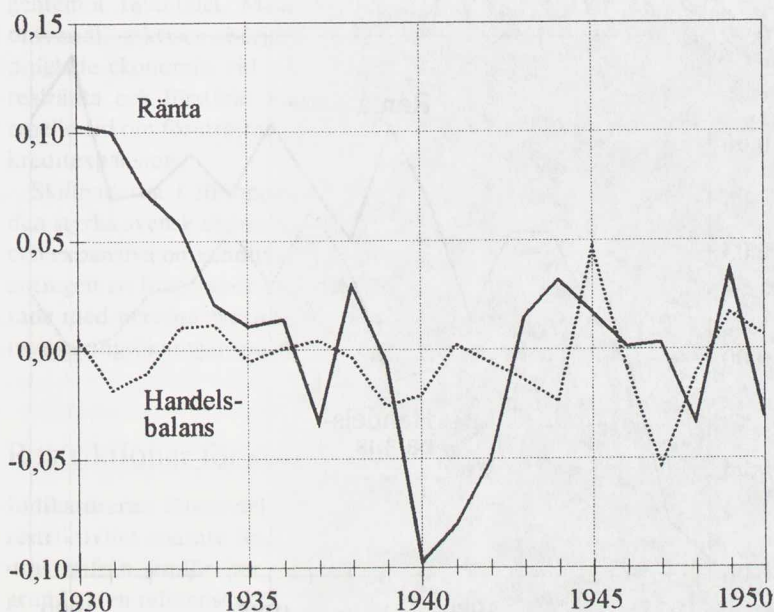

Källa: Se diagram 5.3. och tabell 5.1.

Reaktionerna på Baringkrisen, som utbröt 1890, var omedelbara trots att mera betydande ekonomisk-politiska åtgärder vidtogs först efter ett par år då tullar för industriprodukter infördes. Den finansiella krisen i London ledde emellertid omgående till kreditrestriktioner i Sverige. Detta fick återverkningar i svensk industri och framför allt drabbades skuldsatta järnbruk av konkurser. Samtidigt fanns nya expansionskrafter utvecklade bland annat genom de företag som grundats och de produkter som utvecklats under 1880-talet. Till detta kom de tekniska genombrotten för elektriciteten som drivkraft inom industrin under 1891. Den negativa komponenten i Baringkrisen vägde därför ganska lätt i Sverige och krisens betydelse som strukturbrott har kommit i skymundan.

Från mitten av 1890-talet kom ett explosivt genombrott för industrisamhället med en intensiv grundarperiod inom industri och bankväsende tillsammans med en snabb urbanisering. Kreditexpansionen blev kraftig och realräntan föll till låga nivåer 1895–1899. Den ökade kreditgivningen och investeringsexpansionen ledde till starkt ökad efterfrågan i den svenska ekonomin. Handelsbalansen försvagades mycket markant och från 1898 kom importöverskotten att bli stora och bestående under ett decennium. Investeringsexpansionen i samband med industrisamhällets genombrott kunde alltså fortsätta endast med hjälp av krediter utifrån. Samtidigt steg räntan under senare delen av denna investeringscykel med markerade toppar under år av lågkonjunktur.

Diagram 9.5. Realränta och handelsbalans i relation till BNP i Sverige 1930–1950.

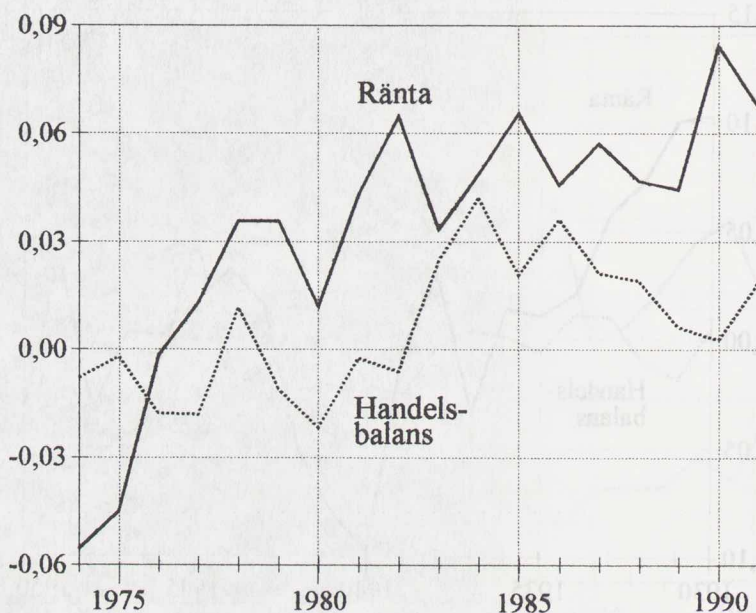
Källa: Se diagram 5.3. och tabell 5.1.

Krisen i inledningen av 1930-talet fick stor omfattning både internationellt och i Sverige. Den negativa komponenten vägde nu något tyngre och kulminerade 1931, då också kronan deprecierades, men även 1932 präglades av det negativa trycket. Därefter blev emellertid den svenska uppgången snabb med en avsevärt förbättrad lönsamhet inom industrin fram till 1937/1938. Uppgången understöddes av det låga värdet på kronan men den präglades samtidigt av expansion i nya banor. Återigen skedde en snabbare spridning av nya produkter liksom av betydande processinnovationer — inte minst på elektricitetsanvändningens område. Erik Dahmén har understrukt betydelsen av den innovativa verksamhet som bedrevs under 1920-talet samtidigt med det starka rationaliseringstrycket inom många verksamheter, (Dahmén 1950). Innovationerna formerade de ut-

vecklingsblock som gick in i en mer expansiv fas i Sverige under 1930-talet. Man kan således se en parallell till utvecklingen under 1880- och 1890-talen.

Under 1930-talet sjönk räntan till synnerligen låga nivåer. Från mitten av decenniet kom realräntan att fluktuera kring 0 procent. Denna nivå kan också ses mot bakgrund av de mycket höga realräntenivåer som präglade 1920-talet fram till strukturkrisen. Under början av 1930-talet skedde något av en omvänd realräntechock. Försvagningen av handelsbalansen blev emellertid mycket måttlig efter räntefallet. De nationella regleringarna av alla marknader tilltog snabbt under 1930-talet. Detta skapade förutsättningar för den nya ekonomiska politiken under de närmaste decennierna.

Diagram 9.6. Realränta och handelsbalans i relation till BNP i Sverige 1974–1991.

Källa: Se diagram 5.3. och tabell 5.1.

När krisen bröt ut internationellt vid mitten av 1970-talet var realräntan i Sverige mycket låg — den var negativ på cirka 5 procent — och underskotten i handelsbalansen var stora. Realräntan steg emellertid under senare delen av decenniet och nådde 1982 över 6 procent. Mellan 1974 och 1982 steg således realräntan med över 10 procentenheter. ”Realräntechocken” ger en illustration till den uppseglade internationella skuld krisen och utgjorde en del av bakgrunden till devalveringen. Denna nivå för räntan kvarstod under 1980-talet och i 1990-talets inledning skedde ytterligare en stegring med ett par procentenheter.

Från 1982 skedde också en dramatisk förstärkning av handelsbalansen. Vid den exportledda konjunkturuppgången nåddes 1984 ett överskott motsvarande 4 procent av BNP. Från 1987 fram till 1990 försvagades

handelsbalansen men förblev dock positiv. En ny förstärkning skedde i samband med krisen de första åren in på 1990-talet.

Efter devalveringen 1982 har alltså summan av resursförbrukningen inom landet (för investeringar och konsumtion) konstant legat på en lägre nivå än summan av produktionsvärdet. De svenska exportöverskotten har under 1980-talet varit osedvanligt höga historiskt sett. Beräknade som andel av BNP överträffas 1980-talets exportöverskott endast av ett decennium sedan början av 1800-talet – nämligen av 1910-talets svenska exportöverskott till Europas krigförande nationer! Möjligen kommer 1990-talet att kunna tävla i detta avseende.

Förloppet från 1970-talets kris utgör således en delvis spegelvänd bild av utvecklingen under tidigare perioder av kris- och omvandling – vad gäller räntan framför allt gentemot 1930-talet och vad gäller handelsbalansen gentemot 1890-talet. Man kan också hävda att svensk ekonomi under omvandlingskrisen i början av 1990-talet återvänt till de förhållanden som präglade ekonomin vid 1890-talets och 1930-talets kriser, dvs. stigande realränta och förstärkt handelsbalans under själva krisåren. Frågan är emellertid om förutsättningar idag skapas för det som då följde, nämligen kreditexpansion.

Skilnaderna i förloppen efter strukturkriserna understryker återigen den styrka svensk ekonomi tidigare hade i att kunna åstadkomma snabba och expansiva omvandlingsförlopp efter kriserna. Till denna styrka bidrog antingen en fungerande internationell kapitalmarknad – som inte reagerade med nervösa ryckningar för varje nytt ”data” – eller utrymme för investeringsökningar inom en mera reglerad nationell ekonomi.

Restriktioner för staten

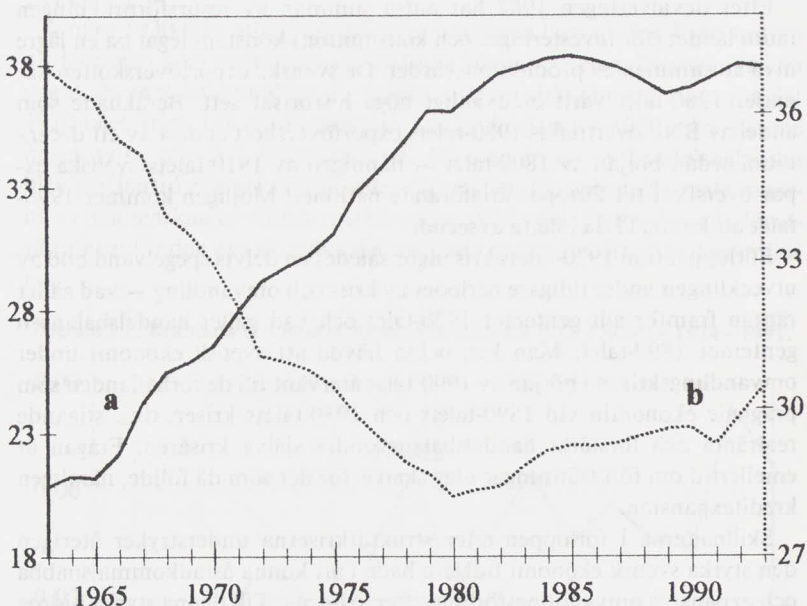
Indikatorerna löneandel, realränta och handelsbalans anger således att restriktivitet snarare än expansion utmärkte 1980-talet. Den slutsatsen dras utifrån jämförelser med tidigare omvandlingsförlopp och mot bakgrund av en referenscykel för omvandling.

Restriktionerna har särskilt omfattat staten. De var delvis påtvingade av den statsskuld, som uppkom under strukturkrisen, men de berodde också på en ekonomisk-politisk omorientering under 1980-talets lopp. Budgetrestriktionerna i statens verksamhet blev hårdare än tidigare. Av möjligen större betydelse var omläggningen till restriktiv statsskuldspolitik.

Kring 1980 upphörde den offentliga sektorn att öka sin andel av sysselsättningen i Sverige – en ökning som pågått under hela efterkrigstiden. Trendbrottet är mycket markant – från omkring 1980 sker bara konjunkturella variationer. Samtidigt skedde en annan förändring på arbetsmarknaden som speglar en del av strukturförändringen: Antalet arbetstimmar per sysselsatt i svensk ekonomi upphörde att falla. Under 1980-talet har det t. o. m. ökat något.

Trendbrotten har delvis direkta samband då deltidsarbete är mera frekvent inom offentlig sektor. Sambanden är dock huvudsakligen indirekta och trendbrotten kan ses som delar av en bredare strukturell förändring. Det kan ju noteras att de sker i stort sett samtidigt med åtgärderna för

Diagram 9.7. De offentligt anställdas andel av sysselsättningen (a) och antal veckoarbetstimmar per sysselsatt (b) i Sverige 1963–1993.

Källa: SCB Arbetsmarknadsstatistik.

omstrukturering inom industrins krisbranscher. Trendbrotten indikerar att efterkrigstidens tillväxtberoende och expansiva reformverksamhet upphört. De är också – åtminstone vad gäller arbetstiden per sysselsatt – en indikation på att rationalisering gått över i omvandling. Utvecklingen mot kortare arbetstid per individ är en indikation på rationalisering och standardisering med ökad utbytbarhet inom arbetskraften som följd. Med vändpunkten skapades en ny utveckling mot ökad arbetstid för sysselsatta parallellt med ökad arbetslöshet – ett strukturellt fenomen som gick i öppen dager i omvandlingskrisen från omkring 1990.

Slutet på expansionen för offentlig sektor kom också samtidigt med den drastiskt fallande löneandelen i industrin. Offentlig sektor hör utpräglat till verksamheter som förlorade på nedskrivningen av kronan. Den saknar yttre konkurrens och den skuldsatte arbetsgivaren utsattes för både real-räntechocken och devalveringsförlusterna på utlandsskulden. Uppbromsningen i ökningen av sysselsättningen inom offentlig sektor kan – möjligen tillsammans med den ökade arbetstiden per sysselsatt (förutsatt en hög elasticitet i arbetskraftsutbudet) – ha bidragit till att nedgången i löneandelen bestod under 1980-talet. Till detta bidrog också en följdriktig svagare löneutveckling för offentligt anställda jämfört med privat anställda.

Samtidigt är det ett besynnerligt förhållande för den senaste omvandlingen att de tjänster, som offentlig sektor producerar, kom att utsättas för så hårt negativt omvandlingstryck. Rationaliseringstrycket drabbade därigenom i hög grad utbildning, sjukvård och omsorg, dvs. till alla delar produktion av humankapital som blivit alltmer väsentlig för tillväxten.

Nya tekniska möjligheter inom dessa områden och nya komplementariteter med annan verksamhet borde ha skapat utgångspunkter för expansiv kreativitet. När efterfrågetryck och behov av förnyelse och diversifiering ökade, blev emellertid bristen på bred initiativförmåga och kreativt utrymme ett växande problem. Detta har dock vanligen krävt ökade resurser. Effekterna av förändrade organisationsformer låter sig ännu inte bedömas. Hittills har dessa något säreget mest diskuterats i effektivitetstermer mot bakgrund av tjänsternas finansiering (en annan historia är att positiva effekter i beräkningar av BNP och produktivitet inte uppstår av rationaliseringar i en sektor där täljare och nämnare är identiska).

Den restriktivitet, som staten ålades, kan också ha märkts på det infrastrukturella området, där 1980-talet innebar små investeringar. Detta var en mycket annorlunda situation jämfört med tidigare omvandlingsförlopp. Då hade staten ökat sina investeringar inom infrastrukturen och utvecklat komplementariteten i utvecklingsblocken. Det är också ett påtagligt förhållande att svensk industri nått stora framgångar på områden som elkraft, telekommunikationer, bilar, läkemedel — alla utmärkta av tidiga och betydande offentliga insatser. Med 1980-talets ekonomisk-politiska omorientering, med skuldsättningen och med realräntechocken blev statsmaktens blickfält beskuret.

Detta hade samband också med omläggningen av statsskuldspolitiken som nu blev restriktiv, dvs. statens upplåning gjordes med inhemskt sparande. Devalveringen ledde till att statens räntekostnader för utlandsskulden ökade och till att upplåning inom landet kunde öka. Särskilt ökade likviditeten inom näringslivet — medel som alltmer cirkulerade på en marknad vid sidan av den reglerade institutionella kreditmarknaden och som dessutom blev alltmer internationell genom industriföretagens snabba internationalisering. Detta skapade nya utgångspunkter för statens upplåning — denna marknad kunde inte regleras med dirigerade räntor. För att kunna attrahera dessa medel och även öka allmänhetens sparande i statsskulden marknadsanpassades statens inhemska upplåning. Staten fick alltså ge ut skuldbevis till villkor som kunde konkurrera med andra penningplaceringar. Därigenom föll ett av fundamenten för regleringen av kreditmarknaden — en avreglering som i olika steg slutfördes under 1980-talet. Tyngdpunkten försköts påtagligt till den privata sektorn.

Kreditexpansionen

Den kreditexpansion, som följde, har också kommit i fokus för kritiken av 1980-talets "spekulationsekonomi". Det bör då framhållas att kreditexpansionen inte var av den omfattningen att den under 1980-talet orsakade underskott i handelsbalansen. Istället kan situationen karaktäriseras på följande sätt: Begränsningarna av inhemsk efterfrågan genom devalvering, låg löneandel och restriktivitet i statens utgifter och upplåning gav — tillsammans med de ökade vinstnivåerna och den stegvisa avregleringen av kreditmarknaden — utrymme för en kreditexpansion som under 1980-talet ledde till ökade investeringar och stigande nivå i sysselsättningen.

Kreditexpansionen kom dock till stånd relativt sent i den internationella omvandlingscykeln. I investeringscykelns slutskede blev svenska finansierare påtagligt expansiva med investeringar i Europa – något som i växande utsträckning finansierades med upplåning utomlands. Samtidigt med att överskottet i handelsbalansen minskade som uttryck för en relativt hög nivå på inhemsk aktivitet, ökade svenska investeringar utomlands! Därigenom tog svenska finansierare och svenskt kreditväsende på sig en stor del av de samlade europeiska kreditförlusterna i investeringscykelns sista skede. Detta var en ny historisk erfarenhet.

I historiskt perspektiv förefaller emellertid 1980-talets kreditexpansion föga exceptionell. Snarare var det i huvuddragen fråga om en relativt "traditionell" omvandlingscykel: En obalanserad institutionell förändring, en snabb teknisk utveckling, en ökad lönsamhet och en starkt ökad tro på nya vinstmöjligheter – i synnerhet kring tillväxtens nya knutpunkter där egendomsvärdena snabbt steg – och en efterhand växande konkurrens.

Trots stora skillnader både i nationell politik och i internationella förhållanden under 1930-talet finns likheter mellan den tidens ökade kreditgivning och 1980-talets. Den ökade kreditgivningen under 1930-talet har först nyligen blivit uppmärksammas. Ståndpunkterna har länge grundats på det minskande kreditbehovet hos de stora exportföretagen under 1930-talet, dvs. hos de företag som gjorde omedelbara devalveringsvinster. Det har emellertid nyligen visats att kreditgivningen ökade under andra hälften av 1930-talet och att det i växande utsträckning var fråga om krediter i mindre poster med fastigheter som säkerhet, (Sjögren 1991). Detta kan ses i samband med den omfattande företagsbildningen under 1930-talet och rimligen en ökad upplåning på de säkerheter företagsbildaren förfogade över. Vi vet inte i vilken utsträckning 1980-talets ökade kreditgivning finansierat företagsbildning och "mjuka" investeringar i nya verksamheter – skattesystemet skyddade inte enbart konsumtionslån mot realräntechocken.

Parallellerna är emellertid i flera avseenden starkare mellan 1980-talets kreditexpansion och omvandlingscykeln under de industriellt gyllene decennierna kring sekelskiftet 1900 i samband med industrisamhällets genombrott. Det var affärsbankernas stora genombrottstid, då de blev centrala finansierare för den nya svenska industrin. Också då drogs växlar på framtiden med en omfattande kreditexpansion. Den möjliggjorde samtida stora investeringar och företagsbildning inom elkraft, maskinindustri och telekommunikationer i de nya utvecklingsblocken. Också då följde yra på börsen, stora spekulationer och tvivelaktiga transaktioner. Även den uppgången ledde till nedgång och finansiell kris. Från 1907 gick då flera företag och banker omkull och många gjorde stora förluster, (Gasslander 1956–1959, Gårdlund 1993). Det finansiella trycket lättades dock av stora statliga utlandslån och därefter av det stora uppsvinget för svenska exportföretag vid första världskriget. Hade omständigheterna varit mindre gynnsamma med ett hårdare finansiellt tryck, skulle långsiktigt utvecklingsbara företag ha gått omkull och bankaffärer med inslag av oegentligheter ha blottlagts redan i samtiden.

Även den tidens tidningar såg dock angrepp på den nya tidens vinningslystna kapitalister som sades sakna känsla för svenska industritraditioner

framför allt gestaltade av brukspatronerna. Även i den tiden tilltog oron över de finansiella svårigheterna och den höga utländska skuldsättning som staten ådragit sig. En finanskommitté tillsattes för att beräkna skulden. Den lämnade sitt betänkande samtidigt med första världskrigets utbrott, (Betänkande 1914).

De långsiktiga effekterna av sekelskiftets omvandling stod inte klara för samtiden. Även effekterna av 1980-talets omvandling återstår ännu att bedöma.

Den industriella omvandlingen

Makroindikatorer som löner, ränta och olika balanser måste naturligtvis förenas i analysen med mera direkta mått på omvandlingens omfattning och inriktning. Sådana mått rymmer emellertid många svårigheter och behöver också diskuteras i förhållande till omvandlingsförloppets karaktär.

Ännu under 1970-talet dominerade teorier som betonade industrins och kapitalvarusektorns roll som motor för teknisk förändring och tillväxt. I enlighet med dessa framhölls Sveriges gynnsamma industriella struktur. Efter det strukturella brottet i världsekonomin utveckling skapades nya kriterier. Synpunkten att Sverige halkat efter och att omvandlingen varit svag framfördes bl.a. med bakgrund i teorier om produkters livscykler eller i uppfattningar om kunskapsintensiteten i industrin. Svensk industri skulle i alltför hög grad vara koncentrerad på produkter som löpt genom sin mest expansiva fas och där standardiseringen av tillverkningen nått långt. Andelen högteknologiska produkter minskade, (se Edquist/McKelvey 1991). Därigenom skulle tillväxtutsikterna vara dåliga samtidigt som kunskapsnivån i Sverige alltför lite togs tillvara eller var alltför låg. Hinder för omvandling mot t. ex. mera kunskapsintensiv produktion kunde också ha skapats av devalveringar, som ökat lönsamheten i gammal produktion och av det höga ränteläget, som minskat kapitaltilgången för nya och mera långsiktiga eller riskabla satsningar, (Ohlsson/Vinell 1987, Vinell 1991).

Teorin om produktlivscykeln eller karaktäristiker av produkters teknologiska status skiljer sig i grunden från begreppet utvecklingsblock. Utvecklingsblocket ger utrymme för långt fler möjligheter. De nya utvecklingsblock, som sätter sin prägel på omvandlingsfaser, har sitt centrum i nya produkter och nya produktområden, men detta betyder inte att endast nya produkter eller nya produktområden skulle vara expansiva. De expansiva blocken består av en rad produkter och verksamheter som bildar nya komplementariteter. I dessa block kan även s.k. gamla produkter få nytt liv med stora förändringar i användningsområden, utformning och tillverkning. Elektriciteten är exempel på en basinnovation som upprepade gånger blivit del i nya utvecklingsblock och bildat nya sammanhang med både "gamla" och "nya" produkter. Stål är ett annat exempel – en mycket gammal produkt i ett perspektiv men i ett annat perspektiv snarast ett produktområde där utvecklingen varit stor.

Expansion för nya utvecklingsblock för med sig en serie av utbuds- och efterfrågeförskjutningar med åtföljande relativa prisförändringar. Behov av nya kunskaper, nya tjänster och nya produkter uppstår med stigande relativa priser snarare än stigande relativa volymer som följd. Det typiska förloppet är prisfall på det centrala innovationsområdet (ofta "hårdvaran") och prisstegring på komplementära områden, som då drar till sig investeringar och som stimulerar till följdinnovationer.

Innovationsspridningen skapar således ett brett spektrum av nya möjligheter. Det är uppenbart så att förmågan att använda ny teknik och att utveckla användningsområdena är väl så viktig och lönsam som själva hårdvaruproduktionen. Dessa möjligheter är svåra att fånga inom givna karaktäristiker av produktområden. Idag är det förmodligen t. o. m. svårare än tidigare att göra sådana karaktäristiker, eftersom mycket av produktutvecklingen sker inom tjänstesektorn.

Med konjunkturuppgången från 1983/84 kom emellertid ett bredare genombrott för en ny generation av maskinell utrustning inom industrin och tjänstesektorn i Sverige, vilket både pris- och investeringsutvecklingen indikerar. Med prisfall och ökad kvalitet vidgades användningsområdena hastigt. Samtidigt ökade efterfrågan på ny kompetens och skapades nya möjligheter.

Sådana "svärmar" av nya komplementariteter kan då uppträda koncentrerat i både tid och rum. Elektricitetens genombrott och motoriseringen kring sekelskiftet var sådana grundläggande förändringar som kan jämföras med dagens genombrott för elektroniken. Då ökade koncentrationen av produktionen till de snabbt växande industristäderna. Detta var inte bara en effekt av de möjligheter till ny lokalisering som ny kraftteknik skapade. Det var också ett sätt att hushålla med knappa resurser som snabbt steg i värde — kunskaperna om och erfarenheten av revolutionerande ny teknik med en potential som hastigt utvecklade sig på allt fler områden. I dessa knutpunkter för tillväxten sammanfogades industrisamhällets nya utvecklingsblock. Under 1980-talet skapade storstäderna och universitetsorterna en motsvarande miljö med livlig utveckling av nya verksamheter.

Kombinationen av ökad kreditgivning och omfattande teknisk förnyelse innebär samtidigt att utrymmet för gammal eller långsiktigt mindre utvecklingskraftig verksamhet består under en tid. Kreditexpansionen förstärker generellt efterfrågan. Samtidigt bromsas effektivitetsökningen inom nya verksamheter av obalanser eller flaskhalsar. Paradoxalt nog bidrar en snabb teknisk förnyelse i sig själv till detta. Nya system får inte tid att stabiliseras och trimmas in innan nya versioner dyker upp som leder till behov av ytterligare utbildning och omorganisationer.

Svag produktivitetsökning under en omvandlingsperiod är därför inget entydigt tecken på en negativ utveckling eller på svag omvandling — den kan vara uttryck för att nya produktionssystem, nya kunskaper och nya produkter prövades och utvecklades mer än tidigare. Detta har ibland kallats för en produktivitetsparadox, men förhållandet är paradoxalt endast om man inte skiljer mellan förnyelse och effektivitetsökning som tillväxtens grundläggande beståndsdelar. Eftersom omvandling är en tidsödande investering för framtiden är begreppen tillväxt och produktivitet

särskilt problematiska att använda som måttstockar för framgång under omvandlingsperioder.

Kulminationen av investeringscykeln och den följande nedsvingen har emellertid inneburit en intensifierad kamp mellan gammalt och nytt samt en snabbare omallokering av resurser. Så kan också den svenska investeringscykeln inom industrin under 1980-talet och början av 1990-talet beskrivas. Under de avslutande åren av 1980-talet försvagades lönsamheten till följd av ökad konkurrens om arbetskraften inte minst från den expansiva byggsektorn. Vidare tilltog konkurrensen på varumarknaden både nationellt och internationellt när effektiviteten inom nya verksamheter ökade. Efter 1987 gav detta upphov till markanta produktivitetseffekter av omallokeringen. Det var således först under dessa år som omallokeringen av arbetskraft över cykeln blev positivt korrelerad med relativ produktivitetsökning över samma period. Med hårdare konkurrens på arbets- och varumarknader avtog tillväxten i investeringarna. Därigenom upphörde efterfrågeökningen och med tilltagande konkurrens vek investeringarna nedåt. Detta inträffade 1989/90. Tillsammans med den kraftiga kreditkontraktionen under de första åren av 1990-talet har utslagningseffekten blivit stark. Effekten av omallokeringarna har förmodligen förstärkts. En nyligen publicerad undersökning av industrins strukturella förändringar stöder denna analys, (Löf 1994). Den visar på en markant förändring i riktning mot mer kunskapsintensiv industri under 1980-talet och i synnerhet i början av 1990-talet.

I omvandlingskrisen renodlas den nya tillväxtstrukturen. Utgångspunkterna för en kommande investeringscykel skapas. Inriktningen är mot nya möjligheter i internationell integration och specialisering.

10. Perspektiv framåt

Idag står svensk ekonomi och internationell ekonomi inför en möjlig kulmination av tillväxten. Den kan då bygga på en vidgning av industrialisering och ekonomisk utveckling både inom Europa och i ett vidare globalt perspektiv. Detta är den ganska optimistiska slutsatsen av den föreliggande historiska analysen.

Men hur omfattande och hur lyckosam omvandlingen visar sig vara är emellertid ännu väl tidigt att bedöma. Dagens skede är kritiskt i den omvandling som inleddes för ungefär två decennier sedan. Utfallet är till stor del beroende av de utgångspunkter som under den närmaste tiden skapas i Sverige och i omvärlden för en ny och vidare investeringscykel. Utgångspunkterna för en sådan investeringscykel ger perspektiv också på den svenska utvecklingen under de kommande 20–25 åren.

I detta avslutande kapitel skall dessa perspektiv behandlas från tre utgångspunkter — nämligen utifrån de historiska erfarenheterna av tidigare cykler i internationellt vidgad industrialisering, utifrån frågan om det cykliska mönstret är relevant för de närmaste decennierna och, slutligen, utifrån ett möjligt sådant cyklistiskt perspektiv och dess betydelse för svensk utveckling.

Från omvandlingskris till stabilitet — historiska erfarenheter

Dagens situation är kritisk då 1980-talets omvandling med den slutliga upplösningen av den gamla världsordningen skall ge underlag för en ny stabilitet och en ny internationellt inriktad expansion. Situationen är jämförbar med den som rådde kring 1870, 1910 och 1955. Då hade världen förändrats under de två decennier som föregått. Nya relationer inom och mellan nationerna hade skapats, nya tillväxtriktningar och nya utvecklingsblock hade uppstått.

Kring 1870 och 1955 skapades sådan stabilitet och sådana institutionella villkor i världen att utvecklingskraften i föregående decenniers omvandling kunde förverkligas i ökad och vidgad tillväxt. Cyklerna under de följande dryga två decennierna utgjorde väldiga vågor av industriell utveckling och spridning. Kring 1910 misslyckades däremot Europas då ledande stater med att skapa stabilitet. Den följande perioden 1910–1930

såg en perverterad investeringscykel som kunde förverkliga mycket lite av möjligheterna i sekelskiftets stora industriella genombrott. Varje cykel kan tjäna att belysa sammanhanget mellan realekonomiska, institutionella och finansiella faktorer. En diskussion om dessa sammanhang är viktig att föra och fördjupa, då våra erfarenheter och observationer av långa cykliska förlopp är starkt begränsade.

Vad förenar då de förhållanden som skapades kring 1870 och kring 1955? Då träffades långtgående överenskommelser för ökad integration och då skapades institutioner som var förmögna att underhålla en sådan integration. Framför allt skapades ett internationellt kredit- och betalningssystem i förening med en kraftfull utbyggnad av transport- och informationssystem. De stora infrastrukturella och industriella investeringarna gav en tydlig inriktning på tillväxten och ett vidgat blickfält. Denna utveckling skedde också under ett tydligt ekonomiskt och politiskt ledarskap från England respektive USA.

Under dessa perioder fungerade fasta växelkurser, vilket gav lägre transaktionskostnader för kapitalrörelser och handel. Utrymmet för valutaspekulation blev obefintligt. Bakom de fasta växelkurserna stod institutioner som var starka nog att tillåta underskott i bytesbalanser för expansiva regioner. De infrastrukturella projekten – med utvecklingen av ångmaskinens respektive elmotorns och förbränningsmotorns möjligheter – stod i centrum och i båda fallen spelade statsmakterna en framträdande roll. Kombinationen av tydliga tillväxtlinjer och starka institutioner gjorde att stabiliteten under en tid blev självförstärkande. Beslut om krediter och investeringar underlättades. De underskott i bytesbalanser, som uppkom, var ett resultat av tillväxten. Investeringarna och kreditströmmarna bidrog till konvergens i den ekonomiska utvecklingen – ett "closing of the gap" till England och ett inhämtande av det teknologiska gapet till USA (Landes 1972, Maddison 1991). I investeringscykeln slut hade stabiliteten emellertid undergrävt. En ny konkurrenssituation hade uppstått och nya utgångspunkter för tillväxten hade skapats.

Ledarskapet var således teknologiskt, finansiellt och politiskt inom stabila institutionella ramar. Detta kontrasterar starkt gentemot situationen kring sekelskiftet. Då accelererade tillväxttakten i USA och Tyskland inom en värld präglad av brittiska institutioner. I Europa ökade konkurrensen mellan ledande nationer som Storbritannien, Frankrike och Tyskland. I Östeuropa ökade spänningarna inom de gamla världena. Samtidigt var omvälvningarna stora med industrisamhällets genombrott och spridningen av basinnovationer där förebilder tekniskt, industriellt och institutionellt saknades. Kraven på samarbete, integration och stabilitet blev stora och de motsvarades aldrig.

Situationen idag har många likheter med den som rädde kring 1910. Det betyder inte att historien kommer att upprepa sig. Men det betyder att kraven på aktörerna idag är stora. De måste ersätta bristen på färdiga alternativ med nya lösningar.

De utmärkande dragen för vidgad industrialisering och konvergens kan sammanfattas i ett par punkter: Tillväxttakten i alla ekonomier har accelererat. Tillväxttakten har ökat starkast i de delar som tidigare släpat efter i omvandlingen eller kommit in senare i den industriella utvecklingen.

Inkomstfördelningen inom industriländerna har blivit jämnare då det nya spridits och komplementariteter uppfyllts.

Den vidgade industrialiseringen har således inneburit att delaktigheten i de tidigare decenniernas förnyelse ökat både geografiskt och socialt. För att accelererad tillväxt skall åstadkommas, finns inget behov av att hämta in försprång till enstaka ledande nationer. Världsekonomin som helhet rymmer tillräckligt många spänningar för att möjliggöra sådan dynamik. Problemet består i att skapa spelreglerna.

Min analys leder till att behovet idag av integration och stabilitet betonas. Integration ger — liksom omvandling — nya tillväxtmöjligheter men verkar också destabiliserande. Efter de senaste decenniernas omvandling och i dagens integration är uppgiften att skapa en institutionell stabilitet som kan reducera osäkerheten och ge underlag för "betingad rationalitet" inom någon av de möjliga tillväxtbanor som omvandlingen hittills fört fram till. En sådan institutionell stabilitet kan då bli självförstärkande, om lönsamheten i reala investeringar ökar och en kreditexpansion ökar differensräntan. Då skulle den likviditet, som idag flyter omkring, i högre grad bindas i banor betingade av tillväxt. De senaste årens spekulativa flöden, som märkligt nog begåvats med insikter om långsiktiga förlopp, skulle krympa samman.

Idag utgör emellertid nationalstatens roll i hög grad dilemmat, (se Gunnarsson 1992). Ända sedan industrialiseringens början har statsmaktens uppgifter ökat då det gällt att skapa och upprätthålla lagar och att företa eller finansiera långsiktiga investeringar i infrastruktur, dvs. investeringar som krävt långt blickfält och därigenom stort risktagande och elastisk kreditgivning. Behovet av sådana tjänster har inte minskat idag. Den ökade betydelse och omfattning som forskning, kompetensutveckling och kunskapsproduktion har fått, innebär att långsiktiga satsningar måste göras som har betydande risker och starka externa effekter. Vikten av sådana investeringar och deras generella verkan på produktiviteten understryks inte minst av den nya tillväxtteorin.

Ett annat åtagande från statens sida, som vuxit under den senaste strukturperioden, rör individens trygghet och delaktighet i välfärden. Så länge halva befolkningen var jordägande och den andra halvan hade lokal förankring i jordbrukssamhället, betydde staten mycket lite på det sociala området. Men med industrisamhället ökade marknadsberoendet och egenomslösheten, vilket ledde till att statens sociala åtaganden växte. Dessa åtaganden gavs en utformning som från 1970-talet alltmera direkt kolliderade med nya tillväxtriktningar. En tidigare komplementaritet med tillväxten upplöstes i strukturkrisen. Med den internationella miljö som idag skapas blir individens utsatthet inför marknadens förändringar ännu större än tidigare. Detta gäller i synnerhet då människan och det mänskliga kapitalet har långt kvar till perfekt rörlighet och endast med investeringar kan anpassa sig till förändrade förutsättningar.

Integration och stabilitet skall idag åstadkommas efter en omvandling som inneburit en kraftig försvagning av den politiska makten — omvandlingen har inneburit ett marknadernas uppror mot etablerade strukturer. Nu är uppgiften att finna de formuleringar för politiken som förenar stabilitet med nya möjligheter för tillväxt och utveckling i vidare cirklar under de kommande decennierna.

Består det cykliska mönstret?

De historiska erfarenheterna av cykler ger utgångspunkter för analysen av dagens situation men kan de också ge perspektiv framåt? Kan man, med alla de förändringar som inträffat och framför allt med en snabbt växande tjänstesektor i de utvecklade industriländerna, förvänta sig att mönstret med investerings- och strukturcykler skall bestå under kommande decennier? Frågan är om så mycket har förändrats att det tidigare strukturella mönstret nu upplöses.

Det finns enligt min mening skäl att förvänta sig att det cykliska beteendet kommer att bestå. Det viktigaste skälet är att de förändringar som inträtt inte förändrat grundstrukturen i ekonomin. Mönstret har uppträtt under en epok präglad av marknadsekonomi och industriell kapitalism i Västvärlden. Denna struktur är ännu intakt och har t.o.m. stärkt sin ställning. Men också inom denna mycket vida ram består faktorerna bakom strukturcyklerna.

Även i tjänstesektorn finns krafter av det slag som format tidigare cykler. Sådana krafter är inte bara knutna till industrin. Inom tjänstesektorn finns spänningen mellan å ena sidan långsiktiga investeringar i kunskap, system, produkter och marknadsorientering och å andra sidan mera kortsiktiga investeringar i effektivitetsökning inom etablerade verksamheter. Tjänstesektorn har också, på samma sätt som industrin, komplementariteter mellan olika verksamheter och beroenden av infrastruktur, finansiella marknader och institutioner. Förändringen framöver kan bli att tjänstesektorn får större betydelse än tidigare för att ange inriktningen åt de komplementära investeringarna.

Den stora skillnaden mellan industri och tjänster återfinns i kapitalstrukturen. Tjänstesektorns expansion påverkar därför investeringsmönster och efterfrågeinriktning. Men utbytbarheten mellan resurser eller rörligheten i ekonomin behöver därför inte öka. Det kan förhålla sig tvärtom – i företag med företrädesvis mänskligt kapital kan trögheten bli större än i företag med tyngden i den materiella utrustningen. Arbetslösheten idag kan ses som ett av uttrycken för detta. Den skapar samtidigt en del av utgångspunkterna för den kommande investeringscykelns inriktning på kompetensutveckling.

Det finns även ett sammanhang mellan cykler, kompetensutveckling och demografi. Längden på en investeringscykel (dvs. 20-årscykeln) motsvarar tiden för att få fram en ny generation på arbetsmarknaden. Stabilitet i de nya strukturerna har uppnåtts först då en generation, som helt vuxit upp med de nya trenderna efter strukturkrisen, kommit ut på arbetsmarknaden. Då har tillväxten kulminerat och effektivitetsvinsterna ökat. Men då har också den strukturella bundenheten och tilltron till tillväxtens obrutna banor vuxit sig starkare.

Det är naturligtvis möjligt att krafterna bakom cyklerna blir svagare i ett samhälle med stor tjänstesektor än vad de har varit i industrisamhället. Det är möjligt att de cykliska svängningarna därigenom skulle bli mindre kraftiga. Som framgått av den här diskussionen finns emellertid argument som pekar i motsatt riktning.

Det bör också framhållas att de senaste decenniernas nedgång för industrisektorn, och då i synnerhet nedgången för mindre kunskapsintensiva branscher, är ett fenomen i de ekonomiskt mest utvecklade länderna. Även om ny teknik och nya produkter från början påverkar också nyindustrialiserande staters utveckling, kommer med största sannolikhet industrisektorn att även under kommande decennier fortsätta att vara en central kraft inom världsekonomin.

Ur både global och europeisk synvinkel rymmer således en vidare lyckosam tillväxtperiod ett stort utrymme för industriell expansion. Om den kommande investeringscykeln vidgar den industriella utvecklingen till nya geografiska områden, påverkar detta i högsta grad industrins position. Behoven av investeringar i infrastrukturen för ny teknik och i upprustningen av traditionell infrastruktur liksom den följande inkomstökningen kommer att skapa ny efterfrågan på industriprodukter. En sådan process genererar rimligen investeringscykler och strukturell förändring också framöver.

En cykel framåt

De tänkbara förloppen för en investeringscykel framöver är i högsta grad beroende av de politiska lösningar som skapas kring mitten av 1990-talet. Ett stort antal utfall är möjliga. Två perspektiv från olika utfall skall emellertid skisseras mycket kort. I det ena och sämre fallet skapas dåliga förutsättningar för långsiktiga investeringar. Det reala ränteläget förblir högt och skapar krav på stor avkastning på kort sikt, medan det politiska läget förblir osäkert. En vidare geografisk spridning av tillväxten motverkas liksom satsningar i en förbättrad infrastruktur och bredare investeringar i utbildning. De möjligheter som den tidigare omvandlingen skapat blir dåligt utnyttjade. Även om konjunkturen vänder uppåt — vilket den självfallet gör — blir uppgången relativt kort och det positiva omvandlingstrycket blir svagt. Efterfrågan på arbetskraft förmår inte ens under goda år svara mot utbudet utan den permanenta arbetslösheten blir hög. Rationaliseringstrycket blir stort och den negativa sidan av omvandlingen får stort utrymme. Risker är uppenbara att en sådan utveckling leder till svåra konvulsioner i synnerhet inom det nya Europa.

I det andra perspektivet skapas stabilitet och integration med spelregler som kan ligga till grund för långsiktiga beslut. Lönsamheten i reala och långsiktiga investeringar ökar. Samtidigt skapas förutsättningar för en mera expansiv kreditgivning. Det innebär således att investeringarna tillåts löpa före sparandet med dess inkomstbundna tidsstruktur. Under sådana förutsättningar kan en ny investeringscykel leda till en stark kulmination i tillväxten under åren kring sekelskiftet 2000. En sådan utveckling vidgar blickfälten och skapar större handlingsfrihet då det gäller att i olika regioner och nationer tillvarata omvandlingens möjligheter. Kulminationen kan då väntas följas av tilltagande konkurrenstryck och av rationaliseringar inom de tillväxtbanor investeringscykeln följt. Detta tryck blir särskilt hårt då de regioner eller nationer, som tagit lån i cykelns början,

skall öka sin betalningsförmåga och därmed sin export. Förutsättningarna för ny strukturkris skapas. Men dessa förutsättningar skapas inom ekonomier som under den föregående cykeln höjt inkomstnivåerna och ökat delaktigheten i den nya utvecklingen. Därigenom skapas också mera positiva utgångspunkter för den följande strukturkrisen.

Betydelse för svensk ekonomi

Om möjligheterna tas tillvara kan mycket gynnsamma omständigheter för svensk ekonomisk utveckling under de kommande decennierna skapas. Detta gäller naturligtvis i synnerhet om större delen av Europa blir delaktig i en sådan mera expansiv cykel. Inte minst kan den Östersjöregion, som var ett naturligt mål och en marknad för den tidiga svenska industrin, åter få stor betydelse.

Vilken internationell specialisering kan då svensk ekonomi utveckla? Det är en naturlig fortsatt fråga till analysen av dagens omvandling och en fråga många ställer. Svaret är beroende både av analysen av dagens omvandling och av synen på omvandlingens förlopp. Det cykliska perspektivet kan möjligen ge andra utgångspunkter också i denna fråga.

Förskjutningen mot ökad tjänsteproduktion kan naturligtvis väntas fortsätta och i högre grad än tidigare bli del av svensk export och import. Flera tjänster som t. ex. utbildning och sjukvård har tidigare i stort sett varit uteslutna från internationell handel. De kan bli mera specialiserade och bytas över landets gränser. Också inom industriproduktionen kommer inslaget av tjänster eller kunskap att få större vikt. I detta avseende har 1980-talet enbart utgjort en början med nya mera kunskapsintensiva tillväxtgrenar som läkemedelsindustri, telekommunikationer eller konsulttjänster kring nya tekniska system.

Detta innebär emellertid inte att de traditionella tunga svenska industrigrenarna skulle ha spelat ut sin roll som expansiva krafter i svensk ekonomi. I synnerhet stålindustrins utveckling i Sverige har historiskt varit mycket beroende av investeringscykler och av de infrastrukturella investeringsandel. Stålindustrin och andra tunga branscher har vidkänts ett hårt negativt tryck under rationaliseringsfaserna och drabbats av strukturkriserna. I gengäld har de gynnats av efterfrågeutvecklingen under omvandlingsfaserna. Det senaste decenniet, med dess korta blickfält, har inneburit sämre marknadsutveckling än under tidigare omvandlingsperioder. En expansiv investeringscykel och vidgad internationell tillväxt kan dock mycket hastigt leda till starkt stigande priser på stål (med efterfrågan avsevärt mera lätttröglig än utbudet) och även på andra resurstunga produkter som t. ex. papper. I kombination med vidgade marknader för svensk verkstadsindustri, där elektroteknisk utrustning, maskiner och varaktiga konsumtionsvaror som bilar får allt större betydelse över cykelns lopp, kan en bred export skapas. Samtidigt som kronan avsevärt kan stärkas, kan också utrymmet öka för inhemsk expansion. Detta blir inslag i den positiva utvecklingen och på samma gång en del av förutsättningarna för den följande strukturkrisen.

I samma perspektiv kommer belastningen på naturresurser och miljö att öka. Resurs- och miljöfrågor får då en ännu mer framträdande plats. Värdet på den kunskap som kan minska förbrukningen av energi, råvaror och miljö i synnerhet inom tung industri kommer då också att stiga. Därför finns stora tillväxtmöjligheter för en mera kunskapsintensiv inriktning inom traditionell svensk kraft- och processindustri. Sådana möjligheter skapas också bredare inom industrin och tjänsektorn. Detta blir en del av de förlopp av investeringscykler, kriser och omvandling som kan följa framöver.

Denna analys är inte någon prognos i egentlig mening. De cykliska banorna kan gå i olika riktningar mot olika mål och över dessa banor har var tids aktörer stort inflytande — det visar de historiska erfarenheterna. Samma erfarenheter visar på behovet av historisk analys och på möjligheterna att utveckla kunskapen om de långa dynamiska förloppen.

Referenser

- Abramowitz, M./David, P. (1973) "Reinterpreting Economic Growth: Parables and Realities", *American Economic Review*, Vol. LXIII, No 2.
- Berend, I.T./Ranki, G. (1982) *The European Periphery and Industrialization 1780–1914*. Budapest.
- Betänkande angående statens och kommunernas skuldsättning avgivet den 10 september 1914. Stockholm.
- Crafts, N.F.R. (1985) *British Economic Growth during the Industrial Revolution*. Oxford.
- Dahmén, E. (1950) *Svensk industriell företagarverksamhet. Kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919–1939*, Del I–II. Stockholm.
- Dahmén, E. (1988) "Development Blocks in Industrial Economics", *Scandinavian Economic History Review*, Vol. 36.
- Dahmén, E. (1992) "Den industriella utvecklingen efter andra världskriget", i *Sveriges industri*. Stockholm
- Didriksson, M. (1992) *Arbetets lön. En studie av löneandelens utveckling i svensk industri 1952–1989*. Stencil, Ekonomisk-historiska institutonen, Lund.
- Duijn, van J. (1983) *The Long Wave in Economic Life*. London.
- Edquist, C./McKelvey, M. (1991) "Högteknologiska produkter och produktivitet i svensk industri", i *Forskning, teknikspridning och produktivitet*. SOU 1991:82, Expertrapport nr. 10.
- Eliasson, G. et. al. (1985) *Att rätt värdera 90-talet*. Stockholm.
- Eliasson, G (1991) *Produktivitet, vinster och ekonomisk välfärd – hur ser sambanden ut?*. Stockholm.
- Fogel, R.W. (1971) "Railroads and American Economic Growth" i Fogel, R.W./Engerman, S.L. *The Reinterpretation of American Economic History*.
- Franzén, C. (1989) "När utländsk statsskuld blev inhemsk" i Dahmén, E. (red) *Upplåning och utveckling. Riksgäldskontoret 1789–1989*. Stockholm.
- Fritz, M. (1988) *Svensk stålindustri under efterkrigstiden. Internationell konkurrens-marknader-försäljning*. Stockholm.
- Gasslander, O. (1956, 1959) *Bank och industriellt genombrott. Stockholms Enskilda Bank kring sekelskiftet. Del I-II*. Stockholm.
- Glete, J. (1983) *Asea under hundra år. En studie i ett storföretags organisatoriska, tekniska och ekonomiska utveckling*. Uddevalla.

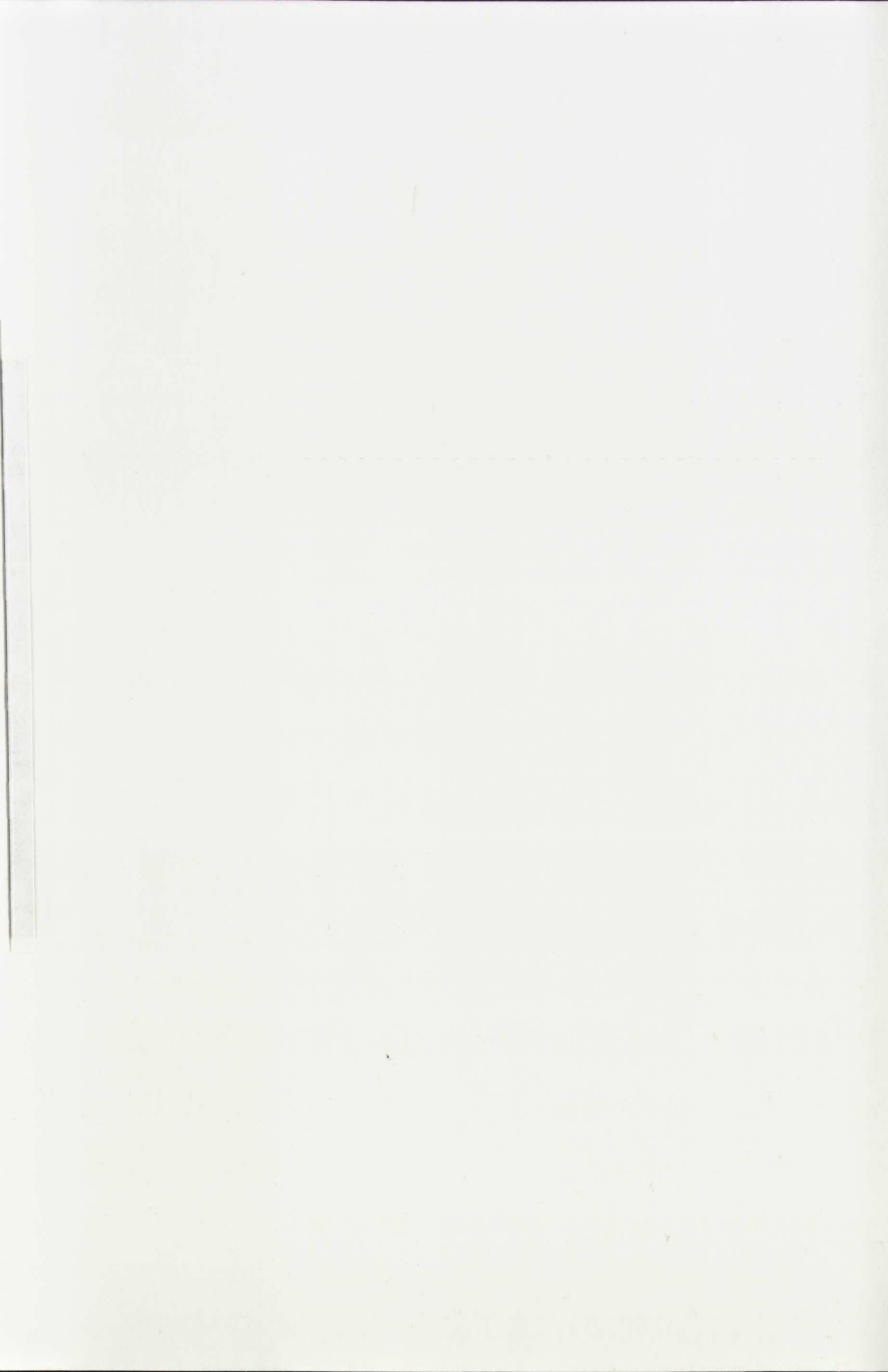
- Gunnarsson, C. (1992) "Staten och institutionerna", i Södersten, B. (red) *Den offentliga sektorn*. Stockholm
- Gårdlund, T. (1993) *Misslyckandets genier*. Stockholm.
- Homer, S. (1977) *A History of Interest Rates*. New Brunswick NJ.
- Jakobsson, U./Jagrén, L. (1993) "Den underliggande konkurrenskraften", SOU 1993:16, Bilaga 15.
- Johansson, Ö. (1967) *The Gross Domestic Product of Sweden and its Composition 1861–1955*. Uppsala.
- Jonung, L. (red) (1991) *Devalveringen 1982 – rivstart eller snedvändning? Perspektiv på svensk devalveringspolitik*. Stockholm.
- Jonung, L. (1993) "Riksbankens politik 1945–1990", i Werin, L. (red) *Från räntereglering till inflationsnorm. Det finansiella systemet och riksbankens politik 1945–1990*. Stockholm.
- Jungenfelt, K.G. (1966) *Löneandelen och den ekonomiska utvecklingen*. Uppsala.
- Jörberg, L. (1961) *Growth and fluctuations of Swedish industry 1869–1912*. Lund.
- Jörberg, L. (1972) *A History of Prices in Sweden 1732–1914*. Vol. 1–2. Lund.
- Kalderén, L./Karlström, U. (1989) "Ekonomisk obalans och statlig utlandsupplåning från mitten av 1970-talet", i Dahmén, E. (red) *Upplåning och utveckling. Riksgäldskontoret 1789–1989*. Stockholm.
- Kenwood, A.G./Lougheed, A.L. (1992) *The Growth of the International Economy 1820–1990*. London.
- Kindleberger, C.P. (1973) *The World Depression 1929–1939*. London.
- Kindleberger, C.P. (1984) *A Financial History of Western Europe*. London.
- Kondratieff, N.D. (1926) "Die langen Wellen der Konjunktur", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, band 56, häfte 3.
- Krantz, O. (1986) *Historiska nationalräkenskaper för Sverige: Offentlig verksamhet 1800–1980*. Lund.
- Krantz, O. (1987a) *Historiska nationalräkenskaper för Sverige: Transporter och kommunikationer 1800–1980*. Lund.
- Krantz, O. (1987b) *Utrikeshandel, ekonomisk tillväxt och strukturförändring efter 1850*. Malmö.
- Krantz, O. (1991) *Historiska nationalräkenskaper för Sverige: Privata tjänster och bostadsutnyttjande 1800–1980*. Lund.
- Krantz, O./Schön, L. (1983) "Den svenska krisen i långsiktigt perspektiv", *Ekonomisk debatt*, nr. 7.
- Kuznets, S.S. (1967, original 1930) *Secular Movements in Production and Prices*. New York.
- Landes, D. (1972) *The Unbound Prometheus. Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*. Cambridge.
- Lantto, Å. (1994) *Riksgäldskontorets korta utlåning. En studie av ränteutvecklingen 1858–1906*, D-uppsats Ekonomisk-historiska institutionen, Lund.
- Ljungberg, J. (1990) *Priser och marknadskrafter i Sverige 1885–1969. En prishistorisk studie*. Lund.

- Ljungberg, J. (1994) recensionsartikel, *Historisk Tidskrift*, under publicering.
- Lundberg, E. (1983) *Ekonomiska kriser förr och nu*. Stockholm.
- Lybeck, J. (1992) *Finansiella kriser förr och nu*. Stockholm.
- Lööf, H. (1994) *Gud välsigna Saab 900. För en ny tillväxtpolitik*. Stockholm.
- Maddison, A. (1991) *Dynamic Forces in Capitalist Development. A Long-Run Comparative View*. Oxford.
- North, D.C. et. al. (1983) *Growth and Welfare in the American Past: A New Economic History*. Englewood Cliffs NJ.
- North, D.C. (1993), *Institutionerna, tillväxten och välbefindet*. Stockholm.
- Ohlsson, L. (1992) *R&D for Swedish Industrial Renewal. A Study for Policy Makers and Industry Strategists*, Utbildningsdepartementet Ds 1992:109. Stockholm.
- Ohlsson, L./Vinell, L. (1987) *Tillväxtens drivkrafter. En studie av industri-ers framtidsvillkor*. Stockholm.
- Olson, M. (1984) *Nationers uppgång och fall*. Stockholm.
- Pettersson, L. (1983) *Ingenjörutbildning och kapitalbildning 1933–1973*. Lund.
- Pettersson, L. (1987) *Historiska nationalräkenskaper för Sverige: Byggnads- och anläggningsverksamhet 1800–1980*. Lund.
- Pettersson, L. (1990) *Svenskt bostadsbyggande 1862–2005. En cyklisk historia*, Byggforskningsrådet.
- Pollard, S. (1981) *Peaceful Conquest. The Industrialization of Europe 1760–1970*. Oxford.
- Rostow, W.W. (1978) *The World Economy. History and Prospects*. Austin.
- Svennilson, I. (1954) *Growth and Stagnation in the European Economy*. Geneve.
- Schön, L. (1982) "Det förstenade kapitalet – det svenska industrisamhällets kris i historiskt perspektiv", *Zenit*, nr. 77.
- Schön, L. (1987), "Järnet i jordbruksomvandling och industrialisering i Sverige 1800–1870", i Krantz, O./Ohlsson, R. (red) *Ekonomisk-historiska vingslag. Festskrift tillägnad G. Fridlitzius och L. Jörberg*. Skrifter utgivna av Ekonomisk-historiska föreningen, Lund.
- Schön, L. (1988) *Historiska nationalräkenskaper för Sverige. Industri och hantverk 1800–1980*. Lund.
- Schön, L. (1989a) "Svensk statsskuldspolitik genom tvåhundra år", i Dahmén, E. (red) *Upplåning och utveckling. Riksgäldskontoret 1789–1989*. Stockholm.
- Schön, L. (1989b) "Kapitalimport, kreditmarknad och industrialisering 1850–1910", i Dahmén, E. (red) *Upplåning och utveckling. Riksgäldskontoret 1789–1989*. Stockholm.
- Schön, L. (1989c) *From war economy to State debt policy*. Stockholm.
- Schön, L. (1990) *Elektricitetens betydelse för svensk industriell utveckling*. Stockholm.
- Schön, L. (1991) "Development blocks and transformation pressure in a macro-economic perspective – a model of long-term cyclical change", *Skandinaviska Enskilda Banken Quarterly Review*, no. 3–4.

- Schön, L. (1993a) "40-årskriser, 20-årskriser och dagens ekonomiska politik", *Ekonomisk Debatt*, årg. 21, nr. 1.
- Schön, L. (1993b) "Omvandling och internationellt beroende", i *Äventyret Sverige. En Ekonomisk och social historia*. Stockholm.
- Schumpeter, J.A. (1939) *Business Cycles*. New York.
- Schumpeter, J.A. (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York.
- Sjögren, H. (1991) *Bank och näringsliv. Tvärsnittsanalyser och longitudinella studier av relationen mellan svenska företag och affärsbanker inom det bankorienterade finansiella systemet 1916–1947*. Stockholm.
- Svensson, L. (1992) "Vad betyder lönepolitiken för kvinnolönerna", *Ekonomisk Debatt*, årg. 20, nr. 7.
- SOU 1991:82, *Drivkrafter för produktivitet och välbefinnande*.
- SOU 1993:16, *Nya villkor för ekonomi och politik*.
- Temin, P. (1993) "Transmission of the Great Depression", *Journal of Economic Perspectives*, vol. 7, no. 2.
- Wicksell, K. (1966, original 1906) *Föreläsningar i nationalekonomi*. Del II. Köpenhamn.
- Vinell, L. (1991) "Devalveringarnas effekter på industrin" i Jonung, L. (red) *Devalveringen 1982 – rivstart eller snedvändning? Perspektiv på svensk devalveringspolitik*. Stockholm.
- Åkerman, J. (1939) *Ekonomisk teori*, Del I. Lund.
- Åkerman, J. (1944) *Ekonomisk teori*, Del II. Lund.
- Åkerman, J. (1970) *Internationell politik och samhällsekonomi*. Lund.

Bilagor till Långtidsutredningen 1994

Nr	Namn	Författare
1	Metoder, modeller och beräkningar	Finansdepartementet
2	Miljön som långsiktig restriktion	Per Molander
3	Omvandling och obalans — mönster i svensk ekonomisk utveckling	Lennart Schön Lunds universitet
4	Sveriges framtida befolkning	Statistiska centralbyrån
5	Sveriges ekonomiska geografi	Närings- och teknikutvecklings- verket
6	Näringslivets tillväxtförutsättningar till år 2010	Närings- och teknikutvecklings- verket
7	Investeringarnas utveckling	Lennart Erixon Stockholms universitet
8	Arbetslösheten och arbetsmarknadens funktionssätt	Per-Anders Edin Bertil Holmlund Uppsala universitet
9	Finanspolitik, konjunkturer och ekonomisk integration	Henry Ohlsson Uppsala universitet Anders Vredin Handelshögskolan i Stockholm
10	Teknologiska system och ekonomisk tillväxt	Bo Carlsson Case Western Reserve University Cleveland Pontus Braunerhjelm Industriens utredningsinstitut
11	Svenskt näringslivs teknologiska specialisering	Närings- och teknikutvecklings- verket
12	Samspelet mellan den finansiella och den reala ekonomin	Lars Ljungqvist University of Wisconsin
13	Svenskt och internationellt konjunkturbeteende	Michael Bergman Lunds universitet Lars Jonung Handelshögskolan i Stockholm
14	Penningpolitiska alternativ för Sverige	Lars E O Svensson Stockholms universitet

Under de två senaste decennierna har industrisamhällena gått igenom omfattande omvandling. Obalanserna har varit stora och omslagen snabba från expansion till kris.

Dagens kris ingår i ett långsiktigt mönster av omvandling, stabilitet och kriser. I denna bilaga presenteras forskningsresultat om långa cykler i svensk industriell och ekonomisk utveckling under närmare 150 år. I cyklerna har ekonomins sektorer, finanserna och institutionerna samspelat.

Analyser ger andra perspektiv på samhällsekonomin än de som präglar dagens ekonomisk debatt. Omvandling har varit tider av obalans.

FRITZES

POSTADRESS: 106 47 STOCKHOLM
FAX 08-20 50 21, TELEFON 08-690 90 90

ISBN 91-38-13659-7
ISSN 0375-250X